

PANKAKOSKELAISUUS

Elämä muuttuvassa tehdasyhdyskunnassa

Joensuun yliopisto
Yhteiskunta- ja aluetieteiden
tiedekunta
Yhteiskuntapolitiikan
pro gradu –tutkielma
Maija Halonen 141 939
Tammikuu 2009

Joensuun yliopisto

Tiedekunta Sosiologian ja yhteiskuntapolitiikan oppiaineryhmä	Oppiaine Yhteiskuntapolitiikka
Tekijä Maija Halonen	
Työn nimi Pankakoskelaisuus – Elämä muuttuvassa tehdasyhdyskunnassa	
Oppiaine Yhteiskuntapolitiikka	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Tammikuu 2009	Sivumäärä 116 + 2
Tiivistelmä - Abstract Tutkielman tarkoitus on vastata kysymykseen: Millaisia piirteitä pankakoskelaiseen tehdasyhdyskuntaan on sisältynyt vajaan sadan vuoden aikana. Näkökulman mukaan pankakoskelaiset ovat paikallisyhteisönsä jäseniä, jotka erottuvat muista lieksalaisista. Pankakoskelaisuus ja yhdyskunta eivät kuitenkaan ole muuttumattomia, minkä vuoksi aiheen tarkastelu ulottuu ajallisesti usealle eri vuosikymmenelle. Pankakoski yhdyskuntana ja tehtaana on sijoitettavissa osaksi metsäsektoria, mikä vaikuttaa osaltaan yhdyskunnan kollektiivisen identiteetin ja jäsenten sosiaalisten suhteiden muotoutumiseen. Lähtöpiste ajoittuu 1940-luvun lopulle, mistä lähtien pankakoskelaisuuden ja yhdyskunnan muuntumista tarkastellaan ajankulun ja merkityksellisten tapahtumien kautta. Metodologisesti tutkielma myötäilee elämäkertatutkimuksellista lähestymistapaa. Tutkielmassa korostuvat yksilölähtöinen näkökulma, sukupolvien väliset erot ja vaikutus toisiinsa sekä erillisten tarinoiden yhdistäminen teemojen avulla kokonaisuudeksi. Tarkastelu keskittyy työläisyyteen ja sitä kautta tapahtuvaan yhdyskunnan jäsentämiseen. Tutkielman analyysi pohjautuu keväällä 2008 toteutettuihin vapaamuotoisiin haastatteluihin. Tavoitteena on traditionaalisen ja myöhäismodernin näkökulman yhteensovittaminen. Kertomusten perusteella menneiden vuosien yhteisöllisyyttä pidetään voimakkaampana kuin nykyistä, mutta koskaan yhteisöllisyys ei ole ollut ainoastaan myönteistä yhteenkuuluvaisuutta. Kaipuu paikallisuuteen ja yhteisöllisyyteen on aistittavissa erityisesti vanhimpien haastateltavien tarinoista, mutta käänköpuolena mainitaan käyttäytymisnormit, joiden avulla työläiset erotettiin virkailijakunnasta. Yhdyskunnan merkityksellisyys vaihtelee osin eri sukupolvien välillä, mutta kaikki arvostaisivat edelleen lähipalveluita kouluineen ja kauppoineen, ympäristöstään vastuullista paikkakunnalla pysyvää tehdasta ja yhteisiä pankakoskelaisia tapahtumia.	
Asiasanat Identiteetti, yhteisöllisyys, kokemus, tehdasyhdyskunta, metsäsektori	
Säilytyspaikka Joensuun yliopiston kirjasto	
Muita tietoja	

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO.....	1
1.1	Yhdyskunta tehtaan ympärillä.....	1
1.2	Tehdasyhdyskunnassa muodostuva pankakoskelaisuus	2
1.3	Yksilölliset kertojat tarinoiden takana	4
1.4	Tarinan rakenne.....	5
2	SATELLIITTIMAISEN TEHDASYHDYSKUNNAN MUOTOUTUMINEN	6
2.1	Tehdasyhteisö ja yhteisöllisyys.....	6
2.2	Metsäsektorin osa-alueet.....	10
2.3	Metsäsektorin vaiheet.....	12
3	IDENTITEETTI YHDYSKUNNAN OLEMUKSESSA	16
3.1	Kaksi näkemystä	16
3.2	Identiteetikäsitys murroksessa	20
4	YKSILÖIDEN SUHDE SOSIAALISEEN YMPÄRISTÖÖN.....	24
4.1	Yksilö rakenteiden vastapainona.....	24
4.2	Kokemuksellisten sukupolvien päällekkäisyys eroineen	26
4.3	Millainen minä kertoo	31
4.4	Moniulotteinen tarinoiden totuus	33
4.5	Tarinoiden ja elämäntarinoiden koostumus	34
4.6	Kuka kertoo: mistä näkökulmasta ja missä ympäristössä	38
5	JOHDATUS PANKAKOSKELAISUUTEEN.....	41
5.1	Pankakoskelaiset piirteet ja ero muihin.....	41
5.1.1	Olemus ja henki	41
5.1.2	Oma porukka	43
5.1.3	Kioskinujakat rajan tuolla puolen	45
5.1.4	Koulun omat porukat	46
5.1.5	Pullottava lompakko takataskussa kaupungille	48
5.2	Yhteiselon ja -olon aalto	49
5.2.1	Kyläilykulttuurista puhelukulttuuriin	49
5.2.2	Nuoremman polven kuva yhteisöllisyydestä	51
5.2.3	Yhteisen toiminnan loppuminen ja uudelleenviriäminen	52
6	HIERARKISEN JÄRJESTYKSEN MUUNTUVA ULOTTUVUUS	54
6.1	Lokeroiduista rooleista tasapäisiksi tallaajiksi.....	54
6.1.1	Patruunasta rivijohtajaksi.....	54
6.1.2	Kotikolikka kylällä aseman mukaan.....	56
6.1.3	Työläisyyden aate voimavarana sekä vanhentuneena painolastina	60
6.1.4	Piilevistä luokkaeroista hiljalleen yksilölliseksi massaksi	62

6.2	Harrastusperinteet samat omissa joukoissa.....	65
6.2.1	Hikikilpailun intoa pennusta ehtopuolelle.....	65
6.2.2	Kuntoliikunnan edelläkävijäjoukoissa.....	69
6.2.3	Luonnonantimet kiven heiton päässä tehtaalta.....	71
7	ERISTYNEISYYDESTÄ OSAKSI MUTTA.....	74
7.1	Omalta kylältä ulkomaailmaan – ja päinvastoin.....	74
7.1.1	Omavarainen yhdyskunta.....	74
7.1.2	Ulkomaailma lähenee.....	77
7.1.3	Kohtaamiset ulkomaailman muukalaisten kanssa.....	81
7.1.4	Muuttoaalto 1960-luvulla.....	84
7.1.5	Muuttoliike nykypäivänä.....	86
7.2	Tehdas pankakoskelaisten elämänkulussa.....	88
7.2.1	Sukupolvien tehtaalaisista uusille urille.....	88
7.2.2	Epävarmuudesta huolimatta eteenpäin.....	91
7.2.3	Tuotantomateriaalin kummajainen yhdyside kyläläisiin.....	94
7.2.4	Juhlanhetket.....	95
7.2.5	Tehtaan roolin muutos.....	96
7.2.6	Laman näkyminen 1990-luvulla.....	97
7.2.7	Tehdas viimeisimpien vuosien aikana.....	98
8	YHTEENVETO.....	101
8.1	Traditionaalisen ja modernin yhteisöllisen identiteettikäsityksen yhdistäminen.....	101
8.2	Muutos läsnä läpi tarinan.....	103
8.3	Kolikon käänköpuolet.....	104
8.4	Elinpiiriin laajeneminen, elintason nousu ja suurimuutto: näivettyminen alkaa.....	106
8.5	Tehtaan merkitys muutoksen mukana.....	107
8.6	Kuka pankakoskelaisuuden muodostaa, kuka sen vastaanottaa.....	108
Lähteet		110
Liitteet		

KUVIOLUETTELO

Kuvio 1. Kohteena pankakoskelaisuus

Kuvio 2. Metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmä

Kuvio 3. Tehtaan henkilöstön ja Pankakosken asukkaiden lukumäärät

1 JOHDANTO

1.1 Yhdyskunta tehtaan ympärillä

Pankakoski voidaan esitellä yhdeksi Lieksan kaupunginosaksi. Asukkaita Pankakoskella on hieman yli 800 ja siellä toimii noin satavuotias kartonkitehdas. Yhdyskunnan synty kuvaillaan kylän kotisivuilla seuraavasti: *”Kun teollisuus alkoi 1800-luvun alussa kosken vesivoiman käytön, järvimalmin ja suurien metsävarojen myötä Pankakoskellakin, tarvittiin tietysti paljon työvoimaa. Työläiset ja tehdas rakensivat talojaan Pankakoskelle ja näin sai alkunsa Pankakosken kylä.”* (Rovio 2002). Teollistuminen houkutteli paikkakunnalle asukkaita, jotka myöhemmin muodostivat tiiviin yhdyskunnan. Teollistuminen alkoi jo 1800-luvun puolella ruukin ja puuhiomon myötä, mutta 1900-luvun alussa toimintansa aloittanut kartonkitehdas on ollut Pankakosken liikkeelle paneva voima.

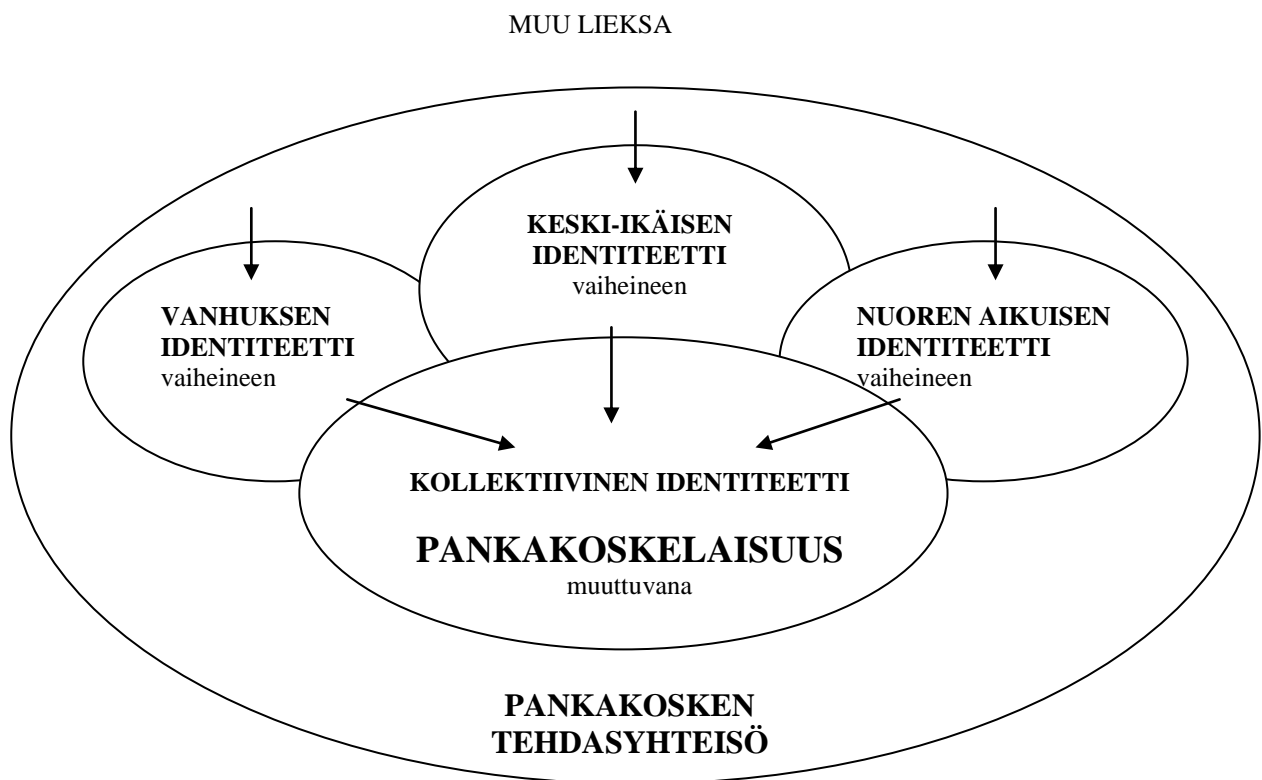
Pankakosken kartonkitehdas on elinkaarensa aikana elänyt monenlaisia vaiheita – välillä omistajakin on vaihtunut. Sodan jälkeen Pankakosken tehtaalla oli edessään nousukausi muun teollisuuden tavoin. Vanhentumassa olevat koneet tosin hidastivat kasvukautta. Koneita paranneltiin, tehdasta korotettiin ja joitakin lisähankintoja tehtiin sodan jälkeen 1950-luvun lopulla. Tehtaalle saakka rakennettiin myös kunnollinen rautatieyhteys. Uudistuksista huolimatta tehdas ja sen laitteisto pysyivät vanhanaikaisina. Enso-Gutzeit Oy:n edellytettiin valtionyhtiönä harjoittavan aluepolitiikkaa ja kohteeksi valittiin ensin Pankakosken tehdas. Suunnitelmat muuttuivat, minkä vuoksi tarvittavat investoinnit jäivät Pankakoskella toteuttamatta. Henkilökunnan ja johdon ponnisteluista huolimatta tehtaan tulos oli epätasainen – pääosin huono – lähes koko 1970-luvun. Vuosikymmenen lopulla koko Pohjois-Karjala oli Lieksan ja Pankakosken apuna elvyttämässä kartonkitehdasta, kun konserniyhtiö Enso-Gutzeit Oy:llä ei ollut varaa uudistamissuunnitelman mukaisiin toimenpiteisiin. Myös valtio oli mukana Pankakosken tehtaan elvyttämistalkoissa, kun konsernin omat resurssit eivät riittäneet. (Vaalama 1987, 46-47.)

Uudistusten jälkeen uutta nousukautta kesti kymmenisen vuotta. Laman ja vähentyneen kysynnän vuoksi 1990-luvun alkupuoli oli erityisen heikko. Tosin 1990-luku oli myös investointien aikaa ja 2000-luvun alku oli suotuisa kasvulle. Vuosituhannen alku olikin Vesterisen (2006) jutun perusteella Pankakosken tehtaalla voitollinen. Siitä huolimatta Stora-Enso Oyj ei ollut valmis investoimaan lisää Pankakosken tehtaaseen, vaan Vesterisen (2006) mukaan Stora-Enso Oyj:n *”vaihtoehto olisi saattanut olla puomi portille.”* Pankakoski myytiin vuoden 2006 elokuussa

kansainväliselle Dermot Smurfitin johtamalle sijoittajaryhmälle. Näin ollen Pankakosken tehtaan portille ei puomia laitettu ja toiminta sai jatkoaikaa.

1.2 Tehdas yhdyskunnassa muodostuva pankakoskelaisuus

Tutkielmani tarkoitus on vastata kysymykseen: Millaisia piirteitä pankakoskelaiseen tehdasyhdyskuntaan on sisältynyt vajaan sadan vuoden aikana. Lähtöpisteenä on olettamus, että pankakoskelaiset eivät ole ainoastaan Lieksan yhden kaupunginosan asukkaita vaan heidän välillään on side, joka yhdistää heidät toisiinsa samalla erottaen muista lieksalaisista. Pankakoskelaiden tavoin koko yhdyskunta voidaan erottaa muista lieksalaisista yhdyskunnista. *Pankakoskelaisuus* määrittää, millaisia Pankakoskelta tulevat ihmiset ovat, mikä puolestaan ilmentää yhteisöllistä osaa pankakoskelaiden identiteetistä. Oheiseen kuvioon olen tiivistänyt tutkimuskysymyksen kehikon.

Kuvio 1. Kohteena pankakoskelaisuus

Pankakoski on yhteisönä erillinen muusta Lieksasta. Yhteisö voisi tarkoittaa, missä tahansa asuvia, samaan ryhmään kuuluvia henkilöitä. Tutkielmassani yhteisö kuitenkin merkitsee ennen kaikkea paikallisyhteisöä, ellen toisin mainitse. Paikallisyhteisöllä tarkoitan maantieteellisesti muodostettua yhteisöä, esimerkiksi pankakoskelaiden muodostamaa yhdyskuntaa. Pankakoskella asuvat tai sieltä

kotoisin olevat ovat ennen kaikkea oman paikallisyhteisönsä jäseniä ja vasta toissijaisesti lieksalaisia. Pankakoskea tai pankakoskelaisuutta on vaikea käsitellä ilman tehtaan olemassaolon huomioimista, mutta tavoitteena on myös selvittää, mitkä piirteet erottavat yhdyskunnan ja tehtaan toisistaan.

Pidän pankakoskelaisuutta kollektiivisena identiteettinä siten, että se on osa yksilöiden identiteettiä – osa, joka yhdistää pankakoskelaisten identiteetit toisiinsa. Tällä en tarkoita suinkaan sitä, että pankakoskelaisuus välttämättä merkitsisi kaikille yksilöille samaa, vaan pankakoskelaisuus on summa yksilöiden koskelaisuus-identiteetin osista. Ajatuksenkulkuni etenee suoraviivaisemmin ilmaistuna seuraavasti: ajattelen, että tehdas on hyvin merkittävä osa yhteisöä. Näin ollen tehdas ja siihen liittyvät tapahtumat sekä tekijät vaikuttavat yksilöihin. Yksilöt puolestaan antavat merkityksensä tehtaasta ja yhteisöstä tuleville impulsseille, jotka muodostavat osan yksilön identiteetistä. Nämä osat sitten muodostavat pankakoskelaisuuden. Eli lähtökohtaisesti yksilön identiteetti on ennen kollektiivista identiteettiä.

Pidän identiteettiä, niin yksilöllistä kuin kollektiivistakin, muuntuvana. Identiteetin pohja voi pysyä muuttumattomana, mutta identiteetti muuntuu ajankulun ja uusien tapahtumien myötä. Merkityksellisten tapahtumien myötä identiteetti voi kriisiytyä ja uusiutua, edelleen mahdollisesti mukautuen uuteen ympäristöön entistä paremmin tai huonommin. Merkitykselliset tapahtumat eivät välttämättä ole kielteisiä, vaikka käytänkin sanaa kriisi. Se kuvaa mitä tahansa muutosta identiteetissä, joten kriisi ja siihen johtaneet tapahtumat voivat tarkoittaa myös jotain myönteistä. Muuntuvan identiteettikäsitteen myötä halusin sisällyttää tarkasteluuni henkilöitä, jotka ovat eläneet Pankakoskella eri aikoina. Pankakoskelaisesta yhdyskunnasta kertovat henkilöt sijoittuvat ikänsä puolesta nuoren aikuisen ja vanhuksen välimaastoon. Lapsi-ikään kuuluvia en sisällyttänyt tutkielmaani, koska en uskonut, että heillä olisi riittävästi kokemusta, jotta he voisivat käsitellä pankakoskelaisuutta tai identiteettiä yhtä kattavasti kuin aikuiset. Tämä ei kuitenkaan sulkenut pois tarinoiden kertojien kokemuksia ja muistoja lapsuudesta vaan mukana kulkivat kaikki tutkimuskysymykseen sisältyvät tarinat koko elämän ajalta.

Koko elinajan huomioiminen mahdollistaa sen, että identiteettiä voi käsitellä eri vaiheineen. On mahdollista tutkia, miten pankakoskelaisuus on muuntunut yksilöiden elinaikana tai vastaavasti osoittaa vääräksi oletuksen, että pankakoskelaisuus on ajan myötä muuntuva. Identiteetin osalta muuntuvuus on tosin vaikeammin osoitettavissa, mutta yhdyskunnan osalta muuntuminen on konkreettisempaa ja esimerkkien kertominen helpompaa. Koko elinajan sisällyttäminen

pankakoskelaisuuteen mahdollistaa myös sen, että eri sukupolvien käsityksiä ja kokemuksia pankakoskelaisuudesta tietynä aikana voi vertailla keskenään. Esimerkiksi, kuinka eri sukupolvet kokivat pankakoskelaisuuden 1980-luvulla. Kuviossa 1 eri yksilöiden identiteetit limittyvät keskenään, millä olen viitannut siihen, että yksilöiden identiteetit vaikuttavat toinen toisiinsa. Etenkin vanhemman identiteetti voi olla osittain perintönä asenteiden ja kertomusten muodossa siirtynyt myöhemmille sukupolville.

1.3 Yksilölliset kertojat tarinoiden takana

Näkyvimmän tutkielmakirjallisuuden suuntauksen mukaan paikallisyhteisön merkitys identiteetin rakentajana on vähentynyt samalla kun uusien identiteetin rakennustekijöiden asema on noussut. Oletetusti paikallisyhteisön mukainen identiteetti oli valmiiksi rakennettu ja se hyväksyttiin annettuna. Modernissa yhteiskunnassa yksilö tai yksilöt eivät kuitenkaan enää hyväksy identiteettiä valmiiksi annettuna vaan pyrkivät rakentamaan sen itse. Myös liikkuvuus on lisännyt maantieteellisesti kaukaisempien kontaktien määrää. Ei siis tarvitse tyytyä paikallisuuteen ja läheisiin kontakteihin samoin kuin ennen. Toisaalta, kollektiivisen identiteetin yhteydessä, myös paikallinen yhteisö vaikuttaa mahdolliselta identiteetin osatekijältä modernissakin maailmassa. Näistä lähtökohdista lähdin rakentamaan tutkimuskysymystä, jossa kuuluu kollektiivisen kudelman taustalla vaikuttava yksilöllinen ääni.

Metodologisesti tutkielmani rakentuu suullisesti tuotettujen elämäntarinoiden ja tapahtumien ympärille. Virikkeet ja tapa käsitellä tarinoita pohjautuvat pitkälti narratiiviseen elämäkertatutkimukseen. Kyse ei ole kuitenkaan tiukasti elämäkertatutkimuksesta, koska tarinoista ei muodostu yhtenäistä yksilön elämäkertaa. Yksilöllisten tarinoiden käyttäminen tutkimuksen aineistona mahdollistaa tutkittavan asian tarkastelun jostain tietystä näkökulmasta. Se ei kerro koko tarinaa vaan painottuu johonkin tarinan osaan. Tutkielmassani pankakoskelaisuus on koko tarina, josta osan kertovat tarinoiden kertojiksi valitut henkilöt. Subjektiiivista näkemystä käytettäessä tiedonlähteenä elämäkerta ja elämänkulku sellaisenaan eivät ole riittäviä vaan vasta yksilön esille tuomat tapahtumat ja kokemukset sekä niille antamansa merkitykset kuvastavat yksilön näkemystä. Tämän vuoksi myös eri teemat ja aiheet ovat jokaisella tarinakertojalla eri tavalla painottuneet. Yhden tarinoissa lapsuus saa suuremman osan tarinasta kuin muiden. Jollain puolestaan yhteiskunnallinen aatteellisuus on läsnä koko kerronnan, toisella taas tehtaaseen liittyvät tapahtumat.

1.4 Tarinan rakenne

Pankakoskelaisuuden selvittäminen alkaa metsäsektoriin kuuluvien yhdyskuntien jäsentämisellä ja niiden elinkaaren vaiheiden ajoittamisella. Metsäsektori voidaan mieltää näkökulmasta riippuen joko verkostoksi tai ketjuksi. Tarkastelun avulla Pankakoski yhdyskuntana ja tehtaana on sijoitettavissa omalle paikalleen – osaksi metsäsektoria. Metsäsektoriin kuuluvat yhdyskunnat ovat usein jollain tavalla omaleimaisia. Niiden identiteettiin vaikuttavat vähintäänkin seuraavat taustatekijät: puuteollisuus ja lähiympäristö. Puuteollisuus ominaisuutena sekä erottaa että yhdistää yhdyskuntia lähiympäristöön. Lähiympäristö puolestaan luo puitteet sille, että metsäsektorin yhdyskunnat eroavat toisista metsäsektorin yhdyskunnista identiteetiltään ja toimintatavoiltaan. Identiteetti ei suinkaan koostu vain näistä kahdesta taustatekijästä vaan sen muodostaminen on monimutkainen prosessi. Identiteetin sisältöä ja muutosta käsittelen tutkielman seuraavassa pääluvussa. Tutkimuksellisiin lähteisiin pohjautuvan osan päättävät metodologiset pohdinnat ja ratkaisut. Tähän pääluukuun sisältyvät yksilölähtöisen näkökulman, sukupolvien välisten erojen ja tarinoiden kerrontaan liittyvät tarkastelut.

Pankakosken tehdasyhdyskunnan vaiheita ja sidoksia metsäsektorin sekä suomalaisen yhteiskunnan vaiheisiin selvitin pääosin arkistolähteiden ja Pankakosken kylähistoria -ryhmän kertomusten avulla. Tutustumisvaiheessa ilmeni myös joitakin viitteitä yksilöllisistä näkemyksistä esimerkiksi Enso-Gutzeit Oy:n henkilöstöjulkaisujen sekä Pankakosken tehtaiden omien muistioiden ja tiedotteiden kautta. Enso-Gutzeit Oy:n aikaisissa lehdissä korostui vielä ihmisläheisyys ja arkinen elämä työn ulkopuolella. Stora Enso Oyj:n lehdissä puolestaan samanlaista henkeä ei ollut havaittavissa. Nämä olivat myös vihjeitä muutoksesta konsernissa, johon Pankakosken tehdas kuului. Yhteiskunnallisten murrosten ja tapahtumien jäsentäminen keskittyi taasen suomalaisen metsäsektorin, elintasonmuutoksen, tehdasyhdyskuntien sekä yhteisöllisyyden ympärille. Taustakartoituksen myötä muodostin mielikuvani pankakoskelaisesta identiteetistä ja yhdyskunnan olemuksesta muutoksineen, minkä pohjalta lähdin selvittämään pankakoskelaisten näkemyksiä.

Tutkielman analyysi pohjautuu haastatteluihin, jotka kävin tekemässä keväällä 2008. Olen yhdistänyt yksittäiset tarinat teemoittain ja muodostunut niistä kolme kokonaisuutta. Ensimmäinen luku johdattaa pankakoskelaisten ominaisuuksien ja stereotyyppien pariin sekä kuvaa pankakoskelaista yhteisöllisyyttä ja keskinäistä toimintaa. Keskimmäinen kokonaisuus on keskittynyt pankakoskelaisen hierarkian tarkasteluun ja sen purkautumiseen. Luokkakerrostumien kuvauksessa työläistäustaisuus ja työläisidentiteetti tulevat näkyvimmin esille. Kerrostumat tuodaan

esille niin kodin, työpaikan kuin harrastustenkin kautta. Tarinan päättää kuvaus siitä, kuinka omavarainen yhdyskunta asukkaineen ja perifeerinen tehdas sulautetaan osaksi suomalaista ja osin globaalia yhteiskuntaa. Kun ovet Pankakosken yhdyskunnan ulkopuolelle avautuvat ja sisäinen kiinteys kaikkoo.

2 SATELLIITTIMAISEN TEHDASYHDYSKUNNAN MUOTOUTUMINEN

2.1 Tehdasyhteisö ja yhteisöllisyys

Koskinen (1987, 38) esittelee kaksi mallia, joiden avulla tehdasta ja sitä ympäröivää yhteisöä voidaan tarkastella. Ensimmäisenä on feodaalimalli, jonka mukaan kylä toimii ikään kuin tehtaan takapihana ja työvoiman varastona. Tämän mallin mukaan työläiset ovat ensisijaisesti tehtaalaisia ja vasta sen jälkeen kyläyhteisön jäseniä. Työläiset eivät ole suinkaan pakotettuja toimimaan tehtaan vallan alaisina, vaan tehtaalaisena oleminen on vapaaehtoisesti omaksuttua ja se perustuu omaehtoisuuden puuttumiseen. Toinen malli on konfliktimalli, jossa tehdas ja kylä asetetaan toisiaan vastaan. Konfliktimallissa tehtaan ja kylän samoin kuin työnantajien ja työntekijöiden jatkuvat yhteentörmäykset toimivat ”*paikallishistorian vetureina*”.

Koskinen (1987, 40-41, 49) kuitenkin hylkää edellä esittämänsä mallit puutteellisina ja keinotekoisina. Hän perustelee tätä seuraavasti: ”*sekä feodaalimalli että konfliktimalli ovat ilmeettömän rakenteellisia, elämää suurempia rakennemalleja sekä yhdessä että erikseen siten, että ihmisten eläminen tapahtumiseen nähdään rakenteille alisteisena sivupersonien varjoelämänä.*”. Koskisen mukaan olennaista ei ole tehtaan ja kylän vastakkainasettelu tai niiden erottaminen toisistaan, vaan olennaisinta on kokonaisuuden ymmärtäminen. Tutkimuksessaan Koskinen käyttää toistuvasti sanaa *kutoutuminen* ja juuri siitä tässä kokonaisuuden ymmärtämisessä on kyse. On pyrittävä ymmärtämään, kuinka tehdas ja kylä ovat kutoutuneet toisiinsa. Tutkielmani noudattelee pääosin Koskisen esittelemää kutoutumista ja kokonaisuuden ymmärtämistä. Tästä huolimatta en voi jättää huomioimatta sitä seikkaa, että jossain vaiheessa kylä ja tehdas ovat olleet konfliktimallin tai feodaalimallin kaltaisessa tilanteessa.

Feodaali- ja konfliktimallin ongelmana pidän sitä, että ne ovat painottuneet tehtaan ja sen työntekijöiden välisten ristiriitojen tai vastakohtien tarkasteluun. Pyrkimyksenäni on tutkia pankakoskelaisuutta kokonaisuutena tehtaan korostuneesta asemasta huolimatta. On myös huomioitava, että kaikki yhteisön jäsenet eivät ole olleet samassa asemassa. Huopainen (1979, 69-

70) toteaa, että selvimmin muista yhteisön jäsenistä erottautui tehtaan johto, niin sanottu *iso kerma*. Samanlaisen kuvan sain myös Pankakosken kylähistoria -ryhmässä (14.11.2007) vieraillessani. Huopaisen Sorsakosken tehdasyhteisöön kohdistuvan tutkimuksen mukaan tehtaan johdon ja työläisten välinen ero on pienentynyt 1945-luvulta lähtien etenkin työnjohtajien ja työntekijöiden läheisempien välien myötä. Pankakosken kylähistoria -ryhmäläisten mukaan johdon ja työntekijöiden lähentyminen ei ollut vielä havaittavissa yhtä varhaisessa vaiheessa. Itse asiassa hierarkiaero oli havaittavissa vielä ainakin 1960- ja 1970-luvuilla, kun jopa konttorissa työskenteleminen nosti henkilön parempaan asemaan kuin muut tehtaan työntekijät. Tutkielmassani tehtaalaisten hierarkia ja aseman määrittely on läsnä, mutta muiden yhteisön jäsenten asema yhteisössä on pääasiassa jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Tehtaan asema yhteisössä vaikuttaa toisinaan hallitsevalta, mutta selitys lienee siinä, että tehdas on ainakin ollut läsnä yhteisön keskuudessa muutoinkin kuin työpaikkana ja palkanantajana. Huopaisen (1979, 61) mukaan tehdas tarjosi työntekijöilleen ja heidän perheilleen etuja, joiden avulla tehdas kykeni turvaamaan ammattitaitoisen työväen. Tällaisia etuja olivat muun muassa sairaanhoidon järjestäminen ja koulun rakentaminen. Koulu on ilmeisesti nähty tärkeäksi osaksi yhteisöä, koska sekä Tervakoskella (Koskinen 1987, 15), Sorsakoskella että Pankakoskella (kylähistoria -ryhmä 14.11.2007) tehdas on osallistunut koulun rakentamiseen. Pankakoskella tärkeäksi koettu koulu jouduttiin lakkauttamanaan lukukauden 2005-2006 jälkeen. Pankakosken kylähistoria -ryhmän jäsenten mukaan lakkauttaminen oli huono asia, koska koululaiset joutuvat ensinnäkin kulkemaan kauemmaksi kouluun, ja koska koulu oli koettu merkitykselliseksi yhteisön osaksi. Myös oman kirkon rakentamiseen tehdas oli osallistunut muun muassa Tervakoskella ja Pankakoskella. Pankakoskella kirkon merkityksellisyyttä kuvaa se, että Lieksan haja-asutusalueella on omat kirkot Pankakosken lisäksi vain Viekijärvellä, Nurmijärvellä ja Kolilla (Lieksan seurakunta, 2007.) Muihin haja-asutusalueen kirkkoihin verrattuna Pankakoski sijaitsee sen verran lähellä Lieksan pääkirkkoa, että maantieteellistä perustetta omalle kirkolle ei Pankakoskella ollut.

Tehdas ei osallistunut yhteisön toimintaan ainoastaan tilojen rakentajana, vaan se pyrki auttamaan yhteisön jäseniä myös terveyden- ja sosiaalihuollon piiriin kuuluvissa seikoissa, jotka sittemmin ovat siirtyneet pääosin kuntien hoidettaviksi. Huopainen (1979, 61, 64) mainitsee muun muassa sairaanhoidon järjestämisen ja apukassat. Apukassojen tarkoituksena oli varojen kerääminen esimerkiksi sairaus- ja hautastapauksia varten. Apukassojen varat kerättiin säännöllisesti jäseniltä, mutta myös tehtaat saattoivat osallistua kannatusmaksujen muodossa varojen kartuttamiseen. Suoran rahamuotoisen avustuksen lisäksi tehdas palkkasi Sorsakoskella muun muassa kättilön

tehtaan sairaala- ja synnytysosastolle. Myös Pankakoskella tehtaan avustuskassasta ja sairastuvasta sai apua tarvittaessa (Vaalama 1987, 39). Kollektiivisesti kerättyjen varojen lisäksi tehtaan apua saattoi ainakin tehtaan alkuaikoina käydä pyytämässä suoraan tehtaan johtajilta. Huopainen (1979, 68) kertoo esimerkin, jonka mukaan tehdas saattoi toimia lainanantajan samoin kuin pankit nykyisin: *”Kun tarvittiin isompi asunto tai vaikkapa rahaa lainaksi haitarin oston, käytiin asiaa kysymässä suoraan johtajalta.”*

Pankakoskella tehdas on avustanut pankakoskelaisia muun muassa sodanjälkeisinä pulavuosina, jolloin välttämättömiäkin tarvikkeita oli niukasti. Tällöin tehtaalla oli käytössä villaista massankuljetushuopaa, jota pankakoskelaiset kutsuivat viltiksi. Huopa kului käytössä ja tätä kulunutta tai osin rikkoutunutta huopaa tehdas jakoi kyläläisille. Vilttikangasta siis saivat muutkin kuin tehtaalla työskentelevät. Työläiset myös kavensivat huopaa ja purkivat reunanauhoja, jolloin huovasta sai tehtyä muitakin tekstiilitarvikkeita kuin varsinaisia vilttejä. Vaalama (1987, 38) kirjoittaa nostalgisesti *”... siitä viltistä, josta vanhaa riimiä lainaten tehtiin kaikki ”kartiinit, kapat, peitteet, postelit, pusakat, pussihousut”*”. Kylähistoria -kerholaiset lisäävät, että reunanauhan sai purettua langaksi, josta pystyi tekemään kintaita sekä tallukoita ja matonkuteiksikin kulunut huopa kelpasi.

Koskinen (1987, 182) tarkastelee tehtaan avustustoimintaa ja tehtaan sekä kylän kutoutumista yhteisöksi vaihdantajärjestelmän kautta, johon sisältyvät sekä taloudelliset että sosiaaliset vaihdannan välineet. Samaan ajatukseen liittyy myös Huopaisen edellä esittämäni maininta siitä, että tehdas vaihtoi työntekijöilleen myöntämänsä edut työntekijöiden ammattitaitoiseen työvoimaan. Koskinen vie ajatuksen astetta pidemmälle ja sisällyttää *”hienovaraiseen vaihdon järjestelmään”* työtaidon ja ammattiurien lisäksi tehdaskurin. Tehdas vaihtaa täten työntekijöille myöntämänsä edut tehtaalla vallitsevaan tottelevaisuuteen ja työrauhaan. Miten sitten työrauha käytännössä on toteutunut ja miten siihen on eri aikoina eri tehtailla suhtauduttu, on toinen seikka. Ahposen ja Järvelän (1983, 209) tutkimuksen perusteella tehdastyö on vaikuttanut jo pitkään jotenkin sosiaalisesti eristäytyneeltä työltä. Muun muassa työn ohessa tapahtuvaa keskustelua on pidetty myös työläisten piirissä työtä häiritsevänä tekijänä eikä näin ollen mitenkään myönteisen toivottavana piirteenä. Aina ja kaikkialla työn sivussa tapahtunutta rupattelua ei ole tulkittu työtä häiritseväksi epätoivottavaksi toiminnoksi. Pankakosken tehtailla 40 vuotta työskennellyt Oiva Heikura (Enso-Gutzeit Oy 1982, no 1) pohtii muutosta 1930-luvulta 1980-luvulle ja toteaa, että kiire on tehnyt työstä vähemmän miellyttävää ja haikailee keskustelemaa työkuultuuria: *”Kaikki kehitys ei ole ollut kuitenkaan työntekijöille pelkästään edullista. ... Työ on helpottunut, mutta*

käynyt toisaalta yksitoikkoisemmaksi. Tuotantovauhti on kova, inhimillinen kanssakäyminen on vähentynyt.”. Heikuran muistelmien perusteella vaativampikin työnteko on hoitunut ilman ainaista kiirettä ja keskustelullekin on jäänyt aikaa.

Enso-Gutzeit Oy:n toimintaa tutkiessaan Rytteri (2004, 204) on huomannut, että konsernin toiminnassa Huopaisen ja Koskisen kuvailemat tilanteet ovat olleet läsnä. Vaihdannassa ammattitaitoinen ja tehtaanjohtajien käskynalaisuuteen suostuva työläinen sai vastineeksi verrattain turvatut elinolosuhteet. Rytteri mainitsee merkittävimpänä työväen asuntojen turvaamisen, mihin Pankakoskellakin on aikoinaan panostettu. Esimerkiksi Vaalama (1987, 39) kuvailee ja luettelee työläisille rakennettuja asuinalueita *”Utta ja parempaa asuntokantaa pyrittiin luomaan. Myös omakotitoimintaa tuettiin. Niskankylä, Heittopelto, Rasivaara ovat historiaa. Hangaspuro on kuin työläisen elämä itse.*”. Koskinen (1987, 182) huomauttaa vielä, että tehtaan osuus vaihdantajärjestelmässä ei ollut ainoastaan tehtaassa tapahtuvaa vaihdantaa, vaan tehdas ulotti vaihdannan kyläläisten kanssa tehtaan ulkopuolellekin. Myös Hareven (1982, 54-55) on havainnut tutkimuksessaan, että vaihdetut palvelut ja velvoitteet eivät rajoittuneet tiukasti työsuhteen piiriin vaan ne ulotettiin yhtiön toimesta myös työpaikan ulkopuolelle yhdyskuntaan. Toki vaihdanta tehtaan ulkopuolellakin oli edelleen työläisten ja yhtiön välistä, vaikka Hareven kirjoittaa, että vähitellen työläiset eivät erottaneet työelämää ja yksityistä elämää toisistaan. Yhtiön tavoitteena oli kontrolloitu ja sen myötä rauhallinen yhdyskunta.

Tehtaan osallistuminen yhteisön toimintaan ei ollut aina suoranaista avustamista tai yhteiskunnallisten arvostettujen instituutioiden, kuten koulun ja kirkon rakentamista. Koskinen (1987, 15) kertoo, että Tervakosken tehdas lahjoitti vielä vuonna 1968 kylälle uimahallin. Urheilu vaikuttaa olleen arvostettu seikka tehtaiden piirissä. Huopainen (1979, 73) kirjoittaa, että *”Tehtas kannusti ja edisti työntekijöiden urheilutoimintaa.*”. Hän perustelee väitettään muun muassa sillä, että tehdas antoi iltaisin juhlasalinsa urheilijoiden käyttöön. Myös Tervakoskella ja Pankakoskella tehtaan tuki urheilijoille on ollut havaittavissa. Molemmat tehtaot ovat perustaneet muun muassa omat urheiluseuransa. Urheiluseuratoiminnan lisäksi tehtaot ovat olleet tukemassa muutakin yhdistystoimintaa. Tervakoskelta Koskinen mainitsee muun muassa tehtaan klubin, torvisoittokunnan, kuoron ja palokunnan. Pankakoskella on puolestaan ollut ammattiyhdistysliikkeiden, palokunnan ja urheiluseuran lisäksi seuraavat yhdistykset: Pankakosken Tehtaan Kala- ja Metsämiehet ry, Pankakosken Tehtaitten Eläkeläiset sekä Pankakosken Tehtaiden soittokunta (Asko Saarelainen, 19.9.2007).

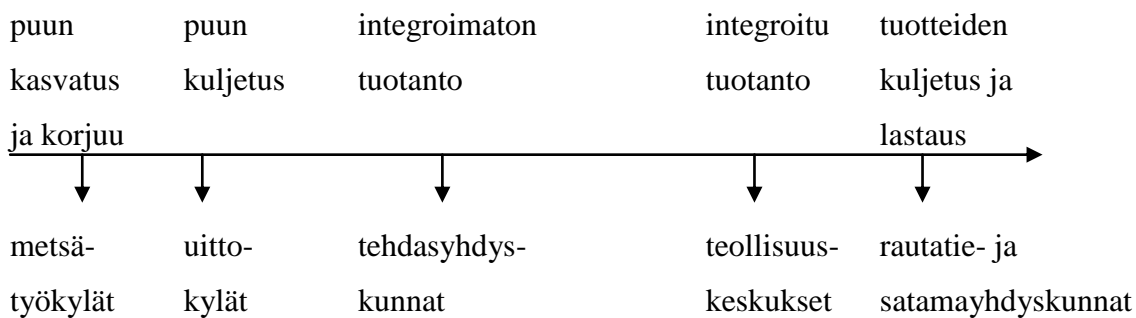
Tehtaiden osallisuus yhteisön sosiaaliseen toimintaan alkoi laskea Suomessa monin paikoin jo 1960-luvun puolella, mutta Pankakoskella tehdas oli mukana etenkin työväenolojen parantamisessa ainakin vielä 1970-luvulla (Pankakosken kylähistoria –kerho, 14.11.2007). Muutos on tosin alkanut Pankakoskellakin jo 1960-luvun puolella, mutta prosessin vähittäinen eteneminen on venyttänyt tehtaan osallisuutta vielä vuosikymmenen päähän, kuten Rytteri (2004, 208-209) huomauttaa. Samoin kuin kuntien myös valtion enenevissä määrin tapahtuva osallistuminen kansalaisten elämään vähensi samaan tahtiin tehdasyhteisöjen keskellä vaikuttaneiden tehtaiden osallisuutta yhteisöjen jäsenten arjessa. Vielä 1960-luvulla etenkin Enso-Gutzeit Oy:n piti valtionyhtiönä kiinnittää erityistä huomiota alue- ja työllisyyspoliittisiin näkökulmiin liiketoiminnan lisäksi. Alue- ja työllisyysvelvoitteista pidettiin kiinni vielä 1970-luvulla, mutta jo 1980-luvun alkupuolella valtion asettamista liiketoiminnan ulkopuolisista velvoitteista luovuttiin huonontuneisiin taloudellisiin syihin vedoten.

Tehtaan osallisuus ympäröivän yhteisön toimintaan oli jo muutoinkin vähentynyt huomattavasti entisestä, mutta 1980-luvulta alkaen tehtaat pystyivät tekemään päätöksiä puhtaasti liiketoiminnallisista syistä eikä esimerkiksi työpaikkojen ulossaneeraukselle ollut entisenlaisia esteitä (Rytteri 2004, 209). Muut toiminnat, joista tehdas oli luopunut jo aiemmin, käsittivät pääasiassa pehmeämpiä sosiaalisia toimintoja. Ahponen ja Järvelä (1983, 220) laskevat tällaiseksi toiminnaksi harrastetoiminnan kuten urheilun, kalastuksen ja metsästyksen, joiden harrastamista myös Pankakosken tehdas aikoinaan edisti. Liiketoiminnallisten syiden lisäksi muutos 1980-luvulle tultaessa on Ahposen ja Järvelän mukaan liittynyt moderniin yritysasetteeseen, jonka mukaan työnantajan pitäisi pitäytyä ainoastaan työnantajana eikä sotkeutua työläistensä yksityiselämään. Samalla työläisten yksityiselämän ja työelämän hallinta erotettiin toisistaan. Tässä tapauksessa hallinta tarkoittaa sekä yksilön omaa elämänhallintaa että työnantajasta lähtevää yksilön hallintaa. Vallan näkökulmasta traditionaalisessa tehdasyhteiskunnassa kyseinen ajatusmalli on voinut vaikuttaa melko radikaalilta ajattelutavan muutokselta, mikä voisi osaltaan selittää muutoksen hidasta toteutumista ja mahdollisesti vielä hitaampaa sopeutumista tehtaan ja yhdyskunnan eriytymiseen.

2.2 Metsäsektorin osa-alueet

Metsäsektoriin sisältyy useita erilaisia yhteisöjä ja yhdyskuntia. Kortelainen (1992) ja Koskinen (1987) ovat tarkastelleet toisiinsa liittyviä, mutta keskenään erilaisia metsäsektorin yhdyskuntia, kun he ovat hahmottaneet yhdyskuntajärjestelmää tuotantoketjun avulla. Kortelaisen (1992, 31)

tuotantoketju (Kuvio 2) sisältää Koskisen esittämän ketjun osat (1987, 24), mutta Kortelainen on lisännyt tuotantoketjun viimeiseksi lenkiksi *tuotteiden kuljetuksen ja lastauksen*.

Kuvio 2. Metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmä (Kortelainen 1992, 31).

Koskinen (1987, 24) ei omassa kuviossaan nimennyt tuotantoketjun yhdyskuntia, vaan tarkasteli ketjun lenkkejä vallan ja päätöksenteon kautta. Esimerkiksi pankakoskelaistakin tehdasyhdyskuntaa kuvaavan, ketjun kolmannen lenkin *jalostuksen*, vallanpitäjinä toimivat erillisten laitosten, kuten sahojen ja tehtaiden, johto. Johdon alaisina toimivat luonnollisesti erillisten laitosten työntekijät.

Koskisen (1987, 25) muotoileman metsäsektorin alueellista työnjakoa kuvaavan kuvion ja Kortelaisen edellä esitellyn kuvion avulla on mahdollista yhdistää metsäsektorin yhdyskunnat. Varsinaiset tehdasyhdyskunnat toimivat Koskisen mallissa metsäsektorin satelliitteina, joiden jälkeen ketjussa ovat teollisuuskeskukset kuten Kortelaisen mallissa. Koskisen (mm. 1987, 1993) tutkimia Tervakosken paperitehdas on käsitettävissä integroimattoman jalostuksen satelliitiksi, joka ei tuota lopputuotteita vaan toimii tuotantoketjun väliportaana. Tutkielmassani satelliitin ja keskuksen ero määrittyi hieman eritavoin. Väli tuottaja ei ole välttämättä integroimaton satelliitti eikä lopputuottaja integroitu keskus. Väli tuottaja ja lopputuottaja ovat integroimattomia, jos ne toimivat toisistaan erillisinä yksikköinä. Jos väli tuottaja ja lopputuottaja toimivat tiiviissä yhteistyössä ja maantieteellisesti lähekkäin, ne voivat muodostaa yhdessä integroidun keskuksen. Satelliittia on mahdollista lähestyä myös siten, että yhdistää satelliitin ominaisuuden konsernimuotoiseen yhtiöön. Satelliitit sijoittuvat kauas toisistaan ja niillä on itsenäinen tehtävänsä, mutta jokaisella satelliitilla on kiinnekohta jonnekin. Konserniyhtiössä emoyhtiö toimii kiinnekohtana ja tytäryhtiöt toimivat satelliitteina.

Pankakosken kartonkitehtaan miellän ensisijaisesti satelliitiksi, vaikkakin se toimii itse jalostusyksikkönä eikä Koskisen (1987, 25) mainitsemana tuotannon väliportaana. Pankakosken tehdas sijaitsee maantieteellisesti suhteellisen kaukana muista tehtaista, niin metsäteollisuuden kuin

muiden toimialojen laitoksista. Se ei ole myöskään toimintojensa puolesta kovin tiiviisti kytköksissä muihin laitoksiin. Täten Pankakosken tehdasta on sopivinta kuvata integroimattomaksi ja muista erilliseksi laitokseksi. Kytkökset, joita yhdyskunnalla on, suuntautuvat metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmässä pikemminkin taaksepäin puunkuljetukseen ja kasvatukseen kuin eteenpäin muihin laitoksiin. Eskelisen ja Vatasen (1988, 80) määritelmä Pankakosken tehtaasta on hyvin osuva ”*Se on useassa suhteessa Suomen metsäteollisuuden kummajainen, joka on menestynyt eriytyneillä raaka-aine- ja tuotemarkkinoilla.*”. Tuo metsäteollisuuden kummajainen on ollut vuoden 2006 elokuuhun saakka mielletävissä Stora Enso Oyj:n yhdeksi satelliitiksi ja tämän jälkeen Pankaboard Oy:nä kansainvälisen sijoitusyhtiön satelliitiksi. Myös Kortelaisen (1992, 31) kuvion tehdasyhdyskunta kuvaa parhaiten pankakoskelaista yhdyskuntaa. Kyseessä kun on nimenomaan yhden tehtaan yhdyskunta.

2.3 Metsäsektorin vaiheet

Kortelaisen (1992, 35) mukaan metsäsektori ja sen yhdyskunnat laajenivat 1900-luvun alkupuolella enemmän kuin muut sektorit. Tämä tarkoitti laajenemista kahdella tavalla: olemassa olevat yhdyskunnat laajenivat ja uusia yhdyskuntia syntyi. Samaan ajankohtaan sijoittuvat myös Pankakosken tehdaskylän alkuvaiheet. Teollisuuden synty ja kylän varhaisimmat vaiheet sijoittuvat tosin 1800-luvun alkupuolelle ruukin toiminnan yhteyteen, mutta vuonna 1902 aloitettiin kartonkitehdasta edeltäneen hiomon rakentaminen (Rovio 2002). Kartonkitehtaan syntymävuotena on yleisemmin pidetty vuotta 1912, mikä selviää muun muassa Pankakosken tehtaiden juhlavuosien julkaisuista, kuten 50-vuotisjuhlan ohjelmajulkaisusta vuodelta 1962, Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehtien Pankakosken tehtaiden juhlanumerosta (1972, no 5) sekä kartonkitehtaan 75-vuotisjulkaisusta vuodelta 1987 (Vaalama 1987).

Kortelainen (1992, 35) kirjoittaa, että ”*kehityksessä tapahtui käänne 1950-luvulla.*”, minkä taustalla olivat muun muassa yhteyksien laajeneminen sekä tietotekniikan kehittymisen että teiden rakentamisen myötä, teknologinen kehitys ja alueellisen työnjaon muutokset. Koskisen (1987, 9) mukaan Tervakosken tehdasyhteisö oli parhaimmillaan 1940-luvun lopulta 1950-luvun alkupuolelle, minkä jälkeen yhteisö ei enää ole palautunut parhaimpiin hetkiinsä. Pankakoskellakin, ainakin tehtaan osalta, suuntaus on ollut 1950-luvulla hiljalleen huipulta alaspäin. Vielä 1940-lopulla ja 1950-luvun alussa tehdas kasvatti tuotantoaan, ja vaikka hintojen kanssa oli välin ongelmia se toimi kohtuullisella katteella. (Vaalama 1987, 46-47.)

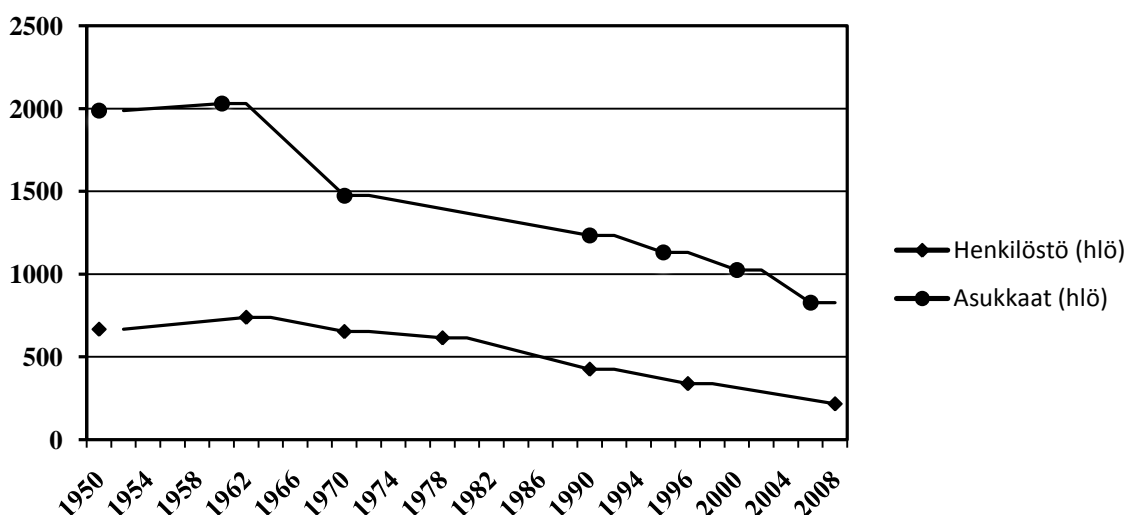
Kortelaisen (1992, 32-33) tutkiman Valkealan Vuohijärven tehdasyhdyskunnan käännekohta huipulta alaspäin ajoittuu puolestaan 1960-luvun alkupuolelle. Tällöin tehtaalla työpaikkoja vähennettiin ja tehtaalla työttömäksi jääneet lähtivät muualle työpaikan perässä. Samoihin aikoihin myös vuohijärveläiset nuoret alkoivat muuttaa aikuistuttuaan pois kotipaikkakunnaltaan. Vuohijärvellä taantuminen alkoi yleisestä suuntauksesta poiketen lähes 10 vuotta myöhemmin. Tämä on osoitus siitä, että kaikkialla käännekohta ei ollut selkeästi 1950-luvulla, mutta 1950-luvun alkupuolen jälkeen harva metsäsektorin integroimaton tehdas ja sitä ympäröivä yhdyskunta on kyennyt laajentumaan samassa mittakaavassa kuin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla.

Kortelainen (1992, 41-42) esittelee tehdasyhdyskuntia tutkineen Lucasin (1971) mallin pohjalta elinkaarimallin, jossa ensimmäiset vaiheet ovat rakennusvaihe ja asukkaiden hankkimisvaihe. Nämä vaiheet jäävät tutkielmassani pääosin käsittelemättä, joten tutkielmani alkaa Pankakosken tehdasyhdyskunnan siirtymävaiheesta 1940-luvun alkupuolelta, mitä seuraa 1940- ja 1950-lukujen taitteessa alkanut kypsyysvaihe. Elinkaarimallin mukaan kypsyysvaiheen jälkeen seuraa taantumisvaihe ja myöhemmin toimipaikan lakkauttaminen. Taantumisvaihe on ollut havaittavissa Pankakoskella, mutta toimipaikan lakkauttamiseen ei lopettamisuhasta huolimatta ole edetty. Taantumisvaihe, joka alkoi 1950-luvulla, ei ole ollut lineaarisesti alaspäin suuntautuvaa: heikkoja vuosia on seurannut uusia siirtymävaiheita, hetkellisiä kypsyysvaiheita ja uusia taantumisvaiheita. Esimerkiksi 1960-luvun alussa tehtaalla läheisyydessä vietettiin peräkkäisinä vuosina harjannostajaiset, joita voi pitää merkinä siirtymävaiheesta. Vuonna 1962 valmistui Pankakosken oma voimalaitos (Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehti 1962, no 4) ja vuonna 1963 puuhiomo (Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehti 1963, no 5). Eri elinkaaren vaiheiden tunnusmerkit ovat myös osin limittyneet.

Nykyisen omistajan Pankaboard Oy:n edustaja Määttä (14.11.2007) kertoi Pankakoski-tutkimusryhmälle järjestetyssä keskustelutilaisuudessa, että vaikeuksista huolimatta 1960-70-lukujen taitteessa Pankakosken tehtaaseen otettiin suhteellisen paljon uusia työntekijöitä. Vaalamakin (1987, 52-53) kirjoittaa, että 1960-luvulla tehtiin tuotantoennätyksiä ja vietettiin tuotantoennätysjuhlia, mutta samanaikaisesti oli pelko tehtaalla lopettamisesta: ”... kun Pankakoskella oli päästy vuoteen 1968, tulevat arvioissa esille monenlaiset synkät totuudet. Tehtaalla sisällä kuiskailtiin Pankakoskesta jopa uutena Lievestuoreena. ... Kaikkein synkimmät arviot puhuivat Pankakosken joko tai –tilanteesta, jossa jopa tehtaalla koko olemassaolo oli asetettu vaakalaudalle.”.

Koko Pohjois-Karjala oli Lieksan ja Pankakosken apuna elvyttämässä kartonkitehdasta 1970-luvun lopulla, kun konserniyhtiö Enso-Gutzeit Oy:llä ei ollut varaa vuoden 1973 uudistamissuunnitelman mukaisiin toimenpiteisiin. Tämän vuoksi valtio toimi poikkeuksellisesti maksamalla korkotukea sekä ryhtymällä osan Pankakosken uudistamissuunnitelman toteuttamista varten otettujen lainojen takaajaksi. Valtio hyväksyi toimia varten säädöksen vuonna 1977, jota kutsuttiin Lex Pankakoskeksi. (Vaalama 1987, 73) Pankaboard Oy:n toinen edustaja Vesa (14.11.2007) kertoi keskustelutilaisuudessa, että samaisen vuoden 1977 jälkeen Pankakoskelle on otettu enää muutamia uusia työntekijöitä.

Kuviosta 3 voidaan havaita henkilöstömäärän laskusuunta 1960-luvun lopulta lähtien, jolloin myös Pankakosken asukasmäärä alkoi laskea. Asukkaiden määrän jyrkempi lasku 1960-luvulla selittyy osin suurten ikäluokkien aikuistumisella ja muuttoliikkeellä maaseudulta kaupunkeihin. Tehtaassa puolestaan työskenteli tuolloin suurimmaksi osaksi suurten ikäluokkien vanhempia, jotka pääosin jäivät tehtaan palvelukseen. Seuraavalta vuosikymmeneltä lähtien henkilöstön ja asukkaiden määrät ovat laskeneet lähes samanlaisen trendin mukaisesti. Lukemat kattavat koko tehtaan henkilöstön työntekijöistä toimihenkilöihin, mutta niihin ei sisälly pakkaustehtaan henkilöstömäärät. Henkilöstön osalta luvut ovat osin vuosien keskivahvuuksia ja osin joulukuun lukuja, jotka olivat lähimpänä vuoden keskivahvuutta. Vuoden 2008 luku on viimeisin saatavillani ollut henkilöstömäärä, johon sisältyy tehtaan välittämässä läheisyydessä toimivan tehtaan kunnossapitoyrityksen Maintpartner Oy:n henkilöstö.

Kuvio 3. Tehtaan henkilöstön ja Pankakosken asukkaiden lukumäärät (Enso-Gutzeit Oy 1950-1996; Lieksan kaupunki 2009; Suomen virallinen tilasto 1950-1970; Tilastokeskus 1990-2007).

Huomattavasti vähentyneiden työpaikkojen perusteella Pankakoski on joutunut Kortelaisen (1992, 36) mainitsemaan tapuliloukkuun. Kortelaisen mukaan tapuliloukkuja on syntynyt Suomessa teollisuuspaikkakunnille 1970-luvulta alkaen, kun teollisuusyritykset ovat vähentäneet työvoimaansa. Pankakoskella työvoimaa on tosin pyritty vähentämään pääosin eläkkeelle jäämisen kautta (Vesa 14.11.2007). Kortelaisen mukaan tapuliloukku ei ole kuitenkaan ollut Pankakosken kaltaisissa tehdasyhdyskunnissa tai suuremmissa teollisuuskeskuksissa yhtä vaikea kuin maaseudulla, joiden lähetyvillä ei ole korvaavia työnantajia. Tehdasyhdyskuntien ja teollisuuskeskusten lähiympäristöstä on useimmiten myös muita työnantajia, mutta ne saattavat toimia muulla alalla kuin teollisuudessa. Varsinainen ongelma syntyy silloin, kun tehtaiden työntekijät eivät ole löydä itselleen työpaikkaa muilta toimialoilta kuten yhä kasvavalta palvelusektorilta. Pankakoskelaisten uudelleentyöllistymistä vaikeuttaa myös ympäristön vähäinen työpaikkojen tarjonta alasta riippumatta.

Elvytystoimien jälkeistä kautta voisi kutsua uudeksi siirtymä- tai kypsyysvaiheeksi. Uusi 1980-luvun siirtymävaihe ei ole suinkaan ollut mikään tasainen tehtaalle ominainen kasvunkausi, vaan se on ollut ”*enemmän poikkeus kuin sääntö sen (tehtaan) pitkässä historiassa.*” (Eskelinen & Vatanen 1988, 79). Laman ja vähentyneen kysynnän vuoksi 1990-luvun alkupuoli oli heikko, minkä lisäksi tehtaalla investoitiin tuotannon tehostamiseksi. Investoinnit ja talouden noususuhdanne loivat mahdollisuuden uudelle kasvukaudelle ja vuonna 2000 tehtaaseen otettiin oppisopimuksella kymmenen uutta työntekijää (Vesa 14.11.2007). Vesterisen (2006) jutun mukaan tehtaan tulos oli voitollinen 2000-luvun alkupuolella. Positiivisesta tuloksesta huolimatta Stora Enso Oyj ei ollut valmis investoimaan lisää Pankakosken tehtaaseen. Tehtaan myynti vuoden 2006 elokuussa kansainväliselle Dermot Smurfitin johtamalle sijoittajaryhmälle esti toistaiseksi tehtaan lakkauttamisen.

Tehtaan vaiheet eivät välttämättä heijastu samanlaisina suoraan tehdasyhteisöön. Rovion (2002) mukaan tehtaan johtajat ja koko tehdasyhteisö saivat tunnustusta vaikeinakin aikoina yhdessä toimimisesta ja hyvästä yhteishengestä. Vaikka tehdas ei saanut konsernilta (Enso Gutzeit Oy:ltä) tarvitsemaansa tunnustusta ja avustusta, työntekijät ja johto jatkoivat työtään ja uskoivat toisiinsa. Vaalama (1987, 52-53) kirjoittaa 1960-luvun lopun ja 1970-luvun vaiheiden yhteydessä työntekijöiden uurastuksesta yhteisen tavoitteen eteen ”... on syytä korostaa, että suinkaan helpolla ei tehtaan väki antanut periksi. ... Melkein voi sanoa, että kysymyksessä oli pankakoskelaisten kunnia ylimmästä alimpaan.”. Tämä on esimerkki siitä, että tehtaan laskukausi ei aina johda yhteisölliseen laskukauteen. Toisinaan vaikeat ajat voivat toimia yhteisöllisyyttä vahvistavanakin

voimana. Yhdyskunnan menestyminen ei myöskään ole aina johdettavissa ainoastaan tehtaan menestymisestä vaan taustalla saattavat vaikuttaa yhteiskuntaan laajemmin vaikuttavat tekijät.

Koskinen (1987, 19) mainitsee yhdeksi tällaiseksi tekijäksi kunnan merkityksen kasvun 1960-luvulla. Koskisen mukaan kunnan voimistuminen hankaloitti kunnan ja tehtaan välistä suhdetta. Tämä puolestaan vaikutti koko tehdasyhteisöön kielteisesti. Myös Lieksan kaupungin merkityksen kasvun palvelujen tarjoajana voidaan huomata vaikuttaneen tehtaaseen ja yhteisöön. Pankakosken kylähistoria -ryhmän (14.11.2007) vierailulla ilmeni, että vuonna 1966 Pankakoski – Lieksan keskusta välille valmistunut tie ei ollut ainoastaan myönteinen asia yhteisölle. Koska kulkeminen Pankakoskelta Lieksan keskustaan helpottui, kaupalliset liikkeet alkoivat vähitellen siirtyä pois Pankakoskelta. Enimmillään Pankakoskella oli 11 liikettä. Nyt kaikista liikkeistä jäljellä on enää yksi Siwa. Yritysten väheneminen 1960-luvulta alkaen oli havaittavissa myös Vuohijärvellä. Kortelaisen mukaan (1992, 33) mukaan ”*Vuohijärven palveluyritykset lopettivat toimintansa yksi toisensa jälkeen.*”. Tosin Vuohijärven yritysten vähenemisen välittömänä syynä oli väkiluvun pieneneminen, kun taas Pankakoskella yritysten vähenemisen todettiin johtuneen ennen kaikkea paremmista kulkuyhteyksistä Lieksan keskustaan.

3 IDENTITEETTI YHDYSKUNNAN OLEMUKSESSA

3.1 Kaksi näkemystä

Identiteettitutkimus on (tehdas)yhteisötutkimuksen ohella tärkein tutkielmaani hyödyttävä aihepiiri. Castells (1997, 6-7) on kiinnittänyt huomiota sosiaaliseen kontekstiin ja historiaan kiinnittyneeseen identiteettiin. Hänen tekstissään esiintyy myös minua kiinnostava käsite *kollektiivinen identiteetti*, joka on muiden identiteettien tavoin rakennettu. Kysymys on vain siitä, miten, mistä lähtien, kenen toimesta ja miksi identiteetit on rakennettu. Castellsin ajatus identiteetin rakentamisesta jäljittelee Giddensin (1991, 32-33) konstruktivistista näkemystä, jonka mukaan yksilöt rakentavat itse identiteettiään. Giddensin mukaan identiteetti rakentuu jatkuvassa refleksiivisessä prosessissa, jossa yhdistyvät sekä yksilön oma muutos että yksilöä laajemmin käsitettävä sosiaalinen muutos. Refleksiivisyys on edellytyksenä hyvälle elämänhallinnalle – erityisesti muutosten myötä tulevien uusien tilanteiden hallitsemiselle. Tulkintani mukaan refleksiivisyys tarkoittaa sitä, että yksilö kykenee hahmottamaan ja arvioimaan itseään henkilönä sekä itseään suhteessa muihin. Hyvä itsensä hahmottaminen antaa mahdollisuuksia kehittää itseään haluamaansa suuntaan sekä edesauttaa sopeutumista muutoksen tuomiin uusiin tilanteisiin.

Castells (1997, 7) mainitsee tutkielmani kannalta mielenkiintoisina identiteetin rakennusaineiksina muun muassa historian, paikallisuuden ja kollektiivisen muistin. Castellsin mukaan yksilöt ja yhteisöt prosessoivat näitä aineksia antaen niille merkityksiä, jotka sopivat heidän ajalliseen ja paikalliseen kehikkoonsa. Näkemykseni on hyvin lähellä Castellsin tapaa hahmottaa identiteettiä ja sen rakentamista. Castells myös painottaa sitä, että identiteetti ei voi olla erityisen tärkeä tai sillä ei voi olla edistyksellistä arvoa ilman historiallista kontekstia. Tutkielmassani tämä tarkoittaa, että pankakoskelaisuutta tai sen muutosta ei voi ymmärtää ilman historiallista kontekstia eli ilman merkityksellisiä tapahtumia tehdasyhteisössä. Merkityksellisiksi tapahtumiksi katson kuuluviksi sekä pienet että suuret tapahtumat. Pieniä tapahtumia ovat esimerkiksi Pankakoskella järjestetyt hiihtokilpailut lapsille ja Kirjolohihiihto aikuisille (Pankakosken tehtaant 1968) sekä vielä tämän vuosituhannen alkupuoliskollakin järjestetyt Pankapulka, Pankapilkki ja *”koko kylän yhteinen kuusijuhla”* (Rovio 2002). Suuriksi tapahtumiksi lasken puolestaan yhteiskunnalliset muutokset, kuten hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen ja siihen liittyvän kunnan roolin voimistumisen sekä Pankakosken tehtaant epävarmat vuodet muun muassa 1960 ja -70-lukujen taitteessa (Jaakko Pöyry & Co 1969 & 1970) sekä 2000-luvun puolivälissä ennen yritysmyyntiä.

Refleksiivisyydellä ja isoilla tapahtumilla on yhtymäkohta, joka linkittyy sosiaaliseen pääomaan ja edelleen yhteisölliseen luottamukseen. Sosiaalinen pääoma saa yleensä myönteisen vivahteen ja sitä voidaan pitää sekä yksilön että yhteisön kannalta toivottavana voimavarana. Sosiaalinen pääoma hahmotetaan usein sosiaalisten verkostojen, verkostossa toimijoiden välisen luottamuksen ja vastavuoroisuuden avulla. Verkostossa toimijat voivat olla sekä luonnollisia henkilöitä että institutionaalisia yksiköjä. Tutkielmassani toimijat käsittävät pääasiassa luonnollisina henkilöinä pankakoskelaiset ihmiset ja institutionaalista puolta edustaa kartonkitehdas. Kotkavirran (2000, 59-60) tavoin minua kiinnostaa erityisesti pankakoskelaisten luottamus tehdasta kohtaan ja osin myös päinvastoin.

Luonnollisten henkilöiden ja institutionaalisten toimijoiden välinen luottamus on Kotkavirran (2000, 59-60, 66) mukaan merkityksellistä, koska sillä voi olla yksilöiden identiteettiin sekä edistäviä että taannuttavia vaikutuksia. Samoin tavoin oletan, että pankakoskelaisten ja tehtaant välisellä luottamuksella on vaikutuksensa pankakoskelaisten kollektiiviseen identiteettiin. Epäluottamuksen vallitessa Kotkavirta on havainnut, että yksilöiden itsensä toteuttaminen ja elämän merkityksellisyys ohentuvat. Epäluottamusta herättäviä aikoja Pankakoskella on eletty muun muassa mainitsemieni epävarmojen vuosien aikoina 1970-luvun taitteessa sekä 2000-luvulla. Selvityksen alla on kysymys, vähensikö epävarmuus luottamusta tehdasta kohtaan, ja jos aiheutti,

miten se ilmeni. Ilmosen (2000, 35) mukaan luottamus voi olla myös kuvitteellista ja se on entistä vahvempaa, jos tukena on pysyväksi koettu institutionaalinen toimija. Tämä on tarpeen esimerkiksi silloin, kun tehdasyhteisön jäsenet pohtivat oman ja yhteisönsä tulevaisuutta. Jos luottamus tehdasta kohtaan on olematon, omat ja yhteisön odotukset tulevaisuuden suhteen voivat ohentua samoin kuin yhteisöllisyys. Vaikutus voi olla päinvastainen, jos instituutiota kohtaan koettu luottamus pyritään korvaamaan jäsenten keskinäisellä luottamuksella. Luottamuksen taso ei laske vaan se siirtyy vahvemmin luonnollisten henkilöiden väliseksi.

Luottamuksesta puhuttaessa on tarpeen täsmentää, mitä luottamuksella tarkoitetaan. Periaatteessa luottamusta tarvitaan aina menestyksellisissä vuorovaikutustilanteissa. Seligman (2000, 48) erottaa luottamuksen luottavaisuuden käsitteestä. Seligmanilla luottavaisuus on mahdollista silloin kun kyseessä on vuorovaikutustilanne, jossa molemmat osapuolet tietävät suurella todennäköisyydellä, kuinka toinen reagoi tai toimii. Luottavaisuus voi perustua esimerkiksi yhteisiin normeihin tai totuttuun tapaan. Luottamusta puolestaan tarvitaan Seligmanin mukaan vasta silloin kun toisen osapuolen toimintaa ei voi riittävässä määrin tiedostaa. Kyseessä voi olla Ilmosen (2000, 1) kuvaama tuntematon toinen, jonka käyttämissä normit ja -tavat eivät ole tiedostettuja.

Tutkielmassani käytän luottamusta ja luottavaisuutta lähes synonyymeinä. Enimmäkseni käytän sanaa luottamus vuorovaikutustilanteita kuvatessani ja luottavaisuus taas liittyy luottamuksesta syntyvään kohteeseen. Esimerkiksi, jos pankakoskelaisten ja tehtaan välillä vallitsee luottamus, voidaan olettaa, että pankakoskelainen on luottavaisempi tulevaisuutensa suhteen kuin silloin kun luottamusta ei ole. Tuttujen ja toisten erottelun huomioiminen on kuitenkin osin olennaista luottamuksen yhteydessä. Näin ollen voin kiinnittää erityistä huomiota esimerkiksi nykyiseen tilanteeseen tehtaalla, missä johtaja ei ole enää paikkakunnan asukas tai tilanteeseen, jossa Pankakoskelle muuttaa ulkopaikkakuntalaisia uusia asukkaita. Silloin kun tuntemattomat toiset ilmestyvät pankakoskelaisten elämään, refleksiivisyys on lähtökohtana sille, että luottamus toiseen on mahdollista. Omien lähtökohtien, toimintatapojen ja päämäärien tiedostaminen on edellytys, jotta toisen toimintaa voisi luottamuksen näkökulmasta arvioida. Luottamukseen johtavat eleet eivät ole kaikille samanlaisia ja luottamuksen määrittelytilanteissa refleksiivisyys poistaa epävarmuuden omasta toiminnasta. Jos itse ei tiedä, miten edellyttää toisen toimivan luottamuksen syntymiseksi, luottamuksen rakentaminen jää sattuman varaan.

Isaacs (1989, 39) lähestyy identiteettiä hieman eri näkökulmasta kuin Castells. Isaacs nimittää yhteisesti koettua identiteettiä perimmäiseksi ryhmäidentiteetiksi, jota Sintosen (1999, 107) tavoin

kutsuu *kollektiiviseksi identiteetiksi*. Tämän käsityksen mukaan yksilö saa syntyessään joukon ominaisuuksia, jotka vaikuttavat kollektiivisen identiteetin muodostumiseen. Tällaisia ominaisuuksia ovat muun muassa ryhmän nimi (joka tutkielmani osalta on pankakoskelaisuus) sekä ryhmän historia ja tulevaisuus. Tämän suuntauksen mukaan kollektiivinen identiteetti voidaan mieltää traditionaalisesti valmiiksi annetuksi ja muuttumattomaksi, kun taas Castellsin (1997, 6-7) näkemys noudattaa modernisti prosessissa rakennettavaa kollektiivista identiteettiä.

Valmiiksi ominaisuuksiksi voidaan luokitella myös olosuhteet, joissa identiteetti muodostuu. Esimerkiksi Palokkaan (2002, 116-117) mukaan Pankakosken erityisominaisuuksia muihin Lieksan kyliin verrattuna ovat teollisuus, korkeampi asukasluku sekä prosessiteollisuudelle ominainen kolmivuorotyö. Nämä kaikki yhdessä määrittelevät tahdin ja rytmin pankakoskelaisten elämälle. Työn ulkopuoliseen elämään kuuluvat harrastuksetkin on täytynyt sovittaa rytmiin sopivaksi ja pankakoskelaisille siihen on suonut mahdollisuuden ympäröivä luonto metsineen ja järvineen. Tosin kartonkitehtaan alkuaikoina metsästys, marjastus ja kalastus ovat olleet ensisijaisesti ruuanhankkimiskeinoja, joista on myöhemmin muodostunut vapaaehtoinen harrastus. Näkemystä puoltavat myös Ahposen ja Järvelän (1983, 194) havainnot joensuulaisten tehdastyöläisten piirissä tapahtuneesta muutoksesta suhteessa luontoon. Joensuu tosin on nykyisin huomattavasti kaupunkimaisempi ympäristö kuin Pankakoski, mutta alkujaan joensuulaiset samoin kuin pankakoskelaiset olivat enemmän tai vähemmän maanviljelijöiden kaltaisia maaseudun asukkaita – eivät suinkaan pientaloissa eläviä tehdaspalkkalaisia. Joensuussakin maaseutumaisuus on vaikuttanut siihen, ettei luonnosta ole täysin erkaannuttu, mutta vähitellen arkielämän luontosuhde on vähentynyt, minkä on korvannut harrastuspohjainen luonnossa liikkuminen.

Valmiiksi annetussa identiteetissä refleksiivisyydellä ei ole samanlaista merkitystä identiteetin muodostumisessa kuten edellä olen kirjoittanut, mutta luottamuksen on vallittava yhteisön toimijoiden kesken, jotta elämä yhteisössä olisi mielekästä. Itse yhdistän nämä kaksi näkemystä siten, että pankakoskelaiset saavat annettuna nimen ja historian, mutta pankakoskelaisuuden nykyinen ja etenkin tulevaisuuden identiteetti on pankakoskelaisten itse määriteltävissä ja rakennettavissa samoin kuin luottamus luonnollisten ja institutionaalisten toimijoiden kesken. Olkoonkin niin, että historia on osa nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Esimerkiksi Lhermitte (2000, 43) on esittänyt, että kun ihmiset kerääntyvät jatkuvasti samaan paikkaan, paikasta itsessään voi tulla merkityksellinen osa yhteisön identiteettiä. Paikan merkityksellisyys voi olla joko ajan kuluessa tiedostamattomasti syntynyt tai tietoisien toiminnan tulosta.

Tietoinen toiminta voidaan edelleen jakaa pankakoskelaisten tapauksessa tehtaan tai Pankakosken asukkaiden pyrkimyksiin. Joka tapauksessa pankakoskelaisten on alun perin täytynyt olla jollain tavoin vastaanottavia paikan merkityksellisyyden luomiselle tai syntymiselle, jotta paikka voitaisiin kokea osaksi identiteettiä eikä ainoastaan muodolliseksi symboliksi tai yhdentekeväksi kohteeksi. Paikan merkityksellisyys saattaa myös muuttua ajan ja refleksiivisen prosessin myötä. Pankakosken osalta tehdas on yksi merkittävimmistä paikoista, joita pankakoskelaiset jäsentävät identiteettiä rakentaessaan. Pankakoskelaiset työläiset ovat vuosikymmenestä toiseen kulkeneet tehtaaseen, joka kaiken lisäksi sijaitsee melko näkyvällä ja keskeisellä paikalla. Tehtaan merkityksellisyyttä pankakoskelaisten historiassa on vaikea sivuuttaa, joten tältä osin sitä voi pitää annettuna identiteetin osana. Miten pankakoskelaiset ajan kuluessa siihen suhtautuvat, ja miten sen merkityksellisyys tulevaisuudessa muuntuu, ovat puolestaan kysymyksiä, joiden vastaus on pankakoskelaisten – nykyisten ja tulevien – hallinnassa.

3.2 Identiteettikäsitys murroksessa

Traditionaalista identiteettiä voisi kuvailla sanoilla muuttumattomuus, historia ja paikallinen. Vastaavasti myöhäismoderniin identiteettikäsitykseen liittyvät sanat muutos, tulevaisuus ja globaali. Giddens (1991, 32-34) muotoilee identiteettikäsityksen muuttumista siten, että myöhäismoderni aika on rikkonut pienen turvallisen yhteisön ja tradition kehikon sekä korvannut sen huomattavasti laajemmalla persoonattomalla organisaatiolla. Hän jatkaa, että yksilö voi kokea uudessa tilanteessa yksinäisyyttä, koska hänellä ei ole traditionaalista turvaa takanaan. Myös Mercer (1990, 43-50) viittaa siihen, että alati kriisien myötä muuttuva identiteetti luo turvattomuuden tunnetta. Tosin Mercerin ja Giddensin ajatuskulkujen erona vaikuttaa olevan se, että Mercer pitää modernia identiteettiä yksilöstä riippumattomana kun taas Giddens painottaa yksilön osallisuutta identiteetin rakentamisessa. Mercerin artikkeliin verrattuna Giddensin tulkinta myöhäismodernista turvattomuuden tunteesta ja muuttuvasta identiteetistä vaikuttaa täten vähemmän epätoivoiselta. Giddensin (1991, 32-33) mukaan yksilö voi pyrkiä vähentämään turvattomuuden tunnetta refleksiivisellä toiminnalla. Refleksiivisesti toimiva yksilö kykenee arvioimaan ja vastaanottamaan muutoksia paremmin kuin traditionaalisesti toimiva yksilö, jolloin epävarmuuden ja ahdistuksen tunteet pysyvät hallinnassa. Itse rakennettu ja arvioitu identiteetti voi myös tuntua todellisemmalta kuin valmiiksi annettu traditionaalinen identiteetti, mikä johtaa siihen, että identiteetti on paremmin yksilön omassa hallinnassa.

Mercerillä on verrattain kriittinen suhtautuminen identiteettiin. Hänen (1990, 43-50) mielestään on selvää, että identiteetti on puheenaiheena ainoastaan silloin kun oletetaan, että jotain pitää saada korjatuksi tai muutetuksi. Mercer lähtee siitä oletuksesta, että muutos ja kriisi tarkoittavat väistämättä jonkin pysyvän ja yhtenäisen muuttamista epäilyn kokemukseen ja epävarmuuteen. Itse en pidä muutosta välttämättä niin radikaalina. Tosin identiteetti voi väliaikaisesti olla epävarmassa tilassa, mutta tämän jälkeen identiteetti voi taas saavuttaa tasapainon. Mercerin huomio identiteetikriisistä liittyy edellä kuvattuun keskusteluun identiteetin muutoksesta. Hallin (1999, 19) käsitys noudattelee edelleen ajatusta siitä, että sosiaalista todellisuutta vakauttavat identiteetit ovat korvautumassa uusilla yksilöä pirstaloittavilla identiteeteillä. Hall puhuu yksilöstä subjektina eli toimijana, joka itse rakentaa ja vaikuttaa oman identiteettinsä rakentamiseen. Hallin mukaan identiteetikriisi puolestaan *”nähdään osaksi laajempaa muutosprosessia, joka siirtää paikaltaan modernien yhteiskuntien keskeisiä rakenteita ja prosesseja sekä horjuttaa niitä kehikkoja, jotka antoivat yksilöille vakaita tukipisteitä sosiaalisessa maailmassa.”*

Maier (2007, 68) puolestaan arvostelee yhteiskuntatieteilijöitä ja historioitsijoita, jotka eivät huomioi riittävästi tilaan liittyviä ulottuvuuksia identiteetin tuottajina. Maier ei väitä, että tila, alue, paikka tai rajat tuottaisivat automaattisesti identiteetin, mutta ne myötävaikuttavat sosiaalisen identiteetin laadun ja muodon rakenteisiin. Yhteiskuntatieteellisen identiteettitutkimuksen ulkopuolelta on helpommin löydettävissä paikallisia lähtöjuuria tukevia näkökulmia. Muun muassa Räsänen (1989, 13) käsityksen mukaan kulttuuri on kollektiivinen perinne, johon liittyy keskeisesti alueellinen identiteetti. Kulttuuriin sisältyy alueellisen identiteetin lisäksi toki muitakin osia, mutta yhtäläillä oletuksena on, että kulttuuri sisältää alueeseen ja paikallisuuteen liittyviä ominaisuuksia. Kulttuuri ja yhteiskunta linkittyvät toisiinsa, mikä johtaa siihen, että myös niiden osa-alueet ovat kytköksissä toisiinsa. Tästä näkökulmasta Maierin arvostelu yhteiskuntatieteilijöiden alueellisen identiteetin huomioimattomuutta kohtaan on perusteltua.

Myös Sintonen (1999, 108) on kohdannut saman ongelman, johon Maierin arvostelu kohdistuu. Etnisyyttä ja paikallisuutta korostavasta tutkimusotteestaan huolimatta, Sintonen ei ole voinut välttyä perinteisen ja modernin identiteetikäsityksen eroavaisuuksilta. Näkyvimmissä modernissa suuntauksessa perinteinen paikallinen yhteisöidentiteetti on jäänyt toissijaiseksi muihin identiteetin määrittäjiin nähden, kuten ammattiin tai poliittisiin järjestelmiin. Yhteiskuntatutkijoiden valtavirran vastaisesti etnologisesti suuntautunut Sintonen kääntää ajatuksen takaisin luonnollisiin identiteetin määrittäjiin, kuten sukuun ja pienyhteisöihin. Kääntymistä takaisin alkuperäiseen kollektiivisen identiteetin käsitykseen puoltaa ajatus siitä, että yksilöt ovat vieraantuneet modernin ajan

identiteetin määrittäjistä ja vaihtoehtona on ollut paluu menneisyyteen ja alkuperään. Sintonen mainitsee, että alkuperän merkitys on itse asiassa kasvanut 1960-luvulta lähtien. Koska pankakoskelaiset eivät muodosta etnistä ryhmittymää, Sintosen pohdinnat eivät sellaisenaan sovi tutkielmani pohjaksi. Etnisyys muutettuna paikallishistoriavaikutteiseksi ryhmäidentiteetiksi, Sintosen ajatusmalli kääntymisestä paikallisiin juuriin sopii pankakoskelaisen olemuksen selvittämiseen.

Näkemykseni paikallisyhteisön ryhmäidentiteetistä merkityksellisenä, on tutkielmani kannalta tärkeä. Jos alkuperää ja paikallisyhteisöä ei pidettäisi nyky-yhteiskunnassa merkityksellisenä, tutkielmani kysymyksen asettelu ei olisi kovin mielekäs tai ainakaan kovin ajanmukainen. Tutkielmani nykyhetken oletamus seuraa osin Delantyn (2003, 10-11) näkemystä yhteisön katoavaisuudesta ja sen uudelleen virittämisestä. Delanty ei viittaa tekstissään varsinaisesti identiteettiin vaan käsittelee nimenomaisesti yhteisön olemusta ja merkitystä. Edellä on kuitenkin ilmennyt, että yhteisö – etenkin paikallisen yhdyskunnan muodossa – on ollut, ja osan tutkijoiden mielestä on edelleen, merkittävä osatekijä identiteetin muodostamisessa. Delantyn mukaan yhteisö on kadonnut prosessissa, jossa suurempien yksiköiden valta on kasvanut, minkä myötä yhteiskunnan perustukset ovat muuttuneet. Yhteisön katoaminen muun muassa valtion varjoon ei ole lopullista, vaan yhteisön merkitys on löydettävissä ja tuotettavissa uudelleen. Pankakoskella yhteisön uudelleen virittäminen on havaittavissa muun muassa Pankakosken kylähistoria –ryhmän, kylälehti Koskelaisen, Pankakosken Internet-sivujen ja uusien yhteisten tapahtumien myötä.

Delantyn ja sosiaaliseen pääomaan liittyvän keskustelun perusteella yhteisöllisyys nähdään pääosin myönteisenä voimavarana. Allardt (1976, 143) on puolestaan kolmisenkymmentä vuotta sitten todennut epäilynsä yhteisöllisyyden varauksetonta myönteisen voimavaran hyväksymistä: *”Joka tapauksessa olisi pinnallista olettaa, että yhtenäisyys aina johtaa muihin hyviin arvoihin, ... Vaikutukset eivät tietenkään aina ole positiivisia, mutta paikallisyhteisyyttä voidaan joka tapauksessa pitää resurssina.”* Allardt ei hyväksy ajatusta, että yhteisöllisyys johtaisi väistämättä yksilöiden hyvinvointiin, vaan yhteisöllisyys voi myös johtaa yksilöiden uhrautumiseen yhteisön hyvän vuoksi. Allardt ei tosin myöskään suoranaisesti hylkää ajatusta yhteisöllisyydestä myös yksilön voimavarana. Rajapinta lienee siinä, että jos esimerkiksi pankakoskelaiset uhraavat kohtuuttomasti omaa energiaansa ja aikaansa tehtaen hyväksi odottaen, että tehdas vastavuoroisesti antaisi hyvinvointia heille takaisin, mutta ei toimitakaan odotusten mukaisesti. Tällöin yhteisyyttä ei voitane pitää hyvinvointia edistävänä voimavarana. Toisaalta aika voi toimia myös rajapintana:

jos yksilön uhrautuminen on hetkellistä ja se johtaa myös yksilön kannalta toivottavaan hyvinvointiin, joka ei olisi ollut saavutettavissa ilman yhteisöä, yhteisyys on toiminut lopulta myönteisenä voimavarana.

Huopainen (1979, 64) käsittelee yhteisöllistä identiteettiä ja sen muuttumista koulutuksen kautta. Koulunkäynnin tärkeydestä huolimatta oppikoulua ja sen jälkeistä koulutusta ei koettu ainoastaan myönteisenä. Näkyvimmat syyt jatkokoulutuskielteisyyteen liittyivät siihen, että jatkokoulutusta varten olisi pitänyt matkustaa vieraalle paikkakunnalle. Kansakoulun jälkeisestä koulutuksesta ei uskottu myöskään olevan hyötyä, koska lasten oletettiin palaavan takaisin kotikylään ja menevät töihin tehtaaseen. Näkyvien syiden lisäksi oli myös luokkaeroihin ja työläisen identiteettiin liittyviä syitä. Huopainen kirjoittaa: *”Herroiksi ei lapsia osattu kuvitellakaan. Sitä paitsi vieraalla paikkakunnalla lapset olisivat saattaneet vieraantua vanhemmistaan ja hävetä heitä.”*. Täten vieraantuminen vanhemmista ja *herroiksi* muuttuminen olisi samalla merkinnyt vieraantumista omasta historiasta ja identiteetistä.

Vastaavanlaiseen ilmiöön kiinnitettiin huomiota myös Pankakosken kylähistoria –ryhmässä (14.11.2007). Ryhmäläisten mukaan Pankakoskella luokkaerot ovat olleet selkeästi näkyvissä. Luokkaeron pystyi huomaamaan jo asuinpaikan perusteella: Hangaspuro oli työväen aluetta, kun vastaavasti Heittopelto oli ylempien toimihenkilöiden asuttamaa. Kylähistoria –ryhmän vierailun aikana selkeni, että alemmasta luokkaryhmästä siirtyminen ylempään luokkaan on todennäköisesti muuttanut suhtautumista luokkahyppäyksen tehneeseen henkilöön. Hyppäys on voinut tapahtua esimerkiksi siten, että työläinen on edennyt tehtaassa ylemmäksi toimihenkilöksi. Muuttunut suhtautuminen ei välttämättä rajoitu muiden suhtautumiseen kyseistä henkilöä kohtaan vaan henkilön oma suhtautuminen itseensä, toisin sanoen identiteetti, on voinut muuttua.

Häpeän ymmärtäminen on mielestäni astetta vaikeampaa. Miksi toisilla paikkakunnilla olisi ollut jotain, joka olisi aiheuttanut vanhempiin kohdistuvaa häpeäntunnetta? Häpeäntunteen yhdistämistä muualla opiskeluun ja liikkumiseen on vaikea ymmärtää, koska käsittääkseni tehdasyhteisöistä tulevat ovat pitäneet ainakin jossain vaiheessa itseään parempina kuin muita saman kunnan tai kaupungin asukkaita. Tai jos nämä ihmiset eivät pitäneet itseään parempina, oli asiat muun muassa Tervakosken tehdasyhteisössä järjestetty paremmin kuin muualla kyseisessä kunnassa. Tällaisen käsityksen olen saanut muun muassa Koskisen (mm. 1987) Tervakoskea käsittelevistä tehdasyhteisötutkimuksista.

Samaisen käsityksen olen saanut myös jossain määrin pankakoskelaisia kuvaavista kertomuksista, joita ovat kertoneet 1930-1960-luvulla Lieksassa asuneet. Pankakoskella oli aikoinaan oma kansakoulu, mutta oppikouluun mentiin Lieksan keskustaan. Muistan muiden lieksalaisten kertoneen, että pankakoskelaisilla oli säännöllinen kuljetus ja muut kauempaakin kulkeneet joutuivat kulkemaan joko julkisilla kulkuneuvoilla (mikäli niitä kulki) tai omin kulkuneuvoin. Nykyisin Pankakoskella ei ole enää omaa alakoulua, kuten aiemmin olen todennut. Muutoinkin Pankakoskelta pois päin liikkuminen on olettavasti lisääntynyt erityisesti viimeisimpien vuosikymmenten aikana. Huopaisen tutkimuksen perusteella voisi olettaa, että lisääntynyt liikkuminen Pankakoskelta muualle on muuttanut pankakoskelaisuutta – mahdollisesti sitä heikentävään suuntaan.

4 YKSILÖIDEN SUHDE SOSIAALISEEN YMPÄRISTÖÖN

4.1 Yksilö rakenteiden vastapainona

Menneisyyttä tutkivan historian alaisuudessa on viime vuosisadan lopulla havahduttu mikrohistorian luomiin mahdollisuuksiin makrohistorian vastapainona. Mikrohistorian, toisin sanoen arjen historian mukaantulon on mahdollistanut muuttunut käsitys yksilöstä menneisyyden kuvaajana. Ennen historiantutkimuksen samoin kuin muun yhteiskuntatutkimuksen piirissä yksilöt ja heidän elämäkertansa saivat lähinnä arvon yhden ihmisen elämän kuvaajina. Muuttuneen käsityksen mukaan yksilön elämäkertomus on sanoin ”*uusi ikkuna menneisyyteen*”. (Leskelä-Kärki 2001, 111.) Makrohistoriallisesta näkökulmasta tutkittuja menneisyyden prosesseja, käsityksiä, arvoja ja tapahtumia on täten mahdollista täydentää mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Leskelä-Kärjen väitettä, että yksilöiden elämäkertojen ja –tarinoiden avulla voidaan saavuttaa tietoa yleisistä ja yhteisiksi koettavista asioista, tukee muun muassa Rustinin (2000, 49) esimerkit kuvitteellisista klassikkohahmoista ja heidän tarinoistaan, joiden avulla on pyritty kuvaamaan hahmoja ympäröivää yhteiskuntaa. Rustinin mukaan muun muassa Oidipuksen, Macbethin ja Lady Macbethin sekä Anna Kareninan elämäntarinat ovat esimerkkejä eurooppalaisesta kulttuurista. Näiden elämäkertojen avulla hahmojen luojat ovat tuoneet esille aiemmin tiedostamattomia, mutta olemassa olevia havaintoja ajalle ominaisesta eurooppalaisesta yhteiskunnasta.

Mikäli fiktiivisetkin elämäntarinat on tulkittavissa olemassa olevan yhteiskunnan ilmentymiksi, on perusteltua olettaa, että todelliset elämäkertomukset voisivat edustaa sosiaalista ympäristöämme. Rustin (2000, 49) huomauttaakin, että yleinen tieteellinen näkökulma vaikuttaa keskittyvän

sosiaalisen totuuden löytämiseen yleisten lainalaisuuksien avulla, mutta sen rinnalla pitäisi vähintään tasaveroisesti pyrkiä ymmärtämään sosiaalista maailmaa yksittäistapauksien kautta. Tutkielmassani yksilön roolina on toimia näiden yleisten lainalaisuuksien ja rakenteiden vastapainona. Lähtökohdat mielikuvalleni pankakoskelaisuudesta olivat yleisiin näkemyksiin ja tapahtumiin nojaavia, joiden vastapainoksi tarvitsin yksilöiden tarinoita. Rustinin teoriasta poiketen, en ole etsimässä sosiaalista totuutta vaan pikemminkin pankakoskelaisen yksilön kokemusta ja näkemystä pankakoskelaisesta yhdyskunnasta muutoksineen. Yhteiskunta ja yksilö ovat molemmat tutkielmassa läsnä, mutta yksilön näkökulma menee ristiriita- ja painottamistilanteissa yhteiskunnallisten tapahtumien edelle.

Elämäkertatutkimukseen yksittäistapauksiin keskittyvä näkökulma on hyvinkin sopiva, koska elämäkertatutkijat ovat ennen kaikkea prosessien tutkijoita eivätkä niinkään tutki pysyviä rakenteita sidoksissa muuttumattoman lainalaisuuden olettamukseen (Rustin 2000, 49). Prosessisuuteen kuuluvia piirteitä, kuten refleksiivisyyttä, päätöksiä ja toimintaa, puolestaan on mahdollista ymmärtää parhaiten yksittäistapausten avulla. Mannheim (1972, 288) esitti kritiikkinsä pysyvien sosiologisten piirteiden hallitsevaa tutkimusasetelmaa kohtaan viime vuosisadan puolivälissä. Hänen mukaansa virallisen sosiologisen tutkimuksen ongelmana oli ihmisen olemuksen staattisten eli pysyvien ominaisuuksien painottaminen. Tämä näkökulma ei huomionnut sosiaalisen prosessin aiheuttamia dynaamisia eli muuttuvia ominaisuuksia. Mannheimin mukaan ei riittänyt, että dynaaminen sosiologia huomioidaan staattisen rinnalla, vaan muutoksen on oltava dynaamisen sosiologian hyväksi radikaalimpi. Nykypäivän sosiologinen tutkimus vaikuttaa muuttuneen Mannheimin haluamaan suuntaan niin, ettei mikään vaikuta enää pysyvältä vaan kaikki on jatkuvan muutoksen alaisena. Tutkielmassanikin muutos on läsnä sekä yhdyskunnan että identiteetin hahmottamisessa, mutta muutoksen etenemisvauhti vaikuttaa hitaammalta kuin yleensä nykypäivän yhteiskunnassa tai identiteettiä käsittelevissä tutkimuksissa.

Yksilölähtöisen näkökulman korostaminen ei kaikesta huolimatta poista sosiaalisen ympäristön vaikutusta. Vilkkö (1997, 92) toteaa, että omaelämäkerran kertoja toki valitsee elämäkertansa sisällön omien tärkeyskriteeriensä perusteella, mutta valintojen taustalla vaikuttaa se sosiaalinen ympäristö, joka ympäröi kertojaa ja sen myötä omaksuu tietyt kulttuuriset tavat jäsentää elämää. Mannheim (1936, 2-3) on vuosikymmeniä aiemmin pohtinut, kuinka yksilöllinen ajattelu kietoutuu yksilöä ympäröivään sosiaaliseen elämään. Mannheimin mukaan ei ole olemassa mitään ryhmäaivoa, joka ajattelee yksilön puolesta, ja jonka päässä syntyneitä ajatuksia yksilöt korkeintaan prosessoivat. Tästä huolimatta olisi valheellista väittää, että kaikki yksilön ajatukset syntyvät täysin

muista riippumattomasti ainoastaan yksilön elämäkokemuksen myötävaikutuksesta. Sopivimmin asian voisi ilmaista siten, että yksilö käsittelee ja jäsentää uudelleen jo olemassa olevia muiden yksilöiden tuottamia ajatuksia esimerkiksi pankakoskelaisuudesta, minkä lisäksi yksilö synnyttää muun muassa elämäkokemuksen karttumisen myötä uusia ajatuksia. Näin ollen jokainen yksilö on toisaalta valmiin yhteiskunnan – tässä tapauksessa Pankakosken tehdasyhdyskunnan – osa, mutta toisaalta hän on osa yhteiskunnan kehittämisprosessia.

4.2 Kokemuksellisten sukupolvien päällekkäisyys eroineen

Ajatusprosessien liikkuminen yksilöltä toiselle on osa sukupolvien välisiä suhteita, missä ajatusprosesseja siirtyy sekä sukupolven sisällä ja sukupolvelta toiselta. Sukupolvien jaottelu noudattaa keskimäärin 30 vuoden jakaumaa siten, että yksi sukupolvi on noin 30 vuoden mittainen. Virtanen (2001, 19-20) huomauttaa, että kyseinen jako on ennen kaikkea tilastollinen ja perustuu keskimääräiseen lasten, vanhempien ja isovanhempien väliseen suvun sisäiseen sukupolvijakaumaan. Sama jakauma on usein käytössä myös yhteiskunnallisissa tarkasteluissa, vaikka yhteiskunnassa sukupolvet limittyvät toisiinsa eikä ole erotettavissa yhtä alkusukupolvea, josta voisi laskea seuraavan sukupolven aina 30 vuoden päähän. Yhteiskunnallisten sukupolvien jaottelussa iät on jaettu useimmiten noin 30 vuoden välein luokkiin, jolloin rajavuosien osalta kahden sukupolven välinen ero voi olla pienimmillään yhden vuoden mittainen.

Mannheim (1972, 290-291) tarjoaa biologisen sukupolvijaottelun rinnalle kokemuksellisen sukupolvijaottelun. Mannheimin menetelmässä yhteiskunnan merkityksellisiä tapahtumia, joita edellä olen kuvaillut suuriksi tapahtumiksi, tarkastellaan ikäjakauman mukaan. Ajatuksena on, että suunnilleen samassa elinkaarenvaiheessa elävät kokevat jonkin tapahtuman verrattain samalla tavalla, joka voi poiketa toisessa elinkaarenvaiheessa elävien kokemuksesta. Aiemmat kokemukset ja elinkaarenvaihe vaikuttavat siihen, miten yksilö jäsentää uusia tapahtumia ja millaisen merkityksen hän niille antaa. Huomautettakoon, että elinkaaren vaihe ei välttämättä noudata lapsi-vanhemmat-isovanhemmat –jakoa ja määrittävänä tekijänä on ensisijaisesti tapahtuma, joka aiheuttaa kokemuksen eikä keinotekoinen ikäjakauma.

Virtanen (2001, 36-37) on tutkimuksessaan tarkastellut sotaa tapahtumana, joka näyttäytyy eri sukupolville eri tavoin. Sota on esimerkki merkityksellisestä *avaintapahtumasta*, joka jäsentyy samoin tavoin kuin tutkielmani suuret tapahtumat. Virtanen on jaotellut sotaan liittyvät näkökulmat kolmeen ikäkategoriaan: ”1) *aktiivi-iässä oleva vanhempi kerrostuma, jolle sota on ”toisen asteen”*

avainkokemus; 2) otollisessa iässä oleva ikäpolvi, jolle sota on ”ensimmäisen asteen” avainkokemus; 3) ei ihan mukaan ehtineet, jotka näkivät ja kokivat, mutta eivät varsinaisesti osallistuneet sotaan.” Virtasen mukaan eri ikäkategorioiden edustajat kokivat saman tapahtuman, mutta kokemus oli ikäkategorioiden kesken toisistaan poikkeava samoin kuin sen jälkivaikutukset tulevaisuuden elämänvaiheissa. Viimeisten kahdenkymmenen vuoden ajan on useimmiten aloitettu Virtasen toisesta sukupolvesta, jolle toinen maailmansota oli ensimmäisen asteen avainkokemus (esim. Roos 1988, 223, Kauppila 1996, 47, Hoikkala 2000, 387.).

Sotasukupolven jälkeisiä sukupolvia on kahdesta kolmeen näkökulmasta ja painotuksesta riippuen. Roosin (1988, 223) jaottelun näkökulma on verrattain neutraali. Hän on lisännyt sotasukupolven piirteeksi pulan, mitä on seurannut jälleenrakentamisen, suuren murroksen ja lähiöiden sukupolvet. Kauppila (1996, 47) lähestyy kokemuksellisia ikäkattegorioita rajatumman näkökulman – koulutuksen – kautta, mutta periaate on sama: *”sodan ja niukan koulutuksen sukupolvi, rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvi, sekä hyvinvoinnin ja monien koulutusvalintojen sukupolvi”*. Kauppilan jaottelussa merkityksellistä on se, että kaikki vuoden 1956 jälkeen syntyneet kuuluvat samaan kokemukselliseen kategoriaan, mikä osaltaan vahvistaa näkemystä, ettei 30 vuoden yhteiskunnallinen sukupolvijaottelu ole aina tarkastelun kannalta järkevää tai se voi myös viitata siihen, että avainkokemukseksi luokiteltavan tapahtuman määrittely ja tunnistaminen vie aikansa. On vaikeaa sulauttaa kaikki vuoden 1956 jälkeen syntyneet saman avainsukupolven alle, mutta toistaiseksi selkeän uuden sukupolven aiheuttavan avainkokemuksen ajoittaminen ja täsmällinen nimittäminen on vielä kesken.

Tutkielmassani vanhimmat haastateltavat (Liite 1) kuuluvat useimmiten käytettyjen ikäkategorioiden perusteella sotasukupolveen, mutta tutkimuskysymyksen kannalta sodalla ei niinkään ole merkitystä. Tavoitteena on kuitenkin tarkastella yhdiskunnan olemuksen ja identiteetin muutosta sodan jälkeen ja häivyttää sodan vaikutukset mahdollisuuksien mukaan. Välillisesti vaikutus on toki olemassa, vaikka välitön tahtotila sodan huomioimattomuudelle on olemassa. Sotasukupolven yhdistetyn niukkuuden osalta tutkimukseni on yhteneväinen yleisimpien ikäkattegoriajaotteluiden kanssa. Jokin yhteneväisyys tutkimuksessani on myös Kauppilan esittämään ikäkattegorioiden syntymävuosien jaotteluun. Nuorimmat haastateltavat kuuluvat Kauppilan esittämään viimeiseen kategoriaan. Toinen tosin on syntynyt hyvin kategorian alkupäässä vuonna 1960, kun taas toinen on syntynyt 20 vuotta myöhemmin vuonna 1979. Vastausten perusteella heillä on yhteneväisyyksiä, jotka puoltavat heidän kuulumistaan samaan

ikäkategoriaan, mutta vuonna 1960 syntyneen vastaukset ovat välillä hyvinkin yhteneväisiä vuonna 1943 syntyneen kanssa. Selvää sukupolvijakoa syntymävuoden perusteella on täten vaikea tehdä.

Virtanen (2001, 21) huomauttaakin osuvasti *”Juuri tämä lomittaisuus sekoittaa sukupolven merkitykset – ja levittää helposti vanhan sukumerkityksen myös yhteiskuntatasolle.”*. Lomittaisuutta ja edellisen sukupolven vaikututusta seuraavaan sukupolveen on helpompi edelleen jäsentää biologisen yksityiselämän rytmin mukaan kuin selvittää joka kerta erikseen sukupolven yhteiskunnallista ulottuvuutta. Yhteiskunnallisen sukupolven ongelma on havaittavissa, mutta toistaiseksi sen ratkaiseminen vaatisi täysin oman tutkimuksensa ja selvyuden nimissä pitäydyn itsekin osin vanhoissa sukupolvijaotteluissa. Tosin haastateltavistani ei löydy tiukan tarkastelun mukaista suurten ikäluokkien edustajaa, mitä voidaan pitää tilastollisessa mielessä yllättävänä. Tutkimukseni kannalta tällä ei ole erityisen suurta merkitystä, sillä muut seikat ovat olleet merkittävämmässä roolissa ja 1940-luvulla syntyneet edustavat tutkimuskysymyksen kannalta riittävästi kyseistä ikäkategoriaa, vaikkeivät juuri suuriin ikäluokkiin kuulukaan. Tärkeämpää on kiinnittää huomio ajatuserojen ja suhtautumistapojen muutokseen eri-ikäisten välillä samoin kuin eri-ikäisten ajattelumallien siirtymiseen tai lievempään vaikutukseen toiseen ikäkategoriaan.

Sukupolvivaikutusten ja muutosten suhteen on tarpeen peruuttaa hetkeksi takaisin yhden suvun sisäiseen yksityiselämän sukupolvitarkasteluun. Virtanen (2001, 21) esittää, että *”Modernissa maailmassa suvun merkitys on monesta syystä ohentunut. Lapset eivät enää samalla tavoin kuin ennen jatka vanhempiensa elämäntähtäntöä, ammatit ja urat eivät samalla tavoin jatku sukupolvesta toiseen ...”*. Muiden yhteiskunnallisten muutosten ohella juuri koulutus on osaltaan ollut vaikuttamassa siihen, etteivät lapset välttämättä ole jatkaneet vanhempien elämäntyötä. Lisääntyvien koulutusmahdollisuuksien myötä periaatteessa mikä tahansa ala on tullut mahdolliseksi kun taas ennen oli luonnollisempaa suuntautua alalle, johon oli vanhempien tai muiden lähisukulaisten kautta tutustunut. Tämän seikan huomioiminen on merkityksellistä tutkielmani kannalta. Pankakosken tehdasyhteisössä kun tehdastyö on jatkunut usean eri suvun sukupolvesta toiseen yli vuosisadan. Täten tehdastyöläisyys ei ole Pankakosken osalta ainoastaan suvun yksityiselämän sukupolvinen jatkumo vaan sitä voi lähestyä myös yhteisöllisenä sukupolvijatkumona.

Tehdastyöläisyys voisi sanana viitata periaatteessa kehen tahansa, joka on ollut työsuhteessa tehtaaseen, mutta tutkielmassani viittaen sillä pääsääntöisesti nimenomaan perinteiseen työläiseen tai korkeintaan toimihenkilöön, en perinteiseen virkailijakuntaan tai johtajatason henkilöihin.

Tämän erottelun huomioiminen on oleellista kun tarkastelen tehdastyöläisyyttä sukupolvien jatkumona. Aikoinaan hyvinkin selkeässä patruunajohtoisessa luokkayhdyskunnassa oli kovin harvinaista, että tavallisen työläisen lapsi olisi saavuttanut virkailijan aseman tehtaalla. Mahdollisen muutoksen ja sen syiden havaitseminen on tutkimuskysymykseni kannalta mielenkiintoinen: Mikä mahdollisti sen, että enää vanhemmat eivät määritä lapsen asemaa tehtaassa? Tätä muutosta voisi kutsua Roosin (1988, 223-224) tavoin luokkasiirtymäksi. Tässä tapauksessa tosin kyse on ennen kaikkea sukupolvien välisestä luokkasiirtymästä, ei niinkään henkilökohtaisesta luokkasiirtymästä, vaikka sekin seikka on tutkielmassani huomioitu.

Nuorimmainen haastateltavani on muiden haastateltavien tavoin (yhtä lukuun ottamatta) tehdastyöläinen useassa sukupolvessa, mikä osoittaa osaltaan, että Pankakosken kaltaisessa tehdasyhdyskunnassa sukupolvesta toiseen jatkuva tehdastyöläisyys on edelleen mahdollista. Vahva tehdastyöläisyyden perinne ja tehtaan ympärille rakennettu hieman eristyneen oloinen yhdyskuntamuoto ovat myös vaikuttaneet siihen, että valtavirran muutokset eivät sellaisenaan sovellu Pankakoskelle. Esimerkiksi Kauppila (2001, 91) on havainnut, että nuorin sukupolvi on yleensä suuntautunut työelämässä informaatio-, teknologia- tai palvelualalle. Pankakoskella mainitut alat eivät ole edelleenkään yhtä todennäköisiä kuin tehdasalalle suuntautuminen. Toisaalta muun muassa koulutusnäkökulman huomioon ottaminen mahdollistaa laajemman tarkastelun erityisesti muutoksen osalta. Haastateltavat voivat arvioida, miten koulutus on tehdastyöläisyyden jatkumoon vaikuttanut, mikäli sillä on ollut vaikutusta. Vaikka Pankakoskella sijaitsevista työpaikoista ensimmäisenä tulevat mieleen tehtaan työpaikat, ei tämä tarkoita sitä, etteivätkö pankakoskelaiset olisi voineet ajan kuluessa siirtyä esimerkiksi muualle Lieksaan tehtaan ulkopuolisten työpaikkojen perässä tai kouluttautua täysin toiselle alalle.

Nuorinta sukupolvea edeltänyt rakennemuutoksen kokenut sukupolvi on Roosin (1988, 223) mukaan edeltäviin sukupolviin verrattuna kokenut kaikkein suurimman muutoksen. Päälimmäisinä syinä ovat suuri muutto ja sen vaikutukset yhdessä elintason nousun kanssa. Myös Kauppila (1996, 87) määrittelee rakennemuutoksen sukupolven erityisen murroksen kokeneeksi sukupolveksi. Kauppila muistuttaa, että sukupolven kokema muutos lapsuuden tutusta maalaismaisemasta kaupunkimaiseen jyhkeärakenteiseen institutionalisoituneeseen elinpiiriin on edellyttänyt hyvää sopeutumiskykyä menneen ja tulevan suhteen. Jälleenrakennus, kasvavat koulutusmahdollisuudet, suuri muutto, elintason nousu – ovat kaikki määreitä, jotka luovat kuvaa myönteisestä kehityksestä. Kainulainen (2003, 197) huomioi myös murroksen kääntöpuolen ja nimittää sukupolvea tutkimuksensa perusteella *jälleenrakennuksen ajan ja maaseudun autioitumisen sukupolveksi*.

Kainulaisen tutkimuksessa myönteinen jälleenrakennuksen aika on peräisin naispuolisten vastaajien vastauksista, kun taas miehisessä näkemyksessä on painotettu maaseudun autioitumisen näkökulmaa.

Näkemykset ja kokemuserot ovat ymmärrettävissä osin vastaajan perusteella. Kainulaisen tutkimus on keskittynyt maaseudulle jääneiden tarkasteluun, kun taas myönteisenä kokemuksena tulkitut tulokset vaikuttavat myötäilevän maaseudulta poismuuttaneiden kokemuksia. Rannikko (1987, 66) huomauttaa, että muutto itseisarvona ei ollut maaseudun autioitumisen syy vaan jo lähtökohtaisesti maaseudulta alkoivat perinteiset työt maa- ja metsätalouden piiristä vähentyä. Samaan aikaan työtä oli tarjolla enenevässä määrin kaupungeissa, mikä aiheutti luonnollisen muuttovirran maaseudulta kaupunkeihin. Samaan aikaan suuret ikäluokat lähestyivät aikuisikää, mikä lisäsi verrattain paljon työikäisten määrää maaseudulla. Näin ollen alkuperäinen syy oli pikemminkin maaseudulta poistyyöntävä kuin vapaaehtoinen valinta. Muuttovirran yltyessä muuttopäätökseen alkoivat vähitellen vaikuttaa työttömyysuhan ohella myös muut tekijät. Rannikko selvittää, että esimerkiksi Pankakosken läheisessä Hattuvaaran kylässä käynnistyi muuttoketju, jossa aiemmin lähteneet avustivat ja kannustivat Hattuvaaraan jääneitä seuraamaan perässä. Houkuttimena olivat muuttaneiden myönteiset puheet sekä heidän apunsa muun muassa työpaikan ja asunnon hankinnassa. Sopeutumispelkoa lievensi lisäksi hattuvaaralaisten keskittyminen samoille paikkakunnille ja tehtaille, joista Rannikko mainitsee Kirkkonummen kaapelitehtaita. Miten sitten muuttovirta vaikutti itse Pankakoskella, jota ei voi määrittellä lieksalaisittain perinteiseksi maaseutukyläksi, mutta ei myöskään kaupunkimaiseksi tehdaspaikkakunnaksi murroskauden tarkoittamalla tavalla?

Suvulle ominaisten paikkakuntien jättäminen on ollut ominainen alku prosessille, joka on vähentänyt suvun ja paikallisuuden merkitystä. Hoikkala (2000, 383-387) toteaa, että siirryttäessä sotasukupolvesta suurten ikäluokkien kautta pienten ikäluokkien sukupolveen, yhteisö- ja alkuperäsidos on heikentynyt olennaisesti, mikä on ollut seurausta elinympäristön muutoksesta: *”fyysis-geografinen ja elämäntavallinen liikkumapiiri jäsentyy aivan toisella tavalla kuin 50 vuotta sitten.”*. Fyysisen elinpiirin muuttumisen ja laajenemisen lisäksi virtuaalitodellisuus ja yhteydet ensin television ja myöhemmin Internetin sekä kännykän avulla ovat laajentaneet pienten ikäluokkien elinpiiriä huomattavasti verrattuna vanhempiin ikäkatgorioihin. Kainulaisenkin (2003, 201) tutkimuksessa paikallisuudentuntu oli nuorimmalla sukupolvella vähäisintä ja vahvinta vanhimmalla sukupolvella. Vastaavasti yhteisöllisyydentuntu oli edelleen heikointa nuorimmalla polvella, mutta vahvinta murroskauden sukupolvella.

Osin nuorimman ja vanhimman sukupolven eroja voidaan selittää avainkokemusten avulla, mutta myös normaali elinkaarenvaihtelun luoma vaihtelevuus on tarpeen huomioida. Tähän Kainulainen kiinnittää huomiota samoin kuin Allardt (1976, 291) aikoinaan tutkimuksessaan. Allardtin tutkimuksen perusteella elinkaaren vaihe selittää paikallisyhteisöllisyyden muutosta. Tulokset selitetään siten, että nuoret eivät koe yhtä voimakasta paikallisyhteisöllisyyttä kuin vanhemmat, koska he eivät ole ehtineet asua paikkakunnalla yhtä kauan kuin vanhemmat ikäluokat. Tämän perusteella nuorempi sukupolvi tulisi kokemaan vanhempana samanlaista paikallisyhteisöllisyyttä kuin vanhempansa kokevat tutkimushetkellä. Allardtin tutkimus ei tietenkään tällaisenaan kumoa ajatusta pysyvämmistä sukupolvien välisistä paikallisyhteisöllisyyden eroista, etenkin kun Allardtin selityksen takana on tilanne, jossa henkilöt jatkavat elämäänsä samalla paikkakunnalla, eivätkä muuta paikkakunnalta toiselle, kuten modernissa yhteiskunnassa oletetaan. Tutkielmani haastateltavat ovat eläneet Pankakoskella suurimman osan elämästään. Osa mahdollisista ikäkategorioiden eroista on mahdollista tulkita iän aiheuttamiksi, mutta osin erot voivat olla myös kokemuksellisten sukupolvierojen aiheuttamia. Kaikilla haastateltavilla on edelleen sidos Pankakoskeen joko kodin tai tehtaan kautta. He eivät siten kuulu poismuuttaneisiin, vaan asettuvat Kainulaisen tutkimushenkilöiden kaltaiseen asemaan paikkakunnalle jääneinä ja muuttovirtaa sivusta seuranneina pankakoskelaisina.

4.3 Millainen minä kertoo

Elämäkertatutkimuksen yhteydessä yksilöä käsitellään useimmiten subjektina, joka kertoo tai kirjoittaa elämäkertomuksensa tai tarinoita elämästään, joiden perusteella pyritään ymmärtämään sosiaalista maailmaa. Perimmäisenä kysymyksenä on täten, millainen tämä kertova *minä* on ja millaiseksi *minä* ymmärretään modernissa yhteiskunnassa. Hollwayn ja Jeffersonin (2000, 169) mukaan elämäkerrallinen *minä* on tuotettu diskursiivisesti ympäröivän yhteiskunnan välityksellä ja tulos syntyy aina neuvottelujen kautta. Hollwayn ja Jeffersonin ajatuksella on täten yhtymäkohta edellä mainittuun Mannheimin käsitykseen yksilöstä ajattelijana sosiaalisessa ympäristössä. Mannheimia mukaillen voidaan ajatella, että yksilö keskustelee (joko suoraan suullisesti tai viestimien välityksellä) muiden kanssa. Tämä voidaan Hollwayta ja Jeffersonia myötäillen ymmärtää diskurssiksi yhteiskunnassa. Mannheimilaisittain yksilö prosessoi muiden tuottamat ajatukset ja niiden yhteensopivuuden omien ajatusten kanssa. Yksilö käy täten neuvottelua sekä itsensä että sosiaalisen ympäristönsä kanssa ja lopputuloksena on jokin välituloksena syntynyt hyväksyttävä *ajatus* tai Hollwayn ja Jeffersonin *minä*.

Minä ei suinkaan aina ole ollut käsitettävissä aktiiviseksi toimijaksi vaan *minä* on voitu ymmärtää vastaanottavaiseksi, vailla prosessille ominaisia toiminnallisia ja arvioivia ominaisuuksia. Mead (1934, 174, 178) on selittänyt *minän* eroja englanninkielisten *minää* kuvaavien sanojen *I* ja *me* avulla. Meadin mukaan *I* ja *me* eroavat sen mukaan, kuinka *minä* reagoi toisten asettamiin käsityksiin *minästä*. *Me* vastaanottaa toisten asettamat käsitykset *minästä* ja *I* toimii tämän jälkeen *minän* reagoivana osapuolena. *I* ja *me* on myös erotettavissa toisistaan toiminnan ajoittumisen perusteella. *Me* edustaa tapausta, jossa on odotettavissa, että jotakin tapahtuu ja *minä* toimii vasta tapahtuman seurauksesta, mutta ei pyri vaikuttamaan itse tapahtumaan. *I* puolestaan toimii *minänä*, joka reagoivana toimija on osa tapahtumien kulkua, samoin kuin *I* voi reagoinnillaan muuttaa toisten asettamia *minään* kohdistuvia käsityksiä. Tutkielmassani *minää* koskevat pohdinnat liittyvät pääasiassa kollektiivisen pankakoskelaisen identiteetin muodostamis- ja hyväksymisprosessiin. Missä määrin jokin osa pankakoskelaisuudesta on aktiivisen minän kertomaa, missä määrin taas vastaanottavaisen minän välittämää? Toiminnan ja reagoinnin suhdetta pohtiessani näkökulma keskittyy siihen, millä tavoin pankakoskelaiset muun muassa hyväksyvät tai ovat hyväksymättä normitetun työläisidentiteetin ja asemansa yhdyskunnassaan.

Subjekti-minän ulkopuolisen sosiaalisen ympäristön vaikutusta on aktiivisen toimija-minän kasvavasta merkittävydestä huolimatta vaikea jättää huomioimatta. Ihmisen sidos sosiaaliseen ympäristöön korostuu elämäkertatutkimuksessa erityisesti silloin, kun tutkitaan ihmisten antamia merkityksiä eleille ja tapahtumille. Kun merkitysten antaminen tapahtuu ihmisten keskinäisen kanssakäymisen myötä, toiminnasta voidaan käyttää nimitystä symbolinen interaktionismi. Symbolinen interaktionismi juontaa juurensa Meadin merkittäviin symboleihin (significant symbol) ja äänellisiin eleisiin (vocal gesture) sekä niiden merkityksiin (meaning). Mead ei tosin käyttänyt pohdinnoistaan nimitystä *symbolinen interaktionismi*, vaan Meadin ajatukset symboliseen interaktionismiin yhdisti Blumer, joka kehitti symbolisen interaktionismin sisältöä muun muassa Meadin kirjoitusten pohjalta (Blumer 1986, 1). Meadin (1934, 78, 80) mukaan merkitykset tuotetaan kokemusten kautta syntyneessä sosiaalisessa prosessissa yksilöiden välisen viestinnän avulla. Eteen merkitys syntyy sosiaalisessa toiminnassa yksilöiden reagoidessa toisten yksilöiden lähettämiin eleisiin. Ihmiset eivät voi tiedostaa merkityksiä ennen kuin merkitykset on tuotettu merkittävien symbolien avulla sosiaalisen kokemuksen vuorovaikutteisessa prosessissa. Tutkielmassani huomio kiinnittyy erityisesti eleisiin, jotka ilmentävät luokkaistunutta yhdyskuntaa ja yhtenäisesti koettua yhteisöidentiteettiä samoin kuin eleisiin, jotka viittaavat mainittujen piirteiden hälvenemiseen.

4.4 Moniulotteinen tarinoiden totuus

Elämäkertatutkimuksen yhteydessä on pohdittu, kuinka totuuteen pitäisi suhtautua ja kuinka sitä voisi lähestyä. Keskustelu totuudesta keskittyy pääasiassa kysymyksiin: ”Millä tavalla subjektin tuottamat kertomukset ovat tosia.” ja ”Onko totuuden tutkiminen mahdollista tai edes tarkoituksenmukaista elämäkertatutkimuksen yhteydessä.”. Näihin kysymyksiin liittyvät lisäksi kysymykset muun muassa yksittäistarinoiden yleistettävyydestä sekä muistista. Elämään ja elämäntarinoihin liittyy kolme ulottuvuutta, joiden kautta aihetta voidaan lähestyä: todellisuus, kokemus ja ilmaisu. Todellisuutta kuvaavan ehdottoman totuuden selvittäminen on harvoin tutkijan näkökulmasta mielekästä, koska aineistot ovat aina jossain määrin virheellisiä, ristiriitaisia ja epäjohdonmukaisia. Aineistoihin liittyvät kielteiset ominaisuudet eivät rajoitu ainoastaan haastatteluihin ja kyselyihin kerättyihin aineistoihin, vaan samoja ominaisuuksia on myös havainnoinnin, rekisterien ja dokumenttien avulla kerättyissä aineistoissa (Haavio-Mannila 2002, 363).

Tämän vuoksi olen arvottanut kaikki aineistot, joita ei voi luokitella tutkimukselliseksi lähteiksi, samantasoisiksi aineistoiksi. En näe mitään syytä arvottaa esimerkiksi arkistoaineistoja haastatteluja totuudenmukaisemmiksi. Osin ne tosin voisi arvottaa niin sanotusti faktalähteiksi esimerkiksi henkilökunnan määrän osalta, mutta muun muassa henkilökuntalehtien jutut voisivat aivan yhtälailla olla haastateltavien kirjoituksia. Tarkoitan, että kirjoittajat henkilökuntalehtien taustalla eivät ole sen enempää faktainformantin asemassa kuin haastateltavat. Lähes samoin tavoin jäsenmän myös teokset, joita ei ole kirjoitettu tutkimuksellisesta näkökulmasta. Varsinaisiksi lähteiksi sisällytän ainoastaan tutkimuksellisin tavoittein kirjoitetut teokset ja muut teokset sisällytän aineistoluokkaan. Poikkeuksellisesti myös kaikki Kuvion 3 lähteet on sisällytetty dokumenttiaineistoihin, vaikka osa luvuista on virallisista tilastoista, jotka muutoin kuuluisivat tutkimuksellisiin lähteisiin. Välillä rajanveto oli vaikeaa ja osin keinotekoista, koska sisältönsä puolesta aineistoluokkaan pudonneet teokset samoin kuin osa arkistoaineistoista olisi voinut nostaa lähdekirjallisuuden asemaan. Vastaavasti osa tutkimuksellisista sisällöistä olisi voinut asettautua luontevammin muiden aineistojen tasolle. Selkeyden vuoksi päädyin kuitenkin jakamaan tutkielmassani käytetyt tekstit ja kertomukset lähteiksi ja aineistoiksi pinnan enkä sisällön mukaan.

Tutkimusasetelmani vuoksi totuuskyseksen soveltaminen ei sovi sellaisenaan tutkielmaani, koska haastateltavien tuntemukset ja mielikuvat yhdyskunnastaan ovat tutkimuksen kohteena. Tarkoituksena ei ole todistaa pankakoskelaisten mielikuvia itsestään oikeaksi tai vääräksi, vaan

tavoitteenani on selvittää ennakkokäsityksien ja muiden aineistojen luoman kuvan sopivuutta pankakoskelaisten haastateltavien kertomuksiin. Totuuden osalta näkökulmani on astetta subjektiivisempi kuin Denzinillä (1989, 77), vaikkakin idea on lähtökohdiltaan samankaltainen: pankakoskelaisten totuuskäsitys ryhmän sisäisenä totuuskäsityksenä on ratkaisevampaa kuin koko maailman kattava objektiivinen totuus. Denzin tosin huomauttaa, että ryhmän totuuskäsityksen pitäisi mennä subjektiivisen totuuskäsityksen edelle, mutta tutkielmassani niillä on lähes samanarvoinen asema ja ristiriitatilanteissa subjektiivisen voi tulkita menevän ryhmän totuuskäsityksen edelle. Painotus johtuu tavastani mieltää kollektiivinenkin identiteetti enemmän subjektiiviseksi – yksilöiden kokemaksi identiteetiksi – kuin objektiiviseksi. Käytännössä subjektiivisen totuuskäsityksen korostuminen tarkoittaa sitä, että en jätä huomioimatta haastateltavien kommentteja, mikäli arvioin niiden olevan ristiriidassa ryhmän näkyvän totuuskäsityksen kanssa. Tällaisissa tapauksissa tuon esille molemmat näkökulmat. Ehdoton ryhmän totuuskäsityksen noudattaminen johtaisi stereotyyppisen pankakoskelaisen esittelyyn, vaikkakin joku voisi arvioida, että siihen päädyn joka tapauksessa, kun kyseessä on vain puolisen kymmentä tehtaaseen tavalla tai toisella sidoksissa olevaa työläistä.

4.5 Tarinoiden ja elämäntarinoiden koostumus

Tapahtumahetken ja objektiivisen totuusnäkökulman sivuuttamisen myötä minulle jää kaksi muuta tapaa tarkastella pankakoskelaista yhdyskuntaa yksilöineen: kokemus ja ilmaisu. Haastateltavan kokemukset ovat pääasiallisena selvityksen kohteena ja ilmaisut ovat keinoja, joilla haastateltavat kokemuksistaan kertovat. Täten tarinat tulevat tutkielmassani kerrottuina esille. Elämäkertatutkimukseen sisältyviä tarinoita voidaan lähestyä useasta eri suunnasta ja niille voidaan asettaa erilaisia ominaisuuksia, jotka tekevät tarinasta tarinan. Kenyon ja Randall (2001, 7) ovat havainneet, että tarinat koostuvat elämän tavoin neljästä toisiinsa kietoutuvasta ominaisuudesta. Tarinoissa esiintyy ensinnäkin rakenteellisia tekijöitä, jotka liittyvät yhteiskunnan valtasuhteisiin niin sosiaalisesta kuin taloudellisesta näkökulmasta. Valtasuhteita määrittäviä tekijöitä tutkielmassani ovat muun muassa suhde tehtaaseen, luokkayhteiskuntaan sekä puoluetoimintaan. Toinen elämäntarinan ominaisuus on edellistä pehmeämpi, mutta rakenteellisten tekijöiden tavoin yksilön ympäristöön liittyvä. Sosiokulttuurisiksi tekijöiksi nimitetyt tekijät viittaavat sosiaalisiin merkityksiin, jotka liittyvät ikääntymiseen ja elämänkulkuun jossain yksilön kannalta määrättyssä kulttuurisessa kontekstissa. Kolmas ja neljäs ominaisuus ovat yhä yksilökeskeisempiä. Kolmas ominaisuus liittyy yksilön elämään kuuluviin ihmissuhteisiin. Tämän ominaisuuden havaitsemisen avulla voidaan pyrkiä ymmärtämään, kuinka toisten yksilöiden elämäntarinat muokkaavat ja

kietoutuvat yhteen käsiteltävän elämäntarinan kanssa. Viimeisin ominaisuus on kaikkein henkilökohtaisin. Tähän ominaisuuteen liittyvät tekijät tekevät yksittäisestä elämästä tai tarinasta ainutlaatuisen yksilöllisen.

Tarina eli pankakoskelaisen tehdasyhdyskunnan identiteetti muodostuu tapahtumista. Schützia (2007, 143) mukaillen haastateltavien esittämät tapahtumat muodostavat symbioosin ja ketjuuntumisen välityksellä tarinakokonaisuuden kollektiivisena pankakoskelaisuutena. Tarinoiden tapahtumat käsitetään erityisesti elämäkertojen yhteydessä laajasti. Tapahtumat voivat olla sekä urheilutapahtuman kaltaisia ilmiselviä tapahtumia tai vain yksinkertaisesti pieni osanen (yleensä yksilölle merkityksellinen) elämää. Hyvin laajasti ymmärrettynä kaikki verbilliset lauseet muodostavat hitusen tarinoiden tapahtumista, mutta harvoin jokaisen tilanteen ja lauseen asettaminen erityisasemaan on tarpeellista. Denzin (1989, 70) määrittää elämäkertojen tapahtumat vuorovaikutteiseksi hetkiksi ja kokemuksiksi, jotka ovat vaikuttaneet yksilön elämän ja yksilöllisyyden muodostumiseen. Yleensä kyseiset tapahtumat ilmenevät kriisin muodossa, mikä ei suinkaan tarkoita kriisiä kielteisessä muodossa. Kriisi on yksinkertaista merkityksellinen, erityinen tapahtuma, jolla on jokin perustavanlaatuinen vaikutus kokonaisuuteen. Kaikki tapahtumat, jotka yksilöt tuovat esille, tulkitse merkityksellisiksi tapahtumiksi. Aivan kaikkia tapahtumia en kuitenkaan sisällytä lopulliseen tuotokseen, vaan rajaan joitakin tapahtumia ulkopuolelle esimerkiksi, jos ne ulottuvat tutkimuskysymyksen kannalta liian kauas menneisyyteen.

Toisiaan seuraavat ja toisiinsa limittyvät elämäntarinan tapahtumat ovat useimmiten reaali maailmassa hyvin sekavanolaisessa järjestyksessä, mutta mielekkään ja ymmärrettävän tarinan Roosin (1988, 147) edellyttämin johdonmukaisuus tapahtumista voi yrittää muodostaa Aristoteleen poetiikasta juontavan juonellistamisen kautta. Sintonen (1999, 46) on esitellyt kyseistä juonellistamisen menetelmää, jonka lopputuloksena pitäisi olla eheä tarina, ja jonka alku ja loppu ovat selkeästi havaittavissa. Juonellistamisen alkutilanteessa tarinan tuottajalla on mielessään joukko heterogeenisiä tapahtumia, jotka eivät ole välttämättä sidoksissa toisiinsa. Jotta tapahtumat voitaisiin yhdistää, ne tarvitsevat sidosaineen eli juonen. Juonen välityksellä hyvinkin erillisiltä vaikuttavat tapahtumat saadaan kiinnitettyä tarinaan. Jos juonellistaminen onnistuu, tarinat sijoittuvat loogisuuden nimissä oikeaan järjestykseen.

Elämäntarinoissa järjestys määrittyy usein tapahtuma-ajan mukaan lineaarisesti, mutta aikajärjestyttä ei voida pitää ehdottomana. Tutkielmani etenee pääosin luku- tai kappalekohtaisesti aikalineaarisesti, mutta teemoittelu aiheuttaa sen, että kokonaisuudessaan lopullinen tuotos ei

noudata ajallista johdonmukaisuutta. Sintonen (1999, 46) myös huomauttaa, että juonellistaminen ei aiheuta tapahtumien luonnollista yhteyttä, mikä mielestäni aiheuttaa sen, että täydellisesti johdonmukainen tarina on aina keinotekoinen. Tarina voi toki myötäillä eletyn elämän kulkua, mutta viimeisen päälle juonellistettu tarina hioo toisinaan elämän särmit ja epäloogisuudet turhankin sileiksi. Toisinaan tunsinkin empiväni juonellistamisen ja särmikkyuden välillä. Tiukan johdonmukainen tuotos näyttäisi viimeistellymmältä, mutta selittämättömien särmien ja ristiriitaisuuksien poisjättäminen olisi valheellista. Välillä oli vaikeaa valita, jätänkö jonkin kokonaisuuteen sopimattoman tekstipätkän epäolennaisena tapahtumana pois vai sisällytänkö sen kokonaisuuteen olennaisena poikkeamana.

Tapahtumien yhteys toisiinsa ja tarinan eheys on mahdollista tarkistaa erityisesti suullisesti tapahtuvan tarinankerronnan yhteydessä. Counce (1994, 16) huomauttaakin, että suullisen kerronnan etu kirjoitettuun nähden on kerrontahetken aikana tapahtuva vuorovaikutuksellisuus kertojan ja kuulijan, lähettäjän ja vastaanottajan, välillä. Täten kuulija voi tarvittaessa välittömästi pyytää kertojaa laajentamaan tai täsmentämään tarinaansa mikäli kuulija ei sitä ymmärrä, tai jos tarina vaikuttaa omituiselta. Vuorovaikutuksellisuus on tutkielmani luonteen vuoksi välttämätöntä jo senkin vuoksi, että olemiseni haastateltaviin nähden rajoittuu schützilaisittain (2007, 256-258, 289) kanssamaan ja esimaan suhteeseen. Syntymäni jälkeen olen elänyt samassa ajassa haastateltavien kanssamaan, mutta jokainen haastateltava on ollut olemassa jo ennen syntymääni, jolloin kyse on minun syntymääni suhteutetusta esimailmasta. Uskon, että lähimailman tarkkailusuhteessa tehty vuorovaikutuksellinen haastattelutilanne mahdollistaa parhaiten kanssamaan ja esimaan tulkitsemisen, kun se vielä on mahdollista vanhimpien haastateltavien eläessä.

Reaaliajassa kasvokkain tapahtuvassa haastattelutilanteessa minun oli helpompi kysyä, mikäli en ymmärtänyt jotain tarinan osaa tai pystyin vastaavasti varmentamaan, että olin ymmärtänyt sanoman oikein. Tulkintani mukaan ymmärtämättömyyteni johtui enimmäkseen rajoittuneesta ulkopuolisen näkökulmasta, johon ei sisälly lähimailman elämistä pankakoskelaisena. Toisaalta, läsnäolonni saattoi myös toimia muistutuksena siitä, että lähestyn pankakoskelaisuutta ulkopaikkakuntalaisen silmin, minkä vuoksi en välttämättä huomaa kaikkia pankakoskelaiseen olemukseen liittyviä vihjeitä. Tämä puolestaan edesauttoi sitä, että haasteltavat selvittivät pienillä sivuhuomautuksilla tarkemmin, mitä he tarkoittavat tai mihin jokin tapahtuma liittyy. Myös murteen aiheuttamat ymmärtämättömyyssärmit oli helpompi ohittaa puhuessa kuin esimerkiksi kirjoittaessa. Olen kuitenkin itse ensimmäiset kaksikymmentä vuotta viettänyt pääkaupunkiseudulla

– kaukana maakuntamuraiteista. Tosin pankakoskelaisen murteen omaksumista tai pikemminkin sen ymmärtämistä helpotti lapsuuskesien viettäminen Lieksassa, pohjoiskarjalaiset sukujuuret ja viimeisten kahdeksan vuoden viettäminen Joensuussa. Mahdollisten tulkintaongelmien tai väärinymmärrysten minimoimisen lisäksi suullista kerrontaa puolustava seikka liittyy haastateltavien ikään. Osa haastateltavista on melko iäkkäitä, joten kirjoittaminen ei välttämättä olisi ollut kovin mielekäs tapa kerätä aineistoa, etenkin silloin, kun tarinoita kerrotaan usealta eri vuosikymmeneltä.

Roos (1988, 144) on esitellyt kaksi suullista kertomista hyödyntävää elämäkertatutkimuksen haastattelumenetelmää. Ensimmäisenä esiteltävä narratiivinen haastattelumenetelmä on ehkä elämäkertatutkimuksellisen subjektia korostavan lähtökohdan kannalta sopivampi menetelmä. Tällöin haastatteluasetelma ei ole perinteisen ”haastattelija kysyy ja haastateltava vastaa” asetelman mukainen, vaan kertoja saa melko vapaasti kertoa elämäntarinaansa tapahtumineen ilman tutkijan puuttumista kerrontaan. Kertojan kannalta astetta rajoittavampi narratiivinen haastattelu sallii tutkijan puuttumisen ja täsmentämisen sen jälkeen, kun kertoja on ensin kertonut elämäntarinansa pääkohdat. Elämäkertatutkimuksen toinen tunnettu haastattelumuoto on hyvin avoin teemahaastattelu, jossa haastattelijan ja haastateltavan asetelma on haastattelun alkamisesta lähtien vuorovaikutteinen ja haastattelijan ohjaamisvallan salliva.

Haastatteluni asettautuivat käytännössä rajoitetumman narratiivisen haastattelun ja avoimen teemahaastattelun väliin. Olin tehnyt itselleni listan (Liite 2), joka toimi tarpeen tulleen muistilistana. Lista sisälsi pääkohdat tehtaan historiasta, yhteiskunnallisista murroskohdista sekä muista tekijöistä, joiden oletin muiden aineistojen pohjalta vaikuttavan pankakoskelaisuuteen ja yhdyskunnan muutoksiin. Jo ensimmäisen haastattelun aikana tosin huomasin, että listaan tukeutuminen ei onnistu, mikäli tavoitteena on saada luontevasti kerrottuja tarinoita. Tunsin itseni myös epävarmaksi ja huonosti valmistautuneeksi jokaisen katseen yhteydessä, jonka loin alas paperiin. Haastateltavat olivat ominaisuuksiltaan sopivia ja tutkijan näkökulmasta helppoja haastateltavia, koska he kertoivat tarinoita ja selvittivät taustoja ilman suurempia ponnisteluja. Välillä tarinat eivät pysyneet tiukasti tutkimuskysymyksen rajoissa, mutta en nähnyt syytä rajoittaa tarinoiden kertomista. Pari tarinaa rajasin pois jo litterointivaiheessa, mutta suurimmaksi osaksi kirjoitin kaikki tarinat lähes sanasta sanaan auki. Jälkikäteen olen tyytyväinen, etten ohjannut haastateltavia liikaa, koska haastatteluista ilmeni vasta lopullisen tekstin kirjoittamisen yhteydessä asioita, jotka itse asiassa liittyivät tutkimuskysymykseeni, mutta jotka ensisilmäyksellä olisin voinut rajata tutkielmani ulkopuolelle.

Vapaan kerronnan salliminen liittyy myös lähestymistapaan, jossa hyväksytään muistin rajoitteet kerrontahetkellä. Tutkielman teon yhteydessä tärkeämpää on muistettujen asioiden tarkastelu kuin jatkuva epäily siitä, mitä kertoja jättää kertomatta muistamattomuuden vuoksi. Minun kannalta tämä on toki helpottavaa, koska jatkuva muistamattomien asioiden etsiminen johtaisi lopulta siihen, ettei tutkielma koskaan valmistuisi. En koskaan voi olla varma, ettei jäljellä ole vielä jotain, jota haastateltava ei muistanut kertoa. Oletan, että haastateltavat muistavat paremmin tapahtumat, joilla on edelleen jotain merkitystä kuin tapahtumat, joiden merkitys on lakannut olemasta. Tarinoiden ja tapahtumien kerronta tapahtuu haastattelu- eli nyt-hetken mukaisten merkitysten pohjalta (Schütz 2007, 147, 149), vaikkakin tavoitteena on muutoksen ymmärtäminen. Muutoksen jäsentäminen tapahtuu nyt-hetken ymmärryksen ja elämisen tilanteessa – ei menneen eikä tulevan.

Mielenkiintoista oli havaita, kuinka kaikki haastateltavat antoivat merkityksiä kovin luontevasti kertoessaan tarinoita lapsuudessa tai varhaisnuoruudessa tapahtuneista asioista. Kertomukset näiltä ajoilta olivat myös yksityiskohtaisempia ja kuvailevampia kuin aikuisuudessa koetut tapahtumat. Tämä oli sikäli helpottava havainto, että merkitykselliset tapahtumat ovat säilyneet muistissa, vaikka niistä olisi kulunut elinikään suhteutettuna paljon aikaa. Toinen muistiin liittyvä erityinen havainto ilmeni ajoittamisen yhteydessä. Lapsuuden ja nuoruuden aikaisten muisteluiden ajoittaminen tapahtui melko vaivattomasti parin vuoden tarkkuudella. Samoin oli silloin, kun jotain tapahtumaa ajoitettiin omien lapsien iän tai heidän elämänvaiheensa avulla. Tapahtuman ajoittaminen oman aikuiselämän pohjalta vaikutti suurpiirteisemmältä tai vaikeammalta. Tällöin ajoittaminen tapahtui suunnilleen vuosikymmenen tarkkuudella.

4.6 Kuka kertoo: mistä näkökulmasta ja missä ympäristössä

Tarinoiden kertojiksi valittuja haastateltavia (Liite 1) tutkielmassani on kuusi. Heidän kertomuksensa muodostavat analyysin rungon. Tarinankertojien etsiminen alkoi yhteydenotolla tehtaaseen. Tätä kautta sain kahden tutkielmaan soveltuvan haastateltavan yhteystiedot. Kävin haastattelemassa ensin heidät ja kartoitin samalla muita soveltuvia haastateltavia. Loput tarinankertojat löytyivätkin ensimmäisten haastateltavien avulla. Kävin tekemässä haastattelut vuoden 2008 huhti- ja toukokuussa. Haastattelut kestivät vajaasta tunnista kahteen ja puoleen tuntiin. Haastatteluista neljä on yksilöhaastatteluja ja yksi parihaastattelu. Haastateltavien ikäjakauma painottuu ennen vuotta 1945 syntyneisiin henkilöihin. Mukana on vain yksi vuonna 1979 syntynyt nuori aikuinen ja heidän välissään vuonna 1960 syntynyt henkilö. Haastateltavien painotus vanhempiin ikäluokkiin johtuu pääasiassa yhdyskuntaan ja sen identiteettiin liittyvien

muutosten hitaudesta. Muutokset ovat havaittavissa pääosin jälkikäteen, mahdollisesti jopa kymmenien vuosien päästä. Nuoremmilla polvilla arviointimahdollisuutta ei ole vielä tässä elämänvaiheessa, mutta halusin sisällyttää tutkielmaani edes yhden nuoremman henkilön, joka voisi tuoda toisenlaisen näkökulman esille ja hänen avullaan oli mahdollista myös selvittää, millaisia vaikutuksia vanhemmilla sukupolvilla on nuorempaan sukupolveen.

Haastateltavan ikä on yksi ominaisuus, jolla voi olla tarinan tulkinnan kannalta merkitystä. Roos (1988, 148) toteaa, että analyysin yhteydessä on pyrittävä vastaamaan kysymyksiin: kuka tarinoita tuottaa, missä kontekstissa ja miksi. Elämästään kertova henkilö olisi paras henkilö antamaan vastauksen kysymykseen *kuka kertoo*, mutta kertoja jättää usein vastaamatta sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen, luokkaan ja historiallisiin peruskokemuksiin liittyviin kysymyksiin. Tämän huomasin myös haastatteluja tehdessäni ja nämä positiota määrittävät kysymykset olivat lähes ainoita kysymyksiä, jotka olivat kysymys-vastaus -tyyppisiä haastattelunhetkiä. Analyysia tehdessäni tein seuraavan eron henkilöä määrittelevän position ja kontekstin välille. Esimerkiksi ikä ja sukupuoli ovat ainoastaan position osoittavia ominaisuuksia, jos ne ilmenevät kerrottavan tapahtuman osalta neutraaleina. Jos taas tapahtumaan liittyy olennaisesti esimerkiksi muutos sukupuolen yhteiskunnallisessa asemassa, voi positio saada kontekstisen aseman. Esimerkiksi Pirjon positiota voidaan määrittää seuraavasti: nainen, syntynyt 1943, avioliitossa, entinen työläinen, nykyinen eläkeläinen, pankkoskelainen läpi tähänastisen elämän. Nämä ovat näkyviä positioita, mutta niiden merkityksellisyys positiona ja niiden kontekstisuus on tapauskohtaista. Joidenkin tarinoiden kohdalla on merkityksellisempää tuoda esille, että kyseessä on esimerkiksi nainen kuin että kyseessä on työläinen – toisinaan millään edellä mainituista määreistä ei ole merkitystä.

Haastateltavia yhdistäväksi positioksi määritin työläisidentiteetin, vaikkakaan kaikkien haastateltavien ammattinimike ei ole tiukasti työntekijä tai työläinen. Työläishenkisyys ja heidän tapansa kertoa tarinoita määrittivät haastateltavat työläisiksi. Haastateltavien nimet ovat muutettu, koska tarinoiden kannalta henkilöllisyydellä ei ole merkitystä yksilölähtöisestä näkökulmasta huolimatta ja näin myös suoralta henkilöllisyyden tunnistamiselta vältytään. Tarinoiden myötä henkilöllisyys voi tosin olla tunnistettavissa. Säilytin haastateltavat kuitenkin muutetuin nimin erillisinä persoonina tunnelman vuoksi ja siksi, että eri kertojien tarinat erottuvat toisistaan. Tutkielmassa käytetyt todelliset nimet on säilytetty ainoastaan silloin, kun ne ovat myös alkuperäisaineiston myötä julkisia tai henkilön tunnistaminen on tarinan vuoksi merkityksellistä.

Tällaisia tapauksia ovat muun muassa lehtiin omalla nimellään kirjoittaneet henkilöt tai jälkimmäisessä tapauksessa tehtaan johtajat.

Haastateltavia yhdisti myös pohjoiskarjalalainen murre, jonka pyrin eri vivahteineen säilyttämään. En pyrkinyt kääntämään kertomuksia yleiskielelle, mutten myöskään väkisin oikonut yleiskielen oloisia lausumia murteenomaisiksi. Tavoittelin tällä ratkaisulla puhetapaa, joka on mahdollisimman lähellä haastateltavien ominta puhetyyliä, mikä on tärkeää tutkimuskysymyksen ja lukijalle luotavan tunnelman kannalta. Minulta kuitenkin uupuu ammattitaito murteiden ja kielen kirjoittamisen suhteen ja toisinaan haastattelunauhalla oli vaikea kuulla kirjain kirjaimelta sanottuja sanoja. Näin ollen suorat tekstipätkät eivät välttämättä noudata tiukasti puhuttuja sanoja. Erityisen vaikeaa oli valinta yhden ja kahden konsonantin väliltä, kun nauhalta kuultuna konsonantti kuulosti puoleltatoista konsonantilta. Samoin joidenkin vokaaleiden välillä eron kuuleminen oli ongelmallista. Pyrkimyksenä on särmistä huolimatta pankakoskelaisen äänen välittäminen.

Haastateltavien kertomien tarinoiden ja tapahtumien yhdistämisen sekä jäsentämisen pyrin tekemään kerrotun tarinan ensisijaisen kontekstin perusteella, mihin saattoi vaikuttaa myös haastateltavan näkökulma tai hänen oma positionsa. Kovala (2000, 82) huomauttaa, että konteksti voidaan ymmärtää rajattomaksi määräksi asioita, jotka voivat ketjuuntumisen kautta vaikuttaa analysoitavaan tekstiin tai kerrottavaan tarinaan. Ketjuuntumisen katkaisukohtien ja järjestyksen määrittäminen olivatkin tutkielmani vaikeimpia kysymyksiä. Kerrottuja tarinoita ja varteenotettavia näkökulmia oli haastattelujen jälkeen runsaasti. Haastatteluaineisto määrittä, mitkä teemat tutkielmaan sisältyivät ja mitkä jäivät pois, minkä lisäksi jouduin jättämään osan kerrotuistakin tarinoista tutkielman ulkopuolelle. Rajauksen olen tehnyt jokaisen tapauksen kohdalla erikseen. Kerrottujen tarinoiden tukena käytin Enso-Gutzeit Oy:n ja Stora Enso Oyj:n henkilöstölehtiä, joista löytyi samankaltaisia teemoja kuin haastatteluaineistosta.

Aineiston osalta esittely etenee osin teemoittain osin ajan mukaan menneestä tulevaan. Teemoittaisen tarkastelun myötä pyrin välttämään toistoa ja aiheiden sirpaloitumista. Halusin kuitenkin tuoda esille myös ajan mukana kulkevan muutoksen. Tämän vuoksi rakensin kunkin teeman tarinan pankakoskelaisuutta käsittelevää johdantolukua lukuun ottamatta siten, että aluksi esittelen vanhimpien haastateltavien varhaisimpia tarinoita ja muistoja teemaan liittyvistä tapahtumista, minkä jälkeen siirryn vähitellen muutoksen kautta nykypäivään ja mahdollisuuksien mukaan myös tulevaisuutta koskeviin arvioihin. Osan tarinoista olisin voinut sisällyttää useampaan eri teemaan, mutta toiston vuoksi pyrin valitsemaan teeman, johon kyseinen tarina parhaiten sopi.

Tarinan kuuluminen johonkin tiettyyn lukuun tai teemaan määrittyi edellä mainitun kontekstisuuden tai näkökulman mukaan. Esimerkiksi urheilun merkityksellisyys oli sen verran huomattava, että siitä oli syytä kirjoittaa oma lukunsa. Urheilua käsittelevät tarinat sivusivat kuitenkin pääsääntöisesti pankakoskelaisten jakautuneisuutta, minkä vuoksi se asettui osaksi rooleja kuvaavaa lukua. Tehtaan rooli ja vaiheet puolestaan kulkevat eri teemojen sisällä läpi koko tarinan, joka päättyy tehdasta ja työläisiä käsittelevään lukuun.

5 JOHDATUS PANKAKOSKELAISUUTEEN

5.1 Pankakoskelaiset piirteet ja ero muihin

5.1.1 Olemus ja henki

Pankakoskelaisuuden määrittelemisen ja kuvailemisen sanallisesti oli haastateltaville vaikeaa. Suoraan kysymykseen pankakoskelaisten erityispiirteistä muun muassa Olavi ja Liisa (nimet muutettu) eivät oikein osanneet sanoa mitään. Olavi pohti ”*No, en tiä, mitähän sitä nyt ois.*”. Liisallakaan ei oikein muistunut mitään mieleen: ”En ossoo” eikä Olavi pohdinnankaan jälkeen kyennyt pankakoskelaisuutta kuvailemaan: ”*En minäkään kyllä ossoo mitää sannoo.*”. Määrittelemisen vaikeus ei välttämättä tarkoita sitä, ettei pankakoskelaista identiteettiä tai joitain pankakoskelaisia yhdistäviä tekijöitä olisi olemassa. Haastattelujen perusteella yhteisiä piirteitä on olemassa, mutta suoraan kysyttynä ne eivät selvinneet. Muun muassa Pirjo selventää, miten hän kokee pankakoskelaisuuden itsessään, muttei kykene määrittelemään sitä yksiselitteisillä sanoilla: ”*Hirnu vaikke selittää. Ku se on täällä niin itessä, että sen joka kohasta. Se on itellä se tunne, että on pankakoskelainen. Ja pankakoskelainen – se on niin oma juttunsa.*”.

Jarmo puolestaan koettaa määritellä pankakoskelaisen henkilön piirteitä. Määritelmässä ei ole kyse stereotyyppisestä pankakoskelaisesta vaan se on utopia pankakoskelaisesta hengestä. Jarmon kertoman mukaan idealistisen kuvan mukaisia pankakoskelaisia on todellisuudessa ollut vain muutamia poikkeuksia: ”*Mitenkä minä tiivistäisin tämän koskelaisuuden. Siis oikeen koskelaisuuen. Niitä muuten on aika vähä itse asiassa, niitä semmosia oikeita. Sanottaako rehellisyys, että sanasa piettä ja kaverii ei jätetä. Niitä on muute aika vähä niitä äijiä ihan oikeesti tässäki kylässä, ... Minä näin sen nuorena ja näkyy nytteni se. Pystyy nimee vanhimmasta nuorimpaa. Kato ku puhuu voijaa vaikka mitä, mutta sitte ku ne teotha sen osottaa.*”.

Jarmon määritelmä ei itse asiassa poikkea idealistisen suomalaisen kuvauksesta paljoakaan, mutta se ei ehkä olekaan määritelmän ydin. Tärkeämpää on viittaus ryhmään, jossa jäsenten toivotaan olevan lojaaleja toisilleen ja huolehtivansa toisistaan, mikä puolestaan viestittää pankakoskelaisten kollektiivisesta kiinteydestä. Toinen mielenkiintoinen seikka Jarmon pohdinnassa liittyy miehiseen *äijien* kuvailuun. Tarkoituksena oli pohtia pankakoskelaisuutta ilman sukupuolisia erityispiirteitä, mutta tämän vastauksen myötä myös naisen antama kuvaus pankakoskelaisista tai vastaavanlaisen pankakoskelaisen naiskuvan esille tuominen olisi ollut vertailun ja monipuolisuuden vuoksi suotavaa. Naisnäkökulman puuttuminen jäi uupumaan, koska en haastattelujen tekoaikana kiinnittänyt kyseiseen seikkaan huomiota eikä se tullut kysymättä esille.

Maunon kuvailemat pankakoskelaisuuden piirteet vaikuttavat edelliseen nähden sukupuolineutraaleilta ja ne määrittävät astetta enemmän yhteisössä toimimisen piirteitä. Maunon kertomuksesta kuvastuu myös hänen kokemuksensa jollain tavalla ulkopuolisena pankakoskelaisena, vaikkakin hän on ikänsä Pankakoskella elänyt. Ulkopuolisuuden tunne selittyy pääasiassa sillä, että hän on tehnyt työuransa tehtaan ulkopuolella ja on työnsä puolesta liikkunut keskivertopankakoskelaista enemmän Pankakosken ulkopuolella. Maunon kritiikki pankakoskelaisuutta kohtaan liittyy pankakoskelaiskeskeiseen maailmankuvaan, jossa yhteisön jäsenten edellytetään käyttäytyvän tietyllä tavalla. Välin en tosin ole aivan varma, tarkoittaako hän kyläyhteisöä kokonaisuutena vai ainoastaan tehtaalaisia, mikä puolestaan viestii osaltaan tehtaan merkityksestä yhteisössä.

Maunon mukaan *”Pankakoskelaiset on vähän ... Ku minä nyt muualla oon töissä ja Pankakoskella asun ja niihen kanssa jonkun verran keskustelen. Ni se on tämä kyläyhteisö, sen huomoovaa, että se maailmankuva on pankakoskelainen. Sitä ei oikein voi selittää. Ensinnä jo se, jotta tämmöisessä kyläyhteisössä hyvin paljon seurataa toisensa asioita. ... Ei muualla toisen asiat kuulu, mutta tässä kyläyhteisössä jotenni tuntuu kuuluvan. Pankakoskelaiset on, että tietyllä tavalla pitäis pankakoskelaisten ellee tehtaalla. Mulla on semmoset havainnot, niinku ulkopuolisena siitä.”*. Jarmokin on kiinnittänyt huomiota siihen, miten pankakoskelaisen tehdasyhteisön jäsenet seurailevat toisiaan ja muokkaavat myös omaa käyttäytymistään sen pohjalta: *”Ehkä se tehas vaikutti, mitä oon seurannu, ni kaikki ihmiset on samanlaisia. Jos joku vaihtaa auton tämmösellä paikkakunnalla, ni vähän ajan päästä vaihtaa toisekki. Joku ostaa traktorin tai moottorikelkan, pikkasen on semmosta kilpailuu.”*

Jarmon kertoman perusteella toisten matkiminen ja elintason näyttäminen vaikuttaa ensisijaisesti henkilöstään itsestään lähtevästä kateudesta, vaikkakin hän huomioi kommentoinnissaan myös tehtaan mahdollisen vaikutuksen. Tämän lisäksi Mauno tuo esille näkökulman, jonka mukaan erityisesti tehtaalaiset olisivat luoneet kirjaamattomat normit tehtaalaisten ulkokuorelle: *”Tehtaalaisilla nimenomaa on se, että on niillä on hyvät autot. Se pitää olla. ... Sitä toinen sanoo, mitä sie tommosella rottelolla ajat, ku se pilovaa koko tehtaan maineen. Niil on hyvät autot. Se kuulu siihen pankakoskelaiseen, sanotaan siihen tehtaan identiteettiin.”*. Huomautettakoon, että Maunon kuvailemat pankakoskelaisuuden piirteet ovat olleet ennen merkittävämmässä asemassa kuin nykypäivänä, mikä selviää hänen myöhemmästä kommentoinnistaan.

5.1.2 Oma porukka

Pirjonkaan mukaan tehtaan vaikutusta pankakoskelaisuuteen ei voi ohittaa, mutta hänen kertomansa perusteella pankakoskelaisuus ei ole ainoastaan ulkopäin tehtaan luomaa mielikuvaa vaan tunne syntyy myös hänestä itsestään: *”No, tehashan. Pankakoskella, tehas on kaiken se alku. Mutta kyllä itelle tuli, se semmonen, se pankakoskelaisuus.”*. Pirjon näkemys pankakoskelaisuudesta on Maunon näkemystä huomattavasti myönteisempi. Eroon voi tosin osin olla syynä näkökulman hienoinen poikkeavuus. Maunon pankakoskelaisuus edellä kuvaili ennemmin yhteisön sisäistä pankakoskelaisuutta kun taas Pirjon pankakoskelaisuus määrittyy ennen kaikkea suhteessa ei-pankakoskelaisiin lieksalaisiin. Asettelin kysymykseni pankakoskelaisuudesta siten, että pankakoskelaisuus verrattuna muihin lieksalaisiin olisi voitu tulkita heikoksi piirteeksi, mutta Pirjon mukaan pankakoskelaisuus on ensisijaisesti myönteinen ominaisuus, vaikkakin toteaa, etteivät kaikki välttämättä koe sitä samalla tavalla: *”Ei, ku mielummin hyvä. Minä koen aina sen sillä tavalla hyvänä. En koskaa kielteisenä. Kuka mitenki, mutta minä olen kokenu sen ihan semmosena vähän päätäpitempänä. Ei missää tapauksessa kielteisenä. ... Sitä nuorenaki korostettii, että ollaa Koskelta.”*.

Liisan ja Olavin suora vastaus pankakoskelaisia ja muita erottelevia tekijöitä koskevaan kysymykseen oli empivä samoin kuin edellä sisäistä pankakoskelaisuutta tarkasteltaessa. Niin sanotusti rivien välistä näitä eroja oli kuitenkin haastattelun aikana havaittavissa ja urheilu nousi yhdeksi pankakoskelaisia ja muita lieksalaisia erottelevaksi tekijäksi. Jannekin arvelee vanhempien sukupolvien urheilleen pääasiassa omien kyläläisten kesken: *”Se on se kyläporukka ollu niin tiivis ja urheilut ja nää ollu omissa porukoissaan.”*. Urheilu ei ole suoranaisesti mikään piirre tai ominaisuus, joka erottaa pankakoskelaiset muista lieksalaisista, mutta sen avulla pankakoskelaiset

voidaan ymmärtää lieksalaisista erottautuvaksi joukoksi. Olavi kertoo, että lieksalaisiin oli eroa *”Meillä oli sen verran, urheilussa, Lieksaa vastaan. ... Tuossa oli urheilukenttä ja siinä urheilukentällä oli rata. Siellähän sitä Lieksaa vastaan, jääkiekkoo, jääpalloa pelattiin.”*. Sinänsä merkityksellistä on, että urheilusta puhuttaessa haastateltavat asettavat pankakoskelaiset lieksalaisia vastaan. Myös Pielisjärven kuntaan ja Lieksan kauppalan yhdistymistä (1973) edeltävän ajan yhteydessä asetelma on ”pankakoskelaiset vastaan lieksalaiset” eikä esimerkiksi ”pielisjärveläiset vastaan lieksalaiset” tai vastaavasti yhdistymisen jälkeen ”pankakoskelaiset vastaan kylänlahtelaiset”.

Pankakoskelaisten erottautuminen muista lieksalaisista ilmeni urheilun lisäksi järjestettävänä omina tapahtumina omissa tiloissa. Silloin kun koulu oli vielä Pankakoskella, juhlia ja muita tapahtumia oli mahdollista järjestää koulun tiloissa. Koulun lisäksi pankakoskelaisilla oli mahdollisuus kokoontua työväentalolla, missä pidettiin virallisen kokoustoiminnan lisäksi myös juhlia ja tansseja. Muun muassa Pirjo muistelee merkityksellisiä tapahtumia ja tapahtumapaikkoja: *”No, ennen oli tietysti koulu. Oli iso koulu, ni siellähän oli joulujuhlat ja keväthuhlat. Ja tietysti työväentalohan oli ennen, jossa oli kans pankakoskelaisille omia juhlia ja omia juttuja.”*. Pirjo korostaa, että pankakoskelaisille lapsuudesta saakka tuttu ympäristö ja pankakoskelaisten *omat jutut* erottivat pankakoskelaiset muista lieksalaisista: *”Tämä Pankakoski, sehän oli ihan oma miljöönä. Jotenki se Lieksa oli lapsena vähän, semmonen vieras paikka. Mutta tämä Hangaspuron ja Pankakosken, tämä oli sitte semmonen tuttu ja se meidän paikka ja miljöö. ... Pankakoski oli se oma.”*

Nuorimmainenkin haastateltava Janne arvelee vanhempien kertoman perusteella, että aiemmin pankakoskelaiset ovat olleet nykyistä yhtenäisempi ryhmä. Pankakoskelainen kiinteys on ollut Jannen mukaan havaittavissa muun muassa silloin, kun kylään on saapunut Pankakosken ulkopuolisia henkilöitä. Esimerkiksi uudet asukkaat, joilla ei ole aiemmin ollut kytköstä Pankakoskelle, ovat saattaneet joutua erityisen tarkkailun kohteeksi: *”No, ei nykyjää oo semmosta. Kyllä, mitä nyt juttuja oon kuullu. Onhan se tiiviimpi yhteisö ollu. On vähän katottu muualta tulijoita eri tavalla.”*. Janne selventää, että pankakoskelaisten tarkkailu ei ole välttämättä ollut kielteistä huomiota vaan tuntemattomien herättämää mielenkiintoa ja hienoista vierastusta: *”Ehkä se enemmän semmosta vierastusta. On kai ne kotiutunu, jotka on ollu ulkopuolisia.”*. Ulkopuolisten herättämä kiinnostus on helppo ymmärtää, koska muun muassa Pirjon mukaan *”Pankakoskella kaikki tunsivat toisensa.”*

Samaan päätelmään myös Janne päätyy vertaillen mennyttä ja nykyistä tilannetta Pankakosken yhteisössä: *”Kyllä sielä aika paljohi on uusia asukkaita. Nykysin kun kuleksii, ni ei tunnekkaa ennee kaikkia niin ku aikoinaan. Ennen tunsii lähes kaikki, jotka sielä asu. Kaikki tunsii toisesa.”*. Janne tiivistää lopuksi pohtien näkemyksensä pankakoskelaisen kyläyhteisön muutoksen kylän sisäisestä erottelusta yhtenäiseksi kyläksi ja lopulta osaksi Lieksaa: *”Eiks se sillon ihan vanhoina aikoina, että keskenään ... Kylän osienkin välinen kilpailu on ollu tavallaan, että ollaan oltu niin ku, hangaspurolaiset omissa porukoissaan ja sitten nämä Kosken keskustan asukkaat omissa porukoissa ja pankalammilaiset omissa porukoissaan. Sit on vähän ruvennu yhistymää ja koskelaiset on ollu keskenään ja sitte taas lähennytty muita Lieksan kyliä.”*.

5.1.3 Kioskinujakat rajan tuolla puolen

Jarmo ja Pirjo tuovat esille erään hieman erikoisen toiminnon, jonka myötä pankakoskelaisten ero muihin lieksalaisiin ilmeni. Joillakin pankakoskelaisilla – pääasiassa nuorilla – oli taipumusta joutua nujakointeihin toisten lieksalaisten kanssa Pankakosken ulkopuolelle poistuessaan. Jarmo muistelee esimerkiksi, että kioskillä asioiminen ei jäänyt välttämättä tavanomaiseksi ostotapahtumaksi: *”Minä oon vielä sitä ikäluokkaa, tuonne kioskille aikoina ku mäntii, ni ku oli koskelainen, ja jos sattu jostai määrätystä kaupunginosasta, sielä piti tapella ensi kaksikytä minuuttia ennen ku sai hampurilaisen syyä.”*. Lähes kaksikymmentä vuotta vanhempi Pirjo muistelee, että muun muassa hänen veljensä ystävineen joutui – tai toisinaan hakeutui – pankakoskelaisten ja muiden lieksalaisten välienselvittelynujakoihin. Varsinaisesta vihoittelusta ei Pirjon mukaan ollut kyse ja osa tappeluyrityksistä jäi uhon asteelle.

Kaikkia pankakoskelaisia käsittäväksi ilmiöksi tappelunujakointia ei voi suinkaan laskea ja tappelutarinoiden yhteydessä Jarmo muistuttaakin, että *”koskelaisii on monenlaisia.”*. Pirjokin huomauttaa, että esimerkiksi nuoret miehet olivat taipuvaisempia tappelemaan pankakoskelaisuuden nimissä kuin nuoret naiset: *”Ja poikaporukoissa ainaki on ollu semmosia ammoin. Minullaki ku oli veljiä ... ni hyö ainaki koki sen pankakoskelaisuuden, nehän kävi nuorena Lieksassa kaiken maailman tappeluja lieksalaisten kanssa. ... Eihän sen kummempaa vihho ollu vaa vähän nuorena tuli niitä kahnauksia. Pankakoskelaiset pojat oli yhessä niitä lieksalaisia vastaan. Ei me tyttöjen kanssa semmosia kiistoja, mutta muistan ku nuo pojat puhu sillon aikoinaan. ... Koskelta mäntii uhoon oikei sinne, että ”Nyt turpii lieksalaisia!”*. Semmosissaki asioissa se on tullu esille, pankakoskelaisuus.”.

Nuoremman polven osalta pankakoskelaisten ja muiden lieksalaisten väliset tappeluujakat vaikuttavat jääneen unholaan. Jarmo arvelee tämän johtuvan siitä, että *”ikäluokat ku pienennee.”*. Janne puolestaan nuoremman polven edustajana ei oikein edes ymmärrä, miksi aikoinaan eri kyläläisten välillä on nujakointia käyty. Hänen aikoihin tappeluista ole erityisemmin ja koko ajatus tappeluista vaikuttaa vieraalta: *”En minä tiedä, mikä se on ollu. En minä tosiaan ossoo siihen sanoo, ku minun aikaan ei oo semmosia ollu. Ne on just ne edelliset sukupolvet. ... Se on vaan ollu eri kyläläisten välillä semmonen. Mistä se nyt on johtunu, sitä mie en ossoo sannoo.”*.

Lienevätkö tappelut olleet syynä aiemmin siihen, että pankakoskelaisten maine on ollut toisinaan kielteisempi kuin välttämättä olisi ollut tarvetta. Jarmo ainakin arvelee, että välillä esimerkiksi tappeluiden ja niihin liittyvien juttujen myötä pankakoskelaisten maine on voinut kärsiä turhankin paljon. Jarmo koettaa pohtia välin pankakoskelaisten mainetta myös muiden näkökulmasta sekä pankakoskelaisista ulkopuolisille syntyvän kuvan vaikutuksia: *”Onko ne jossai vikatavalla törmänny koskelaisii. Kyllähän ne koskelaiset röyhkeitä määrätyissä paikoissa. Kyllä ne puolesa pitää. Missä ne niihin ois törmännykkää? Jossai metätysseuran tai tämmösissä. Koskelaiset ilkiää, mutta ehkä pikkasen on semmosta vikamainetta. Viäränlaista mainetta. Myö ollaan aina leikillisesti sanottu, ku poliittisia päätöksiä tehää, koulu, sehä lopetettii jonku muun takii, mut kaikkii, ei pistetä urheilukenttää rahaa. Nii myö, että semmonen ihminen on piättämässä, joka kioskilla on saanu nokkaasa.”*.

5.1.4 Koulun omat porukat

Jonkin verran erottautumista oli havaittavissa myös kouluympäristössä oppikouluaikana, jolloin pankakoskelaiset kulkivat kouluun Lieksan keskustaan. Yksi piirre, joka erotti pankakoskelaiset muista oppilaista oli juuri kulkemiseen liittyvä linja-autokuljetus. Kun Lieksan keskustassa tai lähetyvillä asuvat saivat koulun jälkeen kulkea omia aikojaan koteihinsa, pankakoskelaiset kiiruhtivat Pankakosken linja-autoon. Pirjo muistaa siskonsa kertoneen oppikoulunaikaisista koulumatkoista: *”Just kato koskelaiset on koskelaisia ja lieksalaiset, nii sinne sai jäähä koulun jälkeen vajehtimaa. Meiän Raija käytti tätä sanaa – ne (lieksalaiset) saapi jäähä sinne (Lieksaan) koulun jälkee vajehtimaa, ni heiän (pankakoskelaisten) piti hulluna juosta linja-autolle, että keritää linja-autoo. Jos siihen linjaan ei kerkii, ni milläs sitte tulet, ku eihän niitä nyt ihan alvariinsa Koskelle tullu. Siinäki oli se ero pankakoskelaisista, ketkä kävivät oppikoulun ja paljohan täältä oli sitte oppikoulussa.”*.

Se, että pankakoskelaisia oppikoulunkävijöitä oli muihin Lieksan ja Pielisjärveen kyliin verrattuna paljon, on voinut osin lisätä pankakoskelaisiin liittyvää mielikuvaa yksittäisenä ryhmänä. Kun muilta linja-autopysäkeiltä tuli kerralla vain pari koululaista, niin Pankakosken pysäkiltä saattoi nousta koululaisia kymmenissä laskettavan luvun verran. Jarmo muistelee, että yhtenäisen pankakoskelaisen ryhmän jakauduttua ja yhdistyttyä toisten lieksalaisten ryhmien jäsenten kanssa edessä oli toisinaan pienimuotoisia konflikteja, jotka johtuivat pääasiassa siitä, että eri ryhmien jäsenet eivät tunteneet toisiansa. Tuntemattomuus ei itsessään ole ollut syy konflikteihin vaan tuntemattomuuden aiheuttamat ennakkoluulot. Joskus koululaiset päätyivät selvittämään yhteentörmäyksiä tappelemalla.

Koulukiusauksen piiriin ilmiö pääosin kuuluu, mutta Jarmon mukaan aina ei voinut olla varma, olivat pankakoskelaiset kiusaajia vai kiusattuja: *”Ku minähi menin keskikouluun, ni oli semmosta, ku ei tuntenu ja jos joutu semmosee luokkaan, ni ehkä ne (lieksalaiset) yritti sitä nykyään, mitä puhutaan koulukiusaamiseksi. ... Se ratkastii ennen sitten tappelemalla - koulukiusaus. Välitunnilla tapeltiin. Siellähä sitte kahtovat, ettei tuota kannata kiusata. ... Oli niissä varmasti koskelaisissaki niitä kiusaajii. Minä näen aika pitkälle sen, että koskelaisia kiusattii myös.”*. Miten paljon lieneekään lopulta ollut molemminpuolisella vierastamisella ja nujuamisella vaikutusta, mutta Jarmo muistaa, kuinka hänen vaimonsa läheiset olivat aikoinaan häntä hieman karsastaneet juuri pankakoskelaisuuden vuoksi: *”Tämä minun emäntä on muun muassa sanonu, että sillon ku alko minun kanssa seurustelemaa, on kaverit sanonu ja äitisiä sanonu, että ne koskelaiset on ihan hulluja.”*.

Janne puolestaan ei muista havainneensa esimerkiksi seurustelujen alkuaikoina mitään eroavaisuuksia sen perusteella oliko mahdollinen kumppani joko Pankakoskelta tai muualta Lieksasta: *”En oo oikeen ajatellukkaa tuommosta. Ei sitä tuommosta, ku myö kuitenkin oltii jo, yläasteella rupes jotai seurustelujuttuja ja tuommosia olemaan, ni ei sielä koskelaiset keskenää seurustellu, juurikaa.”*. Muutoinkaan Janne ei ollut havainnut omina yläasteaikoinaan samanlaista erottelua pankakoskelaiden ja muiden lieksalaisten välillä kuin Jarmo ja Pirjo edellä kertovat. Janne mukaan erottelua *”Ei, ei kyllä oikeestaan. Ala-asteella oltii kuitenkin keskenään. Ku ne luokat hajosivat yläasteelle tullessa, nii ei sitä yläasteella oltu, et ne kaverit tuli muualta. Ei koskelaiset ollu omissa porukoissaan.”*.

Syytä sille, miksi Jannen ikäpolvi ei ole kokenut samankaltaista erottelua kuin Jarmon ja Pirjon ikäpolvet on vaikea selittää. Samalla tavalla vanhemmatkin ikäpolvet ovat olleet ensin

kansakoulussa Pankakoskella, sitten menneet Lieksan keskustaan oppikouluun, kuin Jannen ikäpolvi käydessään ala-asteen Pankakoskella ja yläasteen Lieksan keskustassa. Jarmo arveli kiusaamisen ja erottelun johtuvan siitä, että aiemmin pankakoskelaiset olivat olleet keskenään ja joutuivat sen jälkeen kohtaamaan vieraat lieksalaiset. Janne puolestaan kuvaa tilanteen luonnollisemmaksi sekoittumiseksi ilman konflikteja. Jarmo pohtii, että yksi syy voisi olla ikäluokkien pieneneminen. Toinen syy voisi liittyä urheiluharrastusten siirtymiseen Lieksaan, mikä kylläkin edesauttaisi tutustumista myös koulun ulkopuolella ja mahdollisesti jo ennen yläasteelle siirtymistä: *”Kävihän ne sillohi yläasteen Lieksassa, mutta jotai siinä varmaa. Porukat on pienentyne. Oisko sitte, että nämä koskelaiset nuoret käypi urheilemassa näihe lieksalaisten kanssa samassa, ni tutustuu sillähi tavalla.”*

5.1.5 Pullottava lompakko takataskussa kaupungille

Pirjo ja Jarmo ovat havainneet myös varakkuuteen liittyvän piirteen, jolla pankakoskelaisia on voitu erottaa muista lieksalaisista. Muun muassa Jarmo muistaa, että *”Tämä rautahallin myyjä sano joskus, että koskelaiset on helppo tuntee, ku ne tulee rautahallii. Ku niillä on peretaskussa semmonen näin paksu kukkaro. Sit ne kävelöö vähän näin tälle, et se kukkaro painaa ja kahteloo, että minä ostan, mitä minä haluun. Siitä kuulemma koskelaisen tuntee.”*. Samalla Jarmo tuo esille, että muiden lieksalaiset näkemykset pankakoskelaisista ovat kuulopuheiden ja tuntemuksien perusteella syntyneitä: *”Siun pitäis melkei kysyy joltai lieksalaiselta, että mikä se on ollu se meiän maine. Eihän myö sitä sillä tavalla ite tiitetä.”*. Haastateltavien vastaukset ovat näin ollen pankakoskelaisten mielikuvia itsestään ulkopuolisten silmissä.

Jannen mukaan pankakoskelaisten oletettu varakkuus ei ole samoin tavoin esillä nykypäivänä kuin ennen. Hän myös pyrkii jäsentämään, miten stereotyyppinen mielikuva varakkaista pankakoskelaisista on syntynyt: *”No ei, ei ehkä nyt noin voimakkaasti. Mut kyllähän aina pankakoskelaiset on yhistetty just siihen, että ne on tehtaalla töissä ja tehtaalla tulotaso on ollu tällä paikkakunnalla aika kohtuullinen kuitenkin. On luultu niitten olevan just tehastyössä ja sitte on luultu, että löytyy rahaa eri tavalla. Mutta ei nyt oo minun aikaa oltu ihan niin jyrkkiä kuitenkaa, että olis tukko sitä rahaa ku mennää kylille.”*. Mauno puolestaan arvelee, että hänen vaimonsa Pirjon mukainen tuntemus ylpeästä pankakoskelaisesta johtuisi ainakin osin varakkuuden nousun luomista mielikuvista: *”No, joo. Minä luulen, että siinä on justiin tyyppinen pankakoskelainen, vaimo on. Että minä hänestä huommoon sen pankakoskelaisen identiteetin. Siitä tulloo tietynlainen*

ylemmyden tunne pankakoskelaisille, kun ne pärjäsi loppuaikoina. Siis, kun palkat rupes nousemaa”.

5.2 Yhteiselon ja -olon aalto

5.2.1 Kyläilykulttuurista puhelukulttuuriin

Eräs muutos, joka on varmasti havaittavissa myös muualla Suomessa, on perinteisen *huastelu-* tai kyläilykulttuurin katoaminen. Toki ihmiset edelleenkin kommunikoivat keskenään, mutta luontevan spontaanit kyläilyt naapurissa kahvittelun ja seurustelun merkeissä ovat vähentyneet huomattavasti entisestä. Mahdollisia syitä kyläilykulttuurin murenemiselle haastateltavat löytävät useita. Mauno esimerkiksi arvelee, että elintason nousun myötä lisääntynyt elämän teknistyminen on vähentänyt ihmisten keskinäistä kanssakäymistä: *”Kyllä se sitä sammoo on, sitä ihmisten vaurastumista, sitä elintason nousuu. ... Sitten tämä televisiokausi oikeestaan ja televisioihen tulo, kuuskytäluvun alkupuolella, osa viiskytäluvun loppupuolella. Jollai tavalla, seki aiheutti, että ihmiset ei kylässä, toisissa ennee käyneet.”*. Liisa puolestaan arvelee, että ihmiset haluavat mieluummin rauhoittua itsekseen kiireen keskellä kuin lähteä muiden joukkoon: *”Se on tullu jotenki semmoseksi kiireisemmäksi ja halluuko ne ihmiset olla ihan omissa oloissaan.”*.

Tehdasyhteisön kehittymisen alkupuolelle, ennen 1950-lukua, kylään ei tarvinnut edes kovin kauas lähteä. Tiivis asuminen on voinut osaltaan edes auttaa *huastelukulttuurin* syntymistä, joka on myöhemmin jatkunut kyläilynä. Olavi muistelee lapsuusaikaista asumista: *”Minäki muistan semmosta, että siellä Niskassa, missä myöki asuttiin. Minähän oon asunu vielä pitemmän aikoo siellä. Niin siinä neljä huonetta oli vaa siinä. Ei ollu ku yks huone yhdellä perheellä. Kyllä siellä varmasti tiukkoo oli. Minä muistan, sitten pikkupoikana käytiin, sitähän käytee muissa taloloissa, ku niissä oli poikii ja lapsii.”*. Liisakin muistelee, että hänen lapsuudessaan kylään lähdettiin herkemmin kuin nykyisin: *”Niin, seki on muuttunu ... Minä oon Merilästä kotosin, niin minun kotona kans paljon kylässä käytiin ja hyö kävivät kylässä. Ei ennee semmosta oo.”*.

Mielenkiintoista oli huomata, että myös nuoremmat haastateltavat, ovat huomannut elämänsä aikana muutoksen kyläilykulttuurin suhteen. Liisa ja Olavi ovat edellä viitanneet aikoihin, jotka olivat lähes puoli vuosisataa ennen nuorimmaisen haastateltavan Jannen syntymää ja Maunonkin viittaus elintason nousuun ajoittuu aikaan parin kymmenen vuoden päähän ennen Jannen syntymää. Liisan ja Olavin lapsuusaikojen muistelmien lisäksi myös Jarmo muistelee kyläilykulttuuria

vanhempiensa kanssa ja vertaa lapsuusaikojensa kyläilyä nykypäivän kyläilykulttuuriin: *”Sitte vanhaa aikaa kävi ihmiset kylässä. Myöhi lähettii kylää, et ”nyt lähetää sinne kylää vanhempien kanssa”. Sielä sitte oltii kylässä monta tuntii, suatettii puoli päivee. Eihän nykyjään ennee. Otat sie asias, että lähempä kylää.?”*. Janne on huomannut, kuinka tehtaallakin tehokas työtahti on selättänyt työnlomassa tapahtuvat keskustelut: *”Se on kuitenkin nii tiukka se työtahti, et ei sielä (tehtaalla) jää muuhun, rupatteluun ja tämmöseen, aikaa ennee. Et se on sit sitä työntekemistä, sen kaheksan tuntii. Ennehä se on kuitenkin nii lepposa työpaikka ollu, mutta ei enää tänä päivänä.”*. Vaikuttaa siltä, että tehtaalaisten tehokas ajankäyttö ei ole jäänyt ainoastaan työpaikalle vaan sitä on jatkettu työpaikan ulkopuolelle.

Liisan ja Olavin sekä Jarmon lapsuusaikaiset kyläilymuistelmat yhdistettynä Jannen lapsuusajan muistelmiin voisivat viitata siihen, että lapset ja lapsiperheet ovat enemmän kanssakäymisissä toisten kanssa kuin muut. Tämän perusteella kyläilykulttuuri ei olisi varsinaisesti hiipunut, vaan kaikkien haastateltavien elinkaari olisi siinä vaiheessa, että he eivät kuuluisi kyläilykulttuuri piiriin. Toinen tekijä, joka selittää vastausten samankaltaisuutta eri-ikäisillä haastateltavilla, voi liittyä muutoksen prosessimaisuuteen ja siihen, että ihminen voi kokea muutoksen vain oman elämänsä osalta. Kyläilykulttuurin muutos olisi näin ollen alkanut jo useita vuosikymmeniä sitten, mutta se on jatkanut hiipumistaan vielä Jannenkin syntymän jälkeen. Kyseessä on vain saman muutosprosessin eri vaiheet ja eri-ikäiset haastateltavat vertaavat muutosta prosessin eri vaiheissa. Liisan ja Olavin vertailun ääripäät ulottuvat suunnilleen 1930-luvun lopulta tähän päivään, kun taas Jannen ääripäät ovat 1980-luvun lopulta tähän päivään.

Sama ilmiö voi selittää myös sitä, että haastateltavien syyt kyläilykulttuurin hiipumiselle ovat toisistaan eroavia. Mauno edellä otti esille television yleistymisen ja sen vaikutukset kyläilykulttuurin hiipumiselle. Jannen elämään taas televisio on kuulunut aina eikä hän ole sen vuoksi voinut havaita, kuinka televisio on fyysistä kanssakäymistä vähentänyt. Jannen elinaikana on puolestaan keksitty kännykät, joiden myötä soittaminen on helpottunut ja korvannut kasvokkainkohtaamisia: *”Kyllä mie muistan. Kyllähän myö käytii kylässä, mutta kyllä se on ihan menny sehän. Soitellaan. Tai kyllähän sitä voipi kahvilla käydä, mutta ei sillee, että mennää vaan ja istuttaa jonnin aikaa. Ei sitä oo.”*. Jokaisen haastateltavan elinaikana on tapahtunut jokin muutos, joka on lisännyt kyläilykulttuurin hiipumista. Mitä vanhempi haastateltava on, sitä kumuloituneempi prosessi on ollut.

Kyläilykulttuurin muutokseen on saattanut vaikuttaa myös ihmisten väheneminen samalta työpaikalta ja siihen liittyvän kanssakäymisen hiipuminen. Ennen oli helpompaa lähteä esimerkiksi porukalla työpäivän päätteeksi viettämään aikaa yhdessä. On aikalailta eri asia päättää työpäivä samanaikaisesti muutaman kymmenen työläisen kanssa kuin muutaman työläisen kanssa. Nykyisin pankakoskelaisten työpaikatkin ovat suhteessa entiseen enemmän hajallaan. Olavi muistelee, kuinka ennen oli tapana pyhittää lauantaista alkava viikonloppu levolle ja yhteiselle tekemiselle huasteluineen: *”Lauantaina oli tuo yhtiön sauna erikseen. Siellä saunassa ne kävivät, sitte lauantaina ku pääsi kahelta töistä poikkee. Sitte ne pani pyhävehkeet piälle ja sitte oli sunnuntai pyhhee. Sitte ei tehty mitää. Kalalle lähettii. Se loppu se työnteko siihen. Sitte ne oli kaikki siel. Oli niitä miehiä isot ringit ja siellä keskustelivat.”*. Jarmo puolestaan pohtii, että tarvetta keskustelulle kyllä olisi edelleen, mutta nykyisin ennen kyläreissulla hoidetut kahvikeskustelut käydään ravintolassa kaljakeskusteluina: *”Nii, mikä sen nykyjään korvaa, sen ihmisten kylässäkäynnin. Ja töissä, ku huasteltii. Tämä publi. Ihmiset lähtee kaljalle. Siihen perustuu tämä pubien suosio. Ehkä sitte se kalja on siinä kuvassa, ku ihmiset tahtoo jutella. Näin minä oon tämän järkeilly.”*

5.2.2 Nuoremman polven kuva yhteisöllisyydestä

Janne ajoittaa yhteisöllisyyteen liittyvän asennemuutoksen jonnekin oman sukupolvensa ja Jarmon sukupolven välimaastoon. Hän on muun muassa vanhempien sukupolvien puheisiin verraten havainnut, että hänen sukupolvensa eroaa osin vanhemmista polvista: *”Vanhempien aikaan ja tämmösten. Ja ihan vielä siskonki aikaan. Se on kuiteki toistakytä vuotta minnuu vanhempi. Että kuitenkin siihen aikaan on, kuulopuheitten perusteella, erilaista ollu se meininki. Että oltii tämän paikkakunnan koviksia, koska olivat paljon keskenään ja puhaltivat tavallaan yhteen hiileen. Ei minun mielestä sellastakaa oo (enää)”*. Jarmo puolestaan on havainnut muun muassa poikiensa puheesta, että nuorempi polvi saattaa suhtautua pankakoskelaisiin ja pankakoskelaisten kertomiin juttuihin hieman huvittuneesti ja epäluuloisestikin: *”Vanhin poika nauroo, että ”koskelaiset”. Tämä keskimäinen poika on tehtaalla töissä, nii se aina sanoo, että pieni koskilisä. Että koskelaiset aina vähä liiotteloo asioita. Ku kuuntelee juttuja, näitä mitä on joskus tapahtunu, pikkuse liseevät niihi, semmosta legendajuttua.”*

Jannen mukaan nuoremman polven osalta pankakoskelaisuus on muuttunut muun muassa yhdessä vietetyn ajan vähenemisen perusteella. *”Ehkä se nykyjään on, minusta se pankakoskelaisuus ei oo niin voimakasta kuin ennen. Että kyllä kai se aikasemmin oli se kyläyhteisö tiiviimpi ja niin pois päin. ... Ei nykyjään mitään semmosia, ovat vähemmän nykyjään keskenään, siinä mielessä*

tekemisissä. Niillä varmaa sitä karveripiiriä on muualtahi ku pelkästään Pankakoskelta.”. Mauno arvelee hieman kärkeästi, että yhteisöllisyyden väheneminen nuorten keskuudessa johtuu yksilökeskeisyyden korostamisesta: ”Varmasti on vähentyny se yhteenkuuluvaisuuen tunne. Se on häipynä. Jokainen vaa korostaa ommoo ihteensä, että minä pärjään.”. Janne mukaan nuoremman sukupolven ero vanhempiin polviin johtuu vähemmän intohimoisesta suhtautumisesta yhteisöllisyyteen eikä aseta yhteisöllisyyttä ja yksilökeskeisyyttä toistensa vastakohdiksi. Vaikka hän itse suhtautuu myönteisesti yhteisöllisyyden uudelleenvirittämiseen, hän ei pidä yhteisesti vietettyä aikaa ja yhteisöllisyyden tavoittelua välttämättömänä: ”Kyllä varmasti on sillee, että tietyllä tavalla neutraalit on mielipiteet siitä. Että ei mitenkää välttämätöntä oo se yhteisöllisyys. Ja onhan sen osottanu just se, että ollaan vähemmän tekemisissä keskenään ja paljon ollaan niin ku ihan muualta, ... niin ku muitten lieksalaisten kanssa Ei oo vaan pankakoskelaiset keskenään. Ei sitä minun ikäluokalla ehkä oo ollukkaa missää vaiheessa, että olis pakko olla keskenään.”.

5.2.3 Yhteisen toiminnan loppuminen ja uudelleenviriäminen

Vähitellen 1960-luvun lopulta lähtien kyläyhteisön yhdessä järjestetty toiminta on hiipunut. Vuosikymmenten kuluessa, tehtaan sosiaalisen roolin kaventuessa samoin kuin muiden pankakoskelaisten sosiaalisten organisaatioiden, kuten urheilujärjestöjen ja työväenyhdistyksen hiljetessä, yhteisöllä ei ollut enää taustajoukkoja, jotka olisivat järjestäneet kyläläisiä yhteenkokoavia tapahtumia. Kyläläisten määrä on myös vähentynyt, joten järjestäjiä tai osanottajia ei ole ollut yhtä paljon kuin ennen. Vuosituhannen taitteessa joukko pankakoskelaisia havahtui kyläyhteisön näivettymiseen, minkä johdosta kylän yhteistoiminnan uudelleenvyöttäminen alkoi. Kyläyhdistys on osaltaan korvannut tehtaan jättämän aukon muun muassa ulkoilutapahtumien järjestäjänä. Liisa muistelee tehtaan järjestämien hiihtokilpailujen osalta, että enää ”Ei oo ollunna.”. Muutakaan korvaavaa toimintaa ei ollut vuosiin. Tähän Olavi jatkaa, että ”Nytte muutamii vuosii on semmosta, mitä se nyt on, ku ne sitä mäkee laskoo.” ja Liisa täsmentää nykytilannetta ”Ni, joo. Tämä nyt on kyläyhdistyksen, ... tämä Pankakosken kyläyhdistys toimii. Tämä järjestää näitä, sanottaa niin ku laskiaisrieha ja semmosia, kaikkee tapahtumaa on ollunna.”.

Pirjo kertoo, että yhteisen kylähengen ylläpitoon tähtäävä kyläyhdistys järjestää pyrkii järjestämään pulkkatapahtumien lisäksi muutakin toimintaa ja se on korvannut tehtaan lisäksi muut tahot, jotka ennen yhteisiä toimintoja järjestivät: ”Justhan se on sitä, just siihen pankakoskelaisuuteen. Ku täältä rupes hiipumaan kaikki ne yhteiset, ni tämä kyläyhdistyshän on semmosta, että yritetään nostoo sitä kylähenkeä ja sitä pankakoskelaista yhteistoimintaa. Hyö pitää pulkkatapahtumia ja kesällä

kesäteatteriin ja lauluilta. Ja tähän (kyläyhdistys) on ainut nyt joka pitää, ku koulu ei ennee oo, sitä yhteistä (toimintaa), sitä pankakoskelaisten, ku nämä entiset, ne on nyt valitettavasti jääny.”. Janne arvelee, että kyläyhdistyksen tavoite on saavutettu edes jollain tasolla, minkä hän kokee myönteisenä kehityksenä: *”Kyllähän se on hiipunu koko ajan, mutta kyllähän tuo kyläyhdistys on varmaa uutta henkeä saanu puhallettu. ... kyllä ne (kyläyhdistysläiset) on vähän ruvennu sitä tekemistä ja kyläläisille semmosii tapahtumia järjestämään. Hyvähän se olis semmosta olla.”.*

Kyläyhdistyksen järjestämien tapahtumien ja retkien lisäksi yhteisöllisyyttä on pyritty elvyttämään kylälehti Koskelaisen ja Pankakosken Internet-sivujen avulla. Lehden ilmestymisellä ei ole merkitystä ainoastaan tämän hetken kertojana, vaan sillä on merkitystä myös paikallisen menneisyyden välittäjänä, kuten Olavi toteaa: *”Nii, on vanhojaki tapauksii, mitä on siinä lehessä. On hyvin mielenkiintonen lehti, niin ku tämmösestä paikasta.”.* Vanhemmat sukupolvet voivat menneistä kertovien tarinoiden myötä muistutella mieliinsä vanhoja tapahtumia, minkä lisäksi Liisa kertoo lehdillä olevan merkityksensä myös yhteisön historian säilyttämisessä ja siirtymisessä jälkipolville: *”Se lehti on nyt sillee arvokas, ku siinä on ollu niitä kaikkia vanhoja kirjoituksia. On niin ku kerätty sillä tavalla, jotta jääpi sitte lapsille niistä lehtilöistä Pankakosken tapahtumista yleensä.”.*

Sitä, miten voimakkaasti yhteisöllisyys on elpynyt tai miten aidoksi tai epäaidoksi se voidaan kokea, on vaikea arvioida. Toimenpiteet yhteisöllisyyden uudelleenviriämiseen saattavat vaikuttaa keinotekoisilta verrattuna entiseen yhteisöllisyyteen, jolloin tapahtumia ja osanottajia vaikutti olleen runsaasti. Toisaalta ennenkin tapahtumien takana on ollut jokin organisaatio, jolla on ollut tavoitteita. Nykyistä tilannetta voisi verrata aikaan, jolloin tehdas järjesti pankakoskelaisille yhteistä toimintaa ensimmäisiä kertoja. Toiminta ei ollut vielä vakiintunutta, mutta esimerkkiä pystyi ottamaan muilta tehdaspaikkakunnilta. Nyt puolestaan kyläyhdistysten pohjalta tapahtuva toiminta vaikuttaa luontevalta tavalta elvyttää perifeerisiä paikkakuntia, joissa on aiemmin toiminut virkeä yhteisö, mutta joissa yhteinen tekeminen on jäänyt vuosiksi piiloon.

Mikä merkitys sitten on kyläyhdistyksen tapahtumiin osallistumisella? Ensimmäinen askel oli, että toimintaa alettiin taas järjestää. Toinen askel on, että tapahtumiin osallistuvat myös ne, joille tapahtumat on ensisijaisesti suunnattu – pankakoskelaiset. Esimerkiksi Janne ja Jarmo eivät ole osallistuneet kyläyhdistyksen tapahtumiin, eivätkä Liisa tai Olavikaan tiedä, mitä kyläyhdistys haastattelujen aikoihin oli suunnitellut. Tapahtumille on toki tärkeää, että kyläläiset innostuvat toiminnasta niin paljon, että kokevat osallistumisen mielekkäänä eivätkä koe sitä ainoastaan

velvollisuudekseen yhteisöllisyyden nimissä. Toisaalta, jo myönteinen asenne ja henki yhteisöllisyyden uudelleenvirittämisestä, viestittää kylän yhteisöllisyyden tarpeellisuudesta huolimatta mahdollisen osallistujakunnan pientymisestä.

6 HIERARKISEN JÄRJESTYKSEN MUUNTUVA ULOTTUVUUS

6.1 Lokeroiduista rooleista tasapäisiksi tallaaajiksi

6.1.1 Patruunasta rivijohtajaksi

Vanhempien sukupolvien muistoissa tehtaan johtajat olivat vähintään Johtajia toisten kutsuessa heitä ihan patruunoiksi. Joka tapauksessa tehtaan johtajan rooli oli huomattavasti näkyvämpi vielä viime vuosisadan keskivaiheilla kuin vuosisadan lopulla saati sitten tällä vuosituhanella. Patruunamaisista johtajista puhuttaessa haastateltavat mainitsevat kartonkitehtaan ensimmäisen johtajan K. J. Hollströmin, kolmella vuosikymmenellä vaikuttaneen Kaarlo Hautalan sekä viimeisen ”pytingissä” asuneen johtajan Jaakko Simolan. Mauno muistelee patruunanimityksen historiaa: ”*Sehän Hollströmi ... ensimmäinen. Mummo sillon patruunaksi puhu, ku se ruukin patruuna ja se kun muutti kartonkitehtaaksi ni sitte nimitys oli sama johtajalla – patruuna. ... Ja sanottiihan niitä ennen kartonkitehtaanki puunjalostuksen alkuaikoina.*”.

Hautalaa voitaneen kutsua patruunoiden patruunaksi, mikä johtunee sekä pitkästä vaikutuskaudesta että otollisesta ajankohdasta – sodanjälkeisistä vuosista 1950-luvun loppuun – aikaan ennen luokkarajojen murtumista. Hautalan herättämästä huomiosta Mauno tarinoi: ”*Esimerkiks minä kuvailen, tämä Hautala, tähähän oli semmonen patruuna, ku käveli liituraitapuku päällä sieltä pytingistä. Minä ku kulin kouluun tehtaan pihaa, siinä oli kolme näitä herrojen autoo. Jos tarvii tee aamulla, nii kuskit siinä ulkopuolella käppäili. Yleesä se (Hautala) ei nähny, mummo, ku Hautala tuli vastaa, ni se helmoista, näin, ja nuinikkaa nyksäytti. ... Jussi (kuski) kahto tulooko se autoo, silmillää seuras. Tehtaalle se meni. Hiljalleen rasseri sitte seisattu. No, se ei sitte tullukkaa.*”.

Olavin ja Liisan kertoman perusteella yhdyskunnan kärki osoitti myös myötämielisyyttä työläisiä kohtaan. Olavin ja Liisan elämään Hautala vaikutti hieman yllättävällä tavalla. Liisa aloittaa muistelemalla ”*Ku lapset synty.*” ja Olavi täsmentää ”*Lapset synty, kaksoset*” ja jatkaa tarinaa ”*Sitten minä kävin asuntoo kysymässä. Yhessä huoneessa asuttiin. Sitten tyhjeni yks asunto ja Hautala sitten lupasi, ku kysy, jotta kumpiako sieltä tuli, ni minä sanon, että tuli kumpiaki, poika ja*

tyttö. Sano ”Joo, se on ihan selvä, sinä saat sen asunnon.”. Sitte oli kaks huonetta, tahi huone ja keittiö.”. Kahden huoneen saaminen aikana, jolloin työläiset yleensä asuivat yhdessä huoneessa, oli Liisan ja Olavin perheelle merkittävä tapahtuma.

Patruunajohtajien lisäksi heidän perheenjäsenensä jäivät mieleen – etenkin tyttäret työläispoikien. Mauno palaa muistoissaan poikavuosiinsa ja patruuna Hautalan tyttäreeseen: ”Minä muistan, kun tämä Kristiina oli, tämä tyttö. Sillä oli punanen potkuri. Sillä Kristiinalla oli vielä semmonen valkonen jäniksennahkaturkki. Minusta tuntu vähän, että ylpee olin ku sai työntee.” Mummolleen Mauno kertoi, että ”Kristiina aina minulla työnnättää sen ylämäen.”. Mummo kyllä vähän palautteli ylpeäksi herennyttä Maunoa ja tokaisi epäillen: ”Hmh! Katoha. Onkohan se sopivaa, ku sie oot vaa työläislapsi. Entäs, jos patruuna näkee.”. Kaksikymmentä vuotta nuorempi Jarmo puolestaan muistelee patruuna Simolan aikaisia lapsuusvuosiaan ja johtajaperheen erityisasemaa: ”Se (Simola) oli silloin johtajana, ku asuttiin tuossa uimalaitoksen yläpuolella. Tuosta uimalaitokselta roolattii aina niemeen ja siinä asu tämän konttorinjohtajan tyttö se Taina. Ja mentii niihe luo leikkimää, vaikka sehä oli yksityisaluetta. Ei sielä ois saanu käyä.”.

Jarmon, Olavin ja Liisan mielikuvissa Simola oli viimeinen johtaja, jonka voi mieltää patruunamaiseksi johtajaksi. Olavi arvioi Liisan säestyksellä: ”Kyllä minusta tuntuu, niin ku Simola oli se viimeinen, semmonen oikeen. Johtaja.”. Jarmo ilmaisee kantansa selkeämmin: ”No, minust se oli Simola. Simola on jääny silleen oikeena patruunana.”. Maunonkin näkemyksen mukaan Simola oli vielä patruuna, vaikkakin rahvaanomaisempi kuin Hautala: ”Joo, se Simola oli viimene, joka pyntingissä asu ja käyttäyty ku patruuna. Kyllä tämä sikäli oli rahvaa, että Hautala ei olis männy, tämä (Simola) Kokoomuksen edustaja oli valtuustossa, mutta Hautala oli sen verran yläpuolella vielä, ettei se ois menny mihinkää valtuustoloihin.”.

Selkeä merkki patruunamaisesta johtajasta oli asuminen johtajan asunnoksi tarkoitettussa talossa tehdassaarella. Johtajan asunto sijaitsee rauhaisalla, mutta keskeisellä paikalla, tehtaan läheisyydessä. Jarmo kuvailee patruunojen yksityisasuntoa, nykyistä kerhotilaa: ”Se on tosi hieno. Jos Pohjois-Karjalasta katotaa, varmaa hienoimpia rakennuksia. ... Se on nykyjään kerhon, tämän meidän tehtaan kerhon.”. Näin ollen Simolan arvottaminen viimeiseksi patruunaksi on ymmärrettävää, kuten Mauno toteaa: ”Simola oli viimene, joka pyntingissä asu. ... Toisin sanoen Simolaa se loppu. Viimene patruuna.”. Mielikuva Simolasta viimeisenä patruunana, mahdollisesta rahvaanomaisuudestaan huolimatta, vaikuttaa melko yleiseltä pankakoskelaisten keskuudessa. Vastaavanlaisia huomioita löytyi haastattelujen lisäksi muista aineistoista. Muun muassa Mauri

Karhapää kirjoittaa Stora Enso Oyj:n henkilöstölehdessä (2004, no 3) Simolan kuoltua: *”Me monet pankakoskelaiset ja maakunnallisetkin ystävät muistamme Jaakko Simolaa, Pankakosken viimeistä patruunaa suurella lämmöllä.”*

Viimeisimmät johtajat eivät ole erityisemmin aikaansa Pankakoskella viettäneet, saati tehdassaarelle elämäänsä rakentaneet. Janne arvelee haastattelun aikaisesta johtajasta, että *”... Simpeleeltä vai mistähän se on. Käy täällä tehtaalla.”*. Jarmo tarkentaa nykyisen johtajan liikkumista tehtaan ja kodin välillä: *”Viikot on tiällä ja viikonloput Espoossa.”*. Sitä ennen johtajat ovat toki viettäneet enemmän aikaa Pankakoskella, joten muutos patruunajohtajasta matkalaukkujohtajaksi ei ole tapahtunut yhdessä yössä. Ääripäiden esittely kuitenkin helpottaa johtajan aseman muutoksen ymmärtämistä. Muutos ei välttämättä ole merkinnyt sitä, että nykyiset johtajat olisivat vähemmän kunnioitettavia tai arvostettavia, vaikka puitteet ovat erilaiset. Jarmon mukaan nykyinen nimetön johtaja on kuitenkin *”Fiksunoloinen kaveri.”*

Muutos tehtaanjohtajiin suhtautumisessa on havaittavissa myös haastateltavien tavasta puhua johtajista. Esimerkiksi Jarmo, joka on edelleen töissä tehtaalla, ei muistanut välittömästi haastattelun aikaisen tehtaanjohtajan nimeä, mutta patruuna Simolan muistaminen ei tuottanut lainkaan vaikeuksia. Tämä on toki ymmärrettävää, kun huomioi, että Simola vaikutti Pankakoskella johtajanakin lähes 20 vuotta, kun taas nykyinen johtaja on jo kolmas kahden vuoden sisällä, kuten Janne laskeskelee: *”Onko se kaks vuotta ollu, tämän uuen omistajan alla, nii kolmas tehtaanjohtaja ollu tässä. Alun perin oli se, mikä oli Enson, Kotilainen se oli. Sitte tässä välissä oli vähän aikoo se australialainen, Halliday. Se oli semmosen lyhyen pätkän siinä ja nyt on sitte taas, olikohan se maaliskuun alusta vai huhtikuu, kumminkahan nyt oli, tuli uus johtaja.”*. Haastattelujen jälkeen mainittuun noin kahteen vuoteen voi lisätä vielä neljännen johtajan, Petri Saastamoisen, joka aloitti työnsä 1.9.2008 (Karjalainen 14.8.2008, 11).

6.1.2 Kotikolkka kylällä aseman mukaan

Johtajan asuttama tehdassaari ei ollut ainoa asuinpaikka, joka erotti asukkaansa muista pankakoskelaisista. Itse asiassa Pankakoski oli jakautunut useaan eri kylän osaan, joilla kaikilla oli hieman toisistaan eroavat piirteensä. Mauno jakaa kylän keskustan karkeasti kahteen aatteelliseen osaan: *”Vanhoihin aikoihin ... kyllä ku Pankakoskesta puhutaan ... voi sanna, että se oli kahtiajakautunu kylä ja Hangaspurossa oli raja. Identiteetti oli, tietysti tässä Hangaspuuron*

eteläpuolella, se oli työläiskeskeinen ja sitte se oli täällä virkailijapuolella porvarillinen näkemys. Siel oli työläisiiki, joilla oli porvarillinen näkemys.”

Tehtaan vastapäätä sijaitseva, Miljoonaniemeksi kutsuttu alue oli haastateltavien mukaan aikoinaan selkeästi ylemmän virkailijakunnan asuinaluetta. Siellä ei työläisiä eikä edes alemman johtoportaan edustajia asunut. Alempi johtoporras ja Maunon sanoin *porvarilliset työläiset* asuttivat Pankakosken keskeisintä aluetta: Heittopeltoa. Kysymyksiin miten työläiset valikoituvat tai hakeutuivat alemman johtoportaan sekaan ja miten heistä tuli *porvarillisia työläisiä*, ei löytynyt selitystä. Olavi muistelee heittopeltolaisia väljine koteineen: *”Siellä oli työnjohtajat ja konttorissa, ketä oli henkilökuntoo töissä, ni ne oli siellä. ... Niil oli kokonainen talo, yhellä aina ja oliko siinä neljäkö huonetta ainaki. Oli vähän niin ku, ne on parempaa porukkoo ku tuolla Niskassa asuvat.”*

Heittopeltoa tiiviimpää asuminen oli tehtaan osin rakennuttamalla asuinalueella Pankalammilla. Osa Pankalammin omakotitaloista oli ainakin aluksi vuokralla ja vasta myöhemmin tehdas möi asunnot työläisille. Tehtaan rakennuttamien asuntojen lisäksi Pankalammilla oli myös yksityisin varoin rakennettuja omakotitaloja. Olavin muistin mukaan *”Se tehas, niin ku Pankalammilleki, nii tehasha se tekiki ne. Ja ne oli vuokralla sitten. Sittehä ne möivät. Omakotitaloja. Ne oli yhtiön, osaksi yhtiön. On sielä semmosiaki omakotitaloja, mitkä on tehty ite.”*. Pankalammin, samoin kuin Rasivaaran, olemus vaikuttaa sijoittuneen jonnekin työnjohdon ja perustyöläisen välimaastoon, neutraalimmin kuin Heittopellon *porvarillisten työläisten*.

Pankalammin ja Rasivaaran talot ovat olleet melko tilavia ja niitä on asuttanut ilmeisesti yhdestä kahteen perhettä. Liisa arvuuttelee muistiaan pankalampilaisesta yhteisasutuksesta: *”Niin, olikos niissä useemmat asukkaat niissä, siellä tehtaan asunnoissa siellä Pankalammilla? Missä Reima ja Anneli asu. Olikos ne siellä allaalla?”* ja Olavi vahvistaa: *”Oli. Yläkerta, siellä asu pienempi perhe.”*. Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehdessä (1954, no 4) on mainittu Pankalammin asutusalue Pankakosken omakotitalotoiminnan 25-vuotisjutussa. Kuvien perusteella talot ovat tilavia ja kuvatekstistä *”Kaarlo Kiiskisen talo Pankalammin omakotitaloalueella.”* voisi päätellä, että Pankalammilla oli yksi talo yhtä perhettä kohden. Jutussa kerrotaan lisäksi, että tehdas on ollut myötävaikuttamassa myös sellaisten pankalampilaisten asutusten rakentamiseen, joita se ei kuitenkaan ole suoranaisesti vuokratarkoitukseen itse rakennuttanut. Tehtaalta on voinut saada *”Paitsi varsinaista rakennuslainaa, ovat rakentajat saaneet tarvikkeita edullisesti.”*

Niskan alue on ollut perinteisintä työläisaluetta jo sen myötä, että se on vanhin työläisille tehtaan puolesta rakennettu ja pitkään työläisten asuttama alue. Vanhemman polven haastateltavat kutsuivatkin Niskaa ”*Vanhaksi Niskaksi*”. Etuliite *vanha* kuvaa Niskaa kahdella tavalla. Ensimmäkin se kertoo asutuksen pitkästä historiasta. Toisaalta se viittaa myös työläisten rintamiestalojen täyteen alueen kosken läheisyyteen, kuten Jarmo selvittää: ”*Just täällä Niskassa. Asu esim. minun vanhemmat. Ja tiellä oli hirveesti näitä rintamamiestaloja. Tämä Niska. Sehän tarkoittaa koskenniskaa. Siitä se on suanu nimensä. Se on vanha koski tuossa.*”. Niskan lisäksi Metsolan kerrostalot olivat aikoinaan yksinomaan työläisten asuttamia, mutta niitä taloja ei ole Liisan kertoman mukaan enää lainkaan olemassa: ”*Metsolaha oli vielä erikseen. ... Mitkä on nuo kerrostalot. ... Siinähan oli työläisiä. Niitä ei oo ennee. Ne on kaikki hävitetty poikkee.*”.

Perustyöläisten asunnot Niskassa ja Hangaspuron työläisalueella ovat olleet pääasiassa omakotitalon tyyliä, toisistaan erillisiä taloja, mutta tiiviiksi asumisen on tehnyt neljän tai parhaimmillaan viiden perheen asuttaminen yhteen taloon. 1900-luvun alussa hyvinkin tiivis asuminen on edesauttanut perheiden keskinäistä kanssakäymistä muun muassa avunannon muodossa, Mauno arvelee: ”*Sillon on eletty, kun minunni ukki ja mummi naimisiin on mennyt, nii Hangaspurolla asu, nii siinä viis perhettä yhen huoneen mökissä asu. Siinä on pakko ollu auttaa toisijaan.*”. Olavin lapsuusaikana 1930-luvulla useampi työläisperhe asutti edelleen yhtä taloa, mutta siihen aikaan oli sentään yksi huone, mahdollisuuksien mukaan parihuoneeksi jaettuna, yhtä perhettä kohden: ”*Minä muistan senkin kun, niissä yhtiön asunnoissa, missä myöki asuttiin. Siinä asu alkujaan neljä perhettä, siinä yhdessä talossa. Ja siinähan oli neljä huonetta. Meillä oli, teki siihen parihuoneen ... Neljä perhettä asu siinä yhdessä talossa. Yks huone oli jokaisella.*”.

Vuosikymmenten kuluessa asuminen on muuttunut väljemmäksi ja vaikeaa olisi enää kuvitella usean perheen jakavan yhden omakotitalotyyppisen talon. Olavin lapsuuskodin kaltaisten talojen tiivis asuttaminen Vanhassa Niskassa on jäänyt Liisan ja Olavin kertoman perusteella historiaan: ”*Niitäkää ei oo niitä talojakaan ennee pystyssä.*” (Liisa). ”*Purkivat pois.*” (Olavi). ”*Nii, ei oo ennee, ku ihan joku talo on. Hänen kotisa on vielä.*”. (Liisa.) ”*Siinä asuu taas, se on koko talo yhdellä.*” (Olavi). Muutoinkin kylän jakaminen tiiviisiin työläisasutuksiin ja väljiin virkailijakunnan omakotitaloihin vaikuttaa Jannen kertoman perusteella olevan nuoremmalle sukupolvelle kuulopuheiden varassa elävää utopiaa: ”*No ei, ei kyllä nykyään oo. Kyllä täällä työläisten alueella nykyään on asunu semmosiaki, mitkä niinku on työnjohtajia. Ei niin ku tämmöstä näin jyrkkää jakoa oo. Oon minäki kuullu tästä, että aikoinaan, mutta ei nykyään.*”. Tänäpäivänä eri kylänosia asuttaa pääosin sekaisin koko kylän kirjo työläisistä johtajiin – korkeinta johtajaa lukuun ottamatta.

Ainoana asuinaluejaon jäänteinä lienee Miljoonaniemi, jota edelleen asuttavat, Jannen mukaan käytännönsyistä, alemman ja keskitason johtajat: ”Tää miljoonaniemi. ... Nää tehtaan omistamat nämä talot täällä. ... Siellä jonkun verran asuu, näitä työnjohtajii tai tämmösiä, mutta se nyt johtuu pelkästään siitä, että tehtaan omistamat asunnot on työsuhdeasuntoja.”.

Pankakosken tehtaalaisten toisistaan eroavat asuinympäristöt oli havaittavissa myös pihanhoitokilpailujen vuosikymmenillä. Liisa ajoittaa pihanhoitokilpailut 1950- ja 1960-luvuille: ”Sanotaa, silloin ku myö mentii viiskytkuus naimisiin, niin se oli kai niitä aikoja, kun oli niitä ja sen jälkeen. Niin ku viiskytkuus ja kuuskymmentä, niillä paikkeilla siellä, oli ne pihakilpailut.”. Samoilta vuosikymmeniltä löytyy mainintoja pihakilpailuista myös muista aineistoista. Esimerkiksi Enso-Gutzeit Oy:n henkilökunnan lehdessä (1952, no 5) on juttu kyseisen vuoden pankakoskelaisesta pihanhoitokilpailusta. Jokavuotiset pihanhoitokilpailut on mainittu edelleen Pankakosken tehtaiden Sosiaalitoiminnan vuosikertomuksessa (Enso-Gutzeit Oy) vuonna 1968.

Vuoden 1952 (Enso-Gutzeit Oy 1952, no 5) lehtijutusta ilmenee, että Pankakosken asutusalueet on jaettu pihanhoitokilpailua varten kolmeen sarjaan: ”1) omakotialueet, 2) yhtiön asutusalue, 3) virkailijain ja työnjohtajien asunnot yhtiön asutusalueella.”. Eri asuinalueiden jako eri sarjoihin vaikuttaa olleen paikallaan, mikäli kilpailuja on ylipäättään voinut kaikilla alueilla edes järjestää. Liisan ja Olavin muistojen mukaan puitteet pihakilpailuille kun olivat eri asuinalueilla kovin erilaiset. Liisa muistelee, että ”En minä tiedä. En minä kuullu millonkaan, että se oli muuten ku siellä Pankalammilla.”. Eikä Olavikaan muista, että niitä olisi kaikkialla järjestetty yhtiönkään asuntoalueilla järjestetty: ”Ei tässä Niskassa. ... Ei siellä ollu. Se oli semmossii, ku nämä ennen oli yhtiön asuntoja.”. Liisa selventää, miksi pihakilpailujen järjestäminen ei ollut kaikkialla yhtä otollista: ”Eihän niissä (Niskan asunnoissa) ollu, ku niissä hyvin pikkunen se pihapiiri vain oli. Eihän siinä pystyny mitää. Eihän ollu ku pikkanen kasvimia, ... Pikkasen perunaa oli jokaisella asukkaalla. Eikä siinä mitenkää laitettu. Niillä oli yhteiset aitat, oli sen talon eessä. Oli meilläki oma aitta ja taas oli sen aitan toisella puolen toiset talot ja niiden aitat oli siellä toisella puolen.”.

Pihakilpailun voitto oli sikäli merkittävä, että paikalliset voittajat mainittiin nimeltä sijoituksineen henkilökunnan lehdessä (Enso-Gutzeit Oy 1952, no 5). Sosiaalitoiminnan vuosikertomuksessa (Enso-Gutzeit Oy 1968) puolestaan kerrotaan, että koko Enso-Gutzeit Oy:n pihanhoitokilpailun ansioituneimmat pihat palkittiin valiopihan, mestaripihan tai edustuspihan arvolla. Korkeimman arvon, valiopihan arvon, sai kyseisenä vuonna kaksi pihaa, joista toinen oli myönnetty pankakoskelaiselle pihalle. Pihanhoitokilpailuissa ansioituneet palkittiin kunnian lisäksi myös

konkreettisin palkinnoin, kuten Olavi ja Lahja yhdessä muistelevat: *”Pankalammilla, minun veljelläni, ne sitten sai palkinnon siitä, lipputangon laittovat siihen.”* (Olavi). *”Nii, lipputangon laittovat.”* (Liisa). *”Nii, Uolevillekki ne lipputangon.”* (Olavi). *”Niin, laittovat.”* (Liisa). Mukavaksi koettujen siistien pihojen ja palkintojen lisäksi tehtaan järjestämällä pihakilpailuilla oli myös kääntöpuolensa huomauttaa Mauno: *”Tehas sitä ruokki sitä kilpailuu, ku pihanhoitokilpailuja piettiin. Nii, ja joskus ne meni ihan sairaaloiselle asteelle. Niin ku Pankalammillaki, jotta siel on tosiaanni menny ihan semmoseksi ihan tosi kilpailuksi ... ”.*

6.1.3 Työläisyyden aate voimavarana sekä vanhentuneena painolastina

Aatteellisuus ja poliittisuus sekä yhdistivät että erottivat pankakoskelaisia. Työläisiä yhdistäväksi muun muassa Mauno mainitsee työväenliikkeen *”Yks yhteenkuuluvuuden tunne on ollu työväenliike.”* Työväenliikkeeseen kuuluivat oleellisesti joukolla järjestetyt tapahtumat ja kulkueet. Vappu on yksi merkittävimmistä (ellei peräti merkittävin) päivistä työväenliikkeelle. Vappu on yhä edelleen työväenliikkeelle tärkeä päivä, vaikkakin vapusta on muotoutunut vuosien kuluessa kevyempi koko kansan juhlapäivä. Mauno kertoo vapun tärkeydestä viime vuosisadan alkuvuosikymmenillä *”Minunki mummo oli niin vakaumuksellinen työväenliikkeen ihminen, että se jo talvella rupes puhuu ja säitä veikkailemaan. Saapikoha vappumarssin marssittuu sulassa maassa? Se oli ehotonta, että sielä marssitaa.”* Olavi puolestaan muistaa vappumarssit 1950-luvun lopulla, mutta tuo esille vappumarssin työläisiä ja virkailijoita jakavan merkityksen *”Ketkä oli tehtaalla töissä, työläisii, sillon oli, siihen aikaan oli vielä, että vappumarssi, siel oli työläiset, ei sielä ollu ne herrat marssimassa.”*

Työväenliike ja siihen voimakkaasti liitetty Suomen Sosiaalidemokraattinen puolue (SDP) kokivat kolauksen 1950-luvun lopulla, kun puolue hajaantui Emil Skogin johtamaan ”oppositioon” ja Väinöjen, Tannerin ja Leskisen, johtamaan kantapuolueeseen. Hajaantumisen vaikutus näkyi työväenliikkeessä ympäri Suomen. Pankakoskellakin puolueen hajaantuminen rakoilutti myös työläisten keskinäistä eloa Maunon kertoman mukaan *”Se tappo tuommosen yhteishengen ja tappo toiminnan. Sillä oli hirveen suuri vaikutus yhteishenkeen, sillä sostem puolueen hajaantumisella. Sanotaa niinku ruvettii toisijaan, ku eri puolille jou-uttii, nii semmosta kaunasuutta toisijaan kohtaan.”*

Hajaantumisesta huolimatta työläisiä yhdistävät piirteet olivat havaittavissa vielä kaksi vuosikymmentä myöhemmin. Janne muistelee, että hänkin on lapsuudessaan aistinnut vasempaan

päin kallellaan olevan työläisyyden, vaikkei sitä lapsena oikein sisäistänyt tai ymmärtänyt ”No, kyllähän se tavallaan sillon penskana aisti sen, mutta ku ei siitä älynny sillon mitää. Mutta kyllähän se on ollu semmonen.”. Hetken aikaa mietittyään Janne täsmentää ”Semmosen työläishenkisyyden ja vasemmistolaisuus siinä vahvasti, että aika vahvasti demarilainen/vasemmistolainen.”. Jannen kertoman perusteella vielä 1980-luvulla stereotyyppinen pankakoskelainen työläinen oli enemmän vasemmistolainen kuin oikeistolainen. Johtajakunta oli vielä 1980-luvulla nykyistä erottautuneempi, eikä heitä kovin paljon nähty vielä tuolloinkaan vappumarsseilla työläisten joukossa, vaikkakin patruunamaisten johtajien ja korkea-arvoisten insinöörien aika oli jo hiipunut.

Vasemmistolaisen puolueen toimintaan osallistuminen oli mahdollista aloittaa jo hyvinkin nuorena. Tosin varsinainen toiminta saattoi olla puolueen nuorisjärjestössä hyvin samanlaista kuin missä tahansa muussa nuorisjärjestössä. Mauno muistaa kuuluneensa poikaiässä 1940-1950-lukujen taitteessa SDP:n nuorisjärjestöön Nuoret Kotkat. Maunon kuvailemana Nuorten Kotkien toiminta ei vaikuta olleen kovin puolueorientoinutta taustajärjestöstään huolimatta: ”Ja minäki ku olin Nuorissa Kotkissa, sostem nuorissa, ni minä en muista politiikkaa, että sen kummempi ois ollu.”. Janne muistaa Nuorten Kotkien toiminnan jatkuneen Pankakoskella vielä hänenkin nuoruudessaan eikä toiminta tuolloinkaan näyttäytynyt kovinkaan poliittisena: ”Sillon kaheksäkytäluvulla ja ehkä yheksäkytäluvun alussa oli semmonen ku Nuoret Kotkat. Nuorille järjestetty toimintaa, ja sehän oli jollahin tavalla demariporukkaa, jotka sitä piti. Se oli nuorille ihan, mutta ei se millään tavalla ollu poliittinen se toiminta. Se oli vaan sitä semmosta yhdessä olloa ja pelien peluuta ja tämmöstä.”.

Puolueeseen liitettävä aatteellisuus ja toisista erottautuminen ei ilmennyt näkyvillä olevan toiminnan muodossa vaan erot olivat aistittavissa puheiden ja käytöksen perusteella, kuten Janne aiemmin kuvailee. Maunokin muistelee, että vaikka varsinainen toiminta oli viatonta lasten leikkiä ja yhdessäoloa, ero toisen puoleen vasemmistolaisiinkin oli olemassa: ”Mut sen minä muistan ku kerran jäätii seisoskelemaa. Meillä oli Kotka puserot päällä ja, meillä oli siniset puserot ja punaset liinat. Seisottii siinä ja katottii kommunistien vappujuhloa, ku ne siinä oli, ja joku puhuja oli. Nii se meiän Kotkaohjaaja silpas meiät pois, että ”Tännekö te seisoksimaat? Tulitte kommunistii juhlii ja kotkapuserot piällä?” Sillä tavalla.”.

2000-luvun aikana vasemmistolainen työläisyys ja perinteinen puolueiden mukaan tapahtuva erottelu on jatkanut hiipumistaan. Esimerkiksi Jannen mukaan puoluepolitiikalla ei ole enää hänen ikäluokalleen samanlaista merkitystä kuin vanhemmille ikäluokille. Kokonaisuudessaan vasemmistolaisuuden ja työläishistorian merkityksellisyyttä on vaikea arvioida – etenkin piilossa

olevien vihjeiden ja asenteiden selvittäminen edellyttäisi perusteellisempaa tarkastelua. Nuorten osalta työläistäustaisen yhteisöllisyyden hiipuminen johtuu Maunon arvelujen mukaan nuorten voimistuneesta yksilöllisestä itsenäisyydestä ja vastareaktiosta menneille yhteisille aatteille: ”*Siis ku työväenliike, sanottaa keskeinen on ollu Pankakoskella minun ikäluokalle ja mikä on minuu vanhemmilla ennen kaikkea, nyt ne paskat haistattaa kyllä sille. ... Eihän nuoret rupee sillä keinon, että niitä talutetaa ku pässii narusta. Se on semmonen, minun ikäluokka varmaa viimine,*”.

6.1.4 Piilevistä luokkaeroista hiljalleen yksilölliseksi massaksi

Pankakoskelaisten jakautuminen sosiaalisen hierarkian lokeroihin on ilmennyt asuinalueiden ja –olosuhteiden lisäksi muilla tavoin. Jarmo muistaa, että eron pystyi huomaamaan jo lapsena puheista ja kaveripiirin muodostumisesta: ”*Kyllä se varmaa oli meiän lapsuudessa ja nuoruudessa. Puhuttii herrojen pentuloista. Kaikki nämä ei ollu niinku, niin sanotut herrojen pennut, eihän ne ollu meiän leikkilöissä.*”. Minä hieman ihmettelin, kuinka jakautuminen on vielä Jarmonkin aikaan ollut niin selvää. Olin kuvitellut, että Jarmon lapsuuden ja nuoruuden aikoina esimerkiksi kaikille yhteinen koululaitos olisi toiminut jo niin kauan, että koulunkäyminen olisi jo vähitellen yhdistänyt yhdyskunnan eri luokat. Tosin teoriassa tasaveroinen ympäristö ei vielä ole tae siitä, että koulussa olisi automaattisesti käyttäytytty luokkarajat huomioonottamatta. Mikäli luokkarajat olisivat koulussa päivän aikana hälventyneet, ne näkyivät taas illalla lasten leikkiessä, Jarmo selventää: ”*..., mut jo illalla oltii tuolla, mitä nyt tehtii siihe aikaa ja kesällä, uimalaitoksella hippasta taikka kymmentätikkuu tai piilosta, ni ei ne (herrojen pennut) sillo ollu, se porukka, samassa leikissä. Ne on varmaa leikkiny omassa porukassa.*”.

Tehtaalla hierarkia oli yrityksen näkökulmasta ymmärrettävää ja jossain määrin se selittää luokkaistuneen yhdyskunnan muodostumisen tehtaan rajojen ulkopuolellakin. Liisa arvelee, että ainakin hänen kaltaiset, tehtaalle töihin aikuisiällä menneet, suhtautuivat esimiesasemassa oleviin insinööreihin arastelleen. Osin arkuus oli työläisistä itsestään johtuvaa, mutta osin insinöörit pitivät yllä pientä herrainpelkoa, kuten Liisa kuvailee: ”*Nii, ennen oli kyllä se herrainpelko päässä ... Ei sitä niin vaan vapaasti oltu. En tiä sitte, ketkä ollu, vaa nämä niin ku meikäläiset menny myöhemmi, nii sitä on vähän arempi. Kyllä sit oli siihen aikaan, oli yksi inssi, jotta varmasti tuli sanomaan, jos jotaki oli. Jos ei ollu oikein männy, nii varmasti tuli sanomaan.*”.

Liisan kertomuksen perusteella on vaikea päätellä, onko kyseessä ollut varsinainen herrainpelon synnyttäminen vai normaali kanssakäyminen alaisen ja esimiehen välillä. Herrainpelkoa ja

luokkajaon ylläpitämistä tukevat muut vihjeet, joita haastatteluissa ilmeni (asuinaluejako, pihakilpailut yms.) sekä Liisan ja Olavin esimerkki siitä, kuinka esimies-alaisuhde jatkui aikoinaan työpäivän päätyttyä tehtaan seinien ulkopuolella. Olavi aloittaa kertaamalla: *”Kyllä se oli ero. Minä muistan niin ku Pato-ojaki, joka oli minun opettaja, Aaro Pato-oja oli täällä konttorissa. ... Oli Heittopellolla. Ei siellä asunu ketään muita ku jotai, työnjohtaja piti olla vähintään.”*. Ja Liisa selventää, miten alaiset pysyivät alaisina työpäivän päätyttyä: *”Siellä kävivät työläiset puutkin latjoomassa sinne.”*.

Joskus työläinen pääsi tehtaalla ylenemään työläisen asemasta esimiehen asemaan. Se vaikutti hänen asemaansa myös tehtaan ulkopuolella. Selvin työläisistä erottautumisen merkki oli työväentalolla ja työväenyhdistyksen tapahtumissa käymisen lopettaminen. Maunon mukaan, joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta, ylennyksen saaneet eivät enää työväentoiminnassa olleet mukana, vaikka olisivat ennen olleet aktiivisiakin toimijoita: *”Kuka pomon paikan sai, ... jotka oli työväenliikkeessä mukana, mutta jos se pääsi pomoksi, ni se loppu kyllä kerralla. Työväentalolle ei ennee tullu. Se loppu työväenliikkeessä toiminta kyllä silloin. ... Semmosia, jotka oli työväentalolla ja työväenliikkeessä mukana aktiivitoiminnassa, mutta sattuivat piäsemään pomon hommiin, ...”*. Työväenliikkeestä erottautumisen tarpeellisuus on ymmärrettävää, kun huomio, millä perusteilla aikoinaan (karkeasti 1900-luvun puolivälin ympärillä olevat vuosikymmenet) johonkin aatteelliseen liikkeeseen kuuluttiin. Aatteellisuus oli pitkälti yhteiskunnallisen aseman määrittelemää eivätkä vapaudet aatteiden tutkiskeluun olleet yhtä luonnollisia kuin vuosisadan lopulla. Toisaalta, sen myötä työväenliikkeestä eroaminen ei ehkä ollut niin radikaali mielenilmaus kuin ehkä nykyisin sen voisi kuvitella olleen. Vaikutus olisi voinut olla jopa päinvastainen: työväenliikkeessä pysyminen olisi voitu tulkita voimakkaammaksi mielenilmaukseksi kuin siitä lähteminen.

Sitä taas on hyvin vaikea arvioida, kuinka paljon tehtaalla yleneminen vaikutti yhdyskunnassa ylenemiseen. Teoreettisesti asema muuttui ja yhtiön puolesta ylennyksen saaneet olivat oikeutettuja esimiesaseman mukaisiin etuihin, mutta muun yhdyskunnan jäsenten suhtautuminen ei välttämättä muuttunut yhtä helposti. Tai ainakin kunnioituksen saavuttaminen muilta työläisiltä oli kyseenalaista. Arvelin kunnioituksen vaikean saavutettavuuden ja ylennyksen saaneiden selän takana kyräilyn johtuneen ennen kaikkea työläisinä pysyneiden kateudesta. Maunon mukaan se johtui kuitenkin pääasiassa ylennyksen saaneiden ja heidän läheistensä toisinaan huvitusta herättäneestä tavasta nousta hierarkiassa ylöspäin: *”No, naureskeltii siinä lähinnä. Enemmän naureskeltii, jotta seki pani sulan hattuusa, ku ukko piäsi pomoksi. Jotta rouva pani sulan hattu, ku ukko pomoks. ... Totta kai oli sitte yks asia, tietysti marttoloihin. ... Jos mies pomoksi piäsi, ni silloin*

on vaimo kyllä marttoloissa. ... Tavallaa muuttu yhteiskuntaluokassa, nousivat yhteiskuntaluokassa sinne tehtaan virkailijoihin tasolle.”.

Edellä kerrottujen tarinoiden pohjalta on helpompi ymmärtää, miksi luokkaistunut yhteiskunta on kytenyt suomalaisessakin yhteiskunnassa pitkään varhaisista tasa-arvopyrkimyksistä huolimatta. Asenteiden ja mielen muutos kun ei ole kulkenut samassa tahdissa näkyvien toimenpiteiden kanssa: Herrojen ja työläisten lapset istutettiin samaan pulpettiin, mutta korvia oli vanhempien puheilta vaikea sulkea. Syytä luokkayhteiskunnan häivyttämisen hiljaiseen vauhtiin lienee yhteiskunnan kaikissa luokissa. Voitaneen olettaa, että pankakoskellakin virkailijat olisivat osin suosineet jo lähtökohtaisesti kaltaisiaan, mutta eivät työläisetkään toisilleen ylenemistä ilmeisen helpoksi tehneet. Vaikeuksista ja hiljaisesta muutosnopeudesta huolimatta Pankakoskellakin on saavutettu yhdyskunnan tila, jossa vanhoilla asemilla ei vaikuta olevan merkitystä.

Olavi muistelee työläisten ja virkailijoiden aseman tasoittumisen merkkejä: *”No kyllä se tietysti muuttu semmoseksi, jotta minä olin jyrskoneella ja esim. korjauspajassa olin töissä. Siinä hommassa olin pitkän aikaa. ... Malinen oli ja, nehä oli korkeita ihmisii siihen (aikaan), korkeessa virassa sielä. Vaan sitte jo lopulta, nii seki kävi juttelemassa ihan niin ku kaverilleen. Kyllä se vähitellen muuttu parempaan päin.”.* Mauno arvelee, että yhdyskunnan jäsenten aseman tasoittumiseen vaikutti ennen kaikkea juuri tehtaalta juontanut virkailijoiden ja työläisten jyrkkien erojen mureneminen: *”Nythän ei semmoset tehtaan virkkailijat, niihe asema ei oo ennee sen kummempi ku tavallaa ammattityöläisen asema. Ei oo palkassakaa suurta eroo. Ennen johtaja oli hirmusen iso herra. Ei se o nyt oikeestaa mikää. Se on niinku sanotaa patruunamentaliteetti kokonaan hävinny. Ne on vaa yks työläinen toistesa joukossa. ... Sillo ku menee auktoriteetti, ... se asema menny niiltä. Ei oo tarpeellista mitää tuommosta luokkajakoon olla olemassakaa, ku ei oo sitä jakoa tuolla tehtaallakaa.”.*

Olavikin havaitsi töissä ollessaan, että virkailijoiden ja työläisten lähentyminen ei rajoittunut ainoastaan esimiehen aloittamaan jutusteluun vaan asemien tasoittuminen on tuntuvampaa: *”Sitten tietysti vähitellen muuttu, jotta työläisekki oli vähän samassa arvossa ku ainaki nyt työnjohtaja. ... Jotku insinöörit oli, niin ku nyttenni, ei niitä nyt hyvin isoja eroja oo näihin töissäolijoihin.”.* Maunon mukaan asemat ovat jollain tavalla jopa kääntyneet toisinpäin, mikäli asemaa voidaan mitata varallisuuden tai sen näyttämisen perusteella: *”Nykyään ku työläiset ajjoo, sielä on Mersuu, siel on Volvoo. Herrat saattaa ajjoo jollai perhanan ruosteisilla räppänoillä. Työläiset päinvaston näyttää sitä asemaansa ja vaurauttaan. Yleensä elintasoonsa näyttää. Tämmösillä pikkuserroilla,*

tämmösillä insinööreillä, eikö niillä on tarvetta näyttee, vai eikö niillä ees oo varroo. Ka semmonen muutos on tapahtunu.”.

Hieman yllättäen, yksi tasapäistymiseen vaikuttanut syy liittyi haastateltavien vastausten perusteella niinkin yksinkertaiseen muutokseen kuin yhdyskunnan pieneneminen. Jarmon mukaan lasten jakaminen *herrojen pentuloihin ja työläisten pentuloihin* on loppunut siitä yksinkertaisesta syystä, että *”Eipähä tääl oo ennee lapsiaka.”*. Eivät lapset sentään ole kokonaan Pankakoskelta loppuneet, mutta niitä on niin vähän, että yhteiskuntaluokkien mukaiseen jakautumiseen ei ole oikein enää varaa. Asunalueidenkin jakaminen on entiseen verrattuna järjetöntä, kun nykyisin jokaiselle perheelle riittää hyvin yksi kokonainen talo ilman, että yksikään virkailija tai muu työläistä ylempi joutuisi omastaan luopumaan. Olavi laskeskelee, että *”Kyllä, nyt on niin paljon omakotitaloja, jotta jokaisella melkei.”*. Liisa puolestaan arvelee luokkajakoa ylläpitäneistä virkailijoiden asumuksista seuraavaa: *”Eikös se siinä, kaikki vanhat on kuolunna poikkeen, jotta sittehän se on ajan kanssa menny semmoseksi, ... , jotta sinne meni jo työläisiäki asumaan. Yhtiö, tämä nykyinen yhtiö möi ne sitte.”*.

6.2 Harrastusperinteet samat omissa joukoissa

6.2.1 Hikikilpailun intoa pennusta ehtopuolelle

Urheilu ja liikunta esiintyivät jokaisessa haastattelussa. Tämä johtuu osin siitä, että johdattelin haastateltavia kysymällä urheiluun liittyvistä asioista, mutta urheilu tuli esille myös tilanteissa, joissa en sitä suoranaisesti edes kysynyt. Tehdas on osaltansa ollut vauhdittamassa urheilun ja liikkumisen iloa pankakoskelaisten keskuudessa. Kun pyysin kertomaan tehtaan osallisuudesta liikuntaan, Olavi aloittaa *”... tehaski piti ite semmoset hiihtokilpailut. Nehän oli ku olympialaiset, tässä.”* ja Liisa jatkaa *”urheiltii”*, johon Olavi täsmentää *”kaikki”*.

Myös Pirjo, Janne, ja Jarmo kertovat tehtaan järjestämistä hiihtokilpailuista. Muun muassa Pirjo kuvailee kilpailupäivää seuraavasti *”Nii ja oli ne hiihtokilpailut, ne Gutzetin hiihtokilpailuthan oli ihan tapahtuma. Sielä oli aikamiehiä hiihtämässä ja naisia ja tietysti lapsia, koska täällä lapsia oli paljon. Nii minäki oon hiihtäny monta kertaa tehtaan hiihtokilpailussa. Mulla oli yksi vakituinen kumppani, jonka kanssa kilvottii, Ikosen Irma. Joko minä tai hiä, jompikumpi aina voitti, ja aina oltii tehtaan hiihtokilpailuissa.”*. Haastateltavat vaikuttavat olevan yhtä mieltä siitä, että menneiden vuosien hiihtokilpailut ovat olleet merkityksellisiä, yhteisöä kokoavia tapahtumia.

Haastateltavien näkemykset siitä, kenelle tehdas on hiihtokilpailut järjestänyt, poikkeavat hieman toisistaan. Jannen vastauksesta saa vaikutelman, jonka mukaan hiihtotapahtuma olisi suunnattu kaikille pankakoskelaisille. Olavi ja Liisa puolestaan selventävät, että hiihtokilpailut oli nimenomaan suunnattu tehtaan työntekijöille ja heidän perheilleen lapset mukaan lukien. Täten tapahtuma ei varsinaisesti olisi pankakoskelainen tapahtuma vaan siihen saattoi osallistua kuka tahansa, joka työskenteli tai jonka perheenjäsen työskenteli tehtaassa, vaikkei olisi asunutkaan Pankakoskella. Vastaavasti pankakoskelaisuus itsessään ei tällöin riittänyt osallistumiseen. Pirjon kertomukset taas myötäilevät vähän Jannen sekä Olavin ja Liisan näkemyksiä.

Lapsille hiihtokilpailut ovat olleet haastattelujen perusteella erityisen tärkeitä, eikä lapsia ilmeisesti ole käännetty hiihtotapahtumasta pois, oli se sitten tarkoitettu vain tehtaalaisten perheille tai ei. Pankakosken tehtaiden Sosiaalitoiminnan vuoden 1968 vuosikertomuksen (Enso-Gutzeit Oy 1968) mukaan lapsille kunnollisia hiihtokilpailuja onkin järjestetty vielä ainakin 60-luvun lopulla, mutta aikuisten hiihtokilpailut lopetettiin vuonna 1964 ja ne korvattiin palkintonsa mukaan nimensä saaneella Kirjolohihiihdolla. Samoihin aikoihin Olavi ja Liisakin sijoittavat hiihtokilpailujen kulta-ajan jälkeisen hiipumisajankohdan. He muistelevat, että 1956 syntyneiden lastensa ollessa kymmenvuotiaita, hiihtokilpailuja vielä järjestettiin, mutta ei hyvin paljon sen jälkeen. He lisäävät, että johtaja Simolan aikaan hiihtokilpailuja vielä järjestettiin, mutta hänen jälkeensä niiden merkitys alkoi hiipua. Liisa aloittaa muistelemalla *"No, Simolan aikaan oli vielä."*, minkä Olavi vahvistaa *"Oli, oli Simolan aikaan."* Liisa jatkaa, että *"Vaan siitäpä lähtiin ei."*, mutta Olavi korjaa *"Sittepä saatto olla."* ja Liisa täsmentää tarinaansa *"Nii, sittepä saatto olla, tai kyllähän jotaki on ollu, mutta ei niin suuressa merkityksessä, mitä oli."*

Pirjo muistelee, että tehtaan hiihtokilpailuista on kovin pitkä aika ja laskeskelee, että tehdas ei olisi samankaltaisia tapahtumia järjestänyt enää pariinkymmeneen vuoteen. Tällöin nuorin haastateltava Jarmo olisi ollut kymmenkuntavuotias, mikä voisi sopia siihen, että hänkin muisti mainita tehtaan järjestämät hiihtokilpailut. Enso-Gutzeit Oy:n henkilöstölehtien perusteella on mahdollista kuvitella, kuinka merkityksellisiä hiihdot ovat olleet ja missä vaiheessa niiden merkitys on ainakin tehtaan näkökulmasta hiipunut. Aloitin lehtien selaamisen vuosien 1945 lehdistä. Ensimmäisen vuosikymmenen aikana lehdistä löytyi juttuja tuloksineen jokaisen Enso-Gutzeitin tehdaspaikkakunnan kisoista. Tästä voi myös päätellä, että hiihtokilpailut, tai sen kaltaiset kilpailut, eivät olleet suosiossa ainoastaan Pankakoskella, vaan vähintään Enso-Gutzeitin tehdasyhteisöjä yhdistävä ilmiö. Vähitellen lehtien jutut painottuvat isoimpien kisojen, kuten virkailijahiihtojen, kuvaamiseen ja 1970-lukua lähestyessä urheilujutut muuttuvat yleisemmin kuntoilusta kertoviksi.

Hyvänä osoituksena hiihtokilpailujen merkityksellisyydestä voi pitää kilpailuja seurannutta palkintojen jakoa. Jarmo toteaa, että tehdas ”*vielä oli niin fiksu siihen aikaan, että jakovat palkinnot, karamellipussit, sen takii sitä käyti hiihtämässä.*”. Olavin mukaan palkinnoksi on jaettu myös lusikoita ikäsarjojen viidelle tai kuudelle parhaimmalle, minkä lisäksi viimeiseksi tullut sai ”*semmosen pullasta tehdyn rinkelin, jumborinkelin.*”. Itse palkintojenjaosta muistelevat Liisa ja Olavi muistelevat, että ne pidettiin tehtaalla maaliskuuhuhtikuussa pääsiäisen tienoilla. Juttu vuoden 1947 henkilökunnan lehdessä (Enso-Gutzeit Oy 1947, no 2-3) kuvaa hyvin menneiden vuosikymmenten hiihtokilpailujen merkityksellisyyttä ”*Kisojen päätyttyä seurasi palkintojenjako, minkä johtaja Hautala suoritti. Urheilukentän pukukopin rappujen ympärille olivat saapuneet jo tuntia ennen sataprosenttisesti kaikki paikkakunnan 4-5-vuotiaat. ... Kaikkien loppuun saakka hiihtäneiden kesken arvottiin viisi kaunista kalakukkoa. Ainakin viisi perhettä Pankakoskella unohti tuona iltana onnellisesti kaiken säännöstelyn ja kaikenlaiset leipäkortit.*”.

Tehtaan osallisuus liikuntaan ei rajoittunut ainoastaan urheilukilpailujen pitämiseen. Muun muassa Janne kertoo, että tehdas ”*piti huolta siitä, että oli harrastustoimintaa.*”. Harrastustoiminnan ylläpidon tehdas mahdollisti Jannen mukaan pitämällä esimerkiksi tenniskentän ja punttisalin kunnossa. Jarmo muistelee puolestaan, että hänen nuoruudessaan tehdas huolehti muun muassa urheilukentän ja uimalaitoksen kunnossapidosta. Puitteiden kunnostamisen ohella tehdas järjesti toimintaa myös erilaisten joukkuepelien muodossa. Janne mainitsee pankakoskelaisten vahvoina lajeina muun muassa jääpallon ja lentopallon. Jarmo puolestaan kertoo pelaavansa edelleen lentopalloa, vaikkakaan pelaaminen ei enää tapahdukaan tehtaan puitteissa. Sekä Janne että Jarmo toteavat, että nykypäivänä tehtaan rooli on toinen. Janne ilmaisee tämän esimerkiksi kuntosalista puhuessaan seuraavasti ”*Sitäkää ei ennee kyllä nykyään ole.*”.

Pankakoskesta ja urheilusta puhuttaessa on tärkeää tuoda esille, että aikoinaan Pankakoskella toimi aktiivisesti kaksi urheiluseuraa: Pankakosken Tehtaan Urheilijat ry PTU ja Voimistelu- ja Urheiluseura Tarmonpojat ry, joka myöhemmin muuntui Pankakosken Valpas ry:ksi. Itse ihmettelin haastatteluja tehdessäni, miksi Pankakosken kokoinen kylä on tarvinnut aikoinaan kaksi urheiluseuraa. Jarmo mainitsee yhdeksi syyksi asukkaiden lukumäärän ”*... siihen aikaan, täällä asukkaita ollu, paljo lie muuten ollukkaa kaiken kaikkiaan. Minä muistan, että kaikki kylät ja pihat oli pentuja täynnä, pelattiin ja juostiin.*”.

Kahdelle urheiluseuralle on olemassa toinenkin syy ja yksi vihje siihen löytyy Asko Saarelaisen (19.9.2007) kokoamista Pankakosken yhdistystoimintaa esittelevistä tiedotteista. Työväen

Urheiluliiton (TUL) alaisen Valpas ry:n toiminnaksi on määritelty ”*jäsenten ruumiillisen ja henkisen toiminnan edistäminen*” kun taas Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton (SVUL) alaisen PTU:n toiminnan kohdalla mainitaan urheilullisen toiminnan edistämisen lisäksi, että kyseessä on tehtaan urheiluseura ja jäseniksi kelpaavat vain ”*yli 16-vuotiaat hyvämaineiset tehtaan työntekijät*”. Mauno arveleekin, että aikoinaan ”*Se on ollu aikoinaan hyvinni tärkeetä, jos PTU:hun on kuulunu,...*”. Hänen mukaansa esimerkiksi tehtaan työpaikkoja haettaessa väärään urheiluseuraan kuulumisen olisi voinut olla este työpaikan saamiselle: ”*Mut sit ku kuulu työväenurheiluseuraa, ni oli vaikeempi piästä. Se käviki niinpäin, että se kävi rasitukseks. Moni ei päässy työväenseuraan kuulumisen kautta.*”.

Samansuuntaisesti Valpas ry:n ja PTU:n toimintaa kuvailevat myös Jarmo ja Pirjo. Pirjo toteaa, että ”*No, vähän poliittisestihan se on. Valpashan oli vähän tämmönen työväestön seura ja PTU sitten katottiin semmoseksi porvariseuraksi. Sillä tavalla, niin, semmonen ero.*”. Jarmo kertoo vastaavanlaisen tarinan kuin Mauno, mutta tässä tapauksessa PTU:n toimintaan kuulumisen on aikoinaan muodostunut rasitteeksi. Hän kertoo, että ”*Sillo ku minun (työläis)eno on hypänny mäkee, tuossa PTU:n rivilöissä... Siitä on ollu semmosta pientä urppasuu, ettei pitäis mennä nihi porvariseurau.*”. Näin ollen perustyöläiseksi lasketulle enolle on ollut haittaa tehtaan urheiluporukkaan kuulumisesta. Kaiken lisäksi eno on Jarmon tarinan perusteella kuulunut aikoinaan PTU:hun ainoastaan siksi, että PTU:lla oli varaa mäkihyppäsuksiin, eikä taustalla ollut mitään erityistä poliittista vakaumusta. Urheilun ja poliittisten aatteiden sekoittuminen on aiheuttanut aikoinaan harmia ilmeisesti myös muille kuin Jarmon enolle. Yrjö Kosonen esittää jo vuoden 1949 (Enso-Gutzeit Oy 1949, no 5) henkilökunnan lehdessä toivomuksen pankakoskelaisille, ”*että se (urheilu) olisi yhteistoimintaa niin herrojen kuin työläistenkin kesken, ilman minkäänlaisia aate- tahi puoluepyyteitä,...*”.

Useiden vuosikymmenien päästä Kosonen esittämän toivomus on ilmeisestikin toteutunut, sillä Jarmo toteaa urheiluseurojen poliittisen suuntautuneisuuden piirteistä lopuksi ”*nythä ei sil oo ennee yhtää merkitystä.*”. Saarelaisen (19.9.2007) mukaan molemmat seurat toimivat edelleen, mutta Maunon ja Pirjon vastausten perusteella kumpikaan seura ei enää ole yhtä aktiivinen kuin ennen. PTU:n nykyinen toiminta on hiipunut lähes kokonaan, vaikkakin Maunon kuuleman mukaan PTU:n ammutaharrastus on vielä jäljellä. Pirjo taas kertoo Valppaasta, että sillä ”*oliki todella paljon niitä tapahtumia ja pikkujouluja ja kivoja ohjelmia ja ne oli just sielä työväentalolla. ... yleensä kyläläiset oli kovin innostuneena niistä ja kävivät niissä. Nyt on kaikki neki loppunu. ... Noo,*

Valppaalla on jonkun verran toimintoo, mutta tietysti nythän tiältä on vähentynä lapset... ”. Näin ollen Vapas ry:nkin toiminta on hiipunut verrattuna siihen, mitä se joskus aikoinaan oli.

Urheilutoiminnan hiipumista Pankakoskella voi osin selittää urheiluharrastusten korvautuminen muilla harrastuksilla. Esimerkiksi Janne selvittää, että *”sit rupes olee täällä Lieksan keskustassa muita harrastuksia... ”. Tehtaan puolella aktiivinen liikuntaan ja hyvinvointiin keskittyvä toiminta on jäänyt melko pienen joukon – tehtaan palokunnan – harteille. Jarmo kertoo, että palokuntalaisia on kannustettu liikkumaan muun muassa järjestämällä terveyteen ja ravintoon liittyvä luento sekä testaamalla palokuntalaisten lihaskuntoa ja hapenottoa. Palokuntalaiset ovat myös jatkaneet pankakoskelaista urheilukilpailuperinnettä, josta Jarmo antoi yhden esimerkin: *”... viime kesänä mie järjestin semmosen kymmenottelun, leikkimielisen. Siinä oli pyörälläajot, tikanheitot, kiekonheitot... ”.**

6.2.2 Kuntoliikunnan edelläkävijäjoukoissa

Aktiiviurheilun ja lajiliikunnan lisäksi Pankakoskella on panostettu vuosikymmeniä kuntoliikuntaan. Tehdas on omalta osaltaan kannustanut liikkumaan palkintomatkojen arpomisen muodossa. Jarmo ja Pirjo selvittävät, että yhden arvan saamiseksi oli määritelty jokin liikuntasuoritus ja yksi henkilö pystyi saamaan useampiakin arpoja, kun tietty suoritusmäärä tuli täyteen. Pirjo muistelee, että aikoinaan käytäntö innosti monia kuntokävelyyn: *”Niin, se onki hyvä juttu. Oli semmoset pisteet tuolla, monessa kohti oli niitä ja vihkoon nimi ja sitten arvottiin näitä kuntolomaviikkoja. ... Monet kulki koko talven siellä ja pani nimesä. Ja sitä mukkaa, ... ku kuka enemmän kulki ni sitä enemmän niitä arpoja sai... ”. Jarmo puolestaan valottaa, että arpoja on ollut mahdollista kerryttää tietyn kävelymatkan sijasta myös muilla ennalta määritellyillä suorituskerroilla ja täsmentää, ettei arpoja ole voinut määrättömästi kerääntyä yhdelle suorittajalle. Eri liikuntapaikoilla on kävelyvihkon tavoin pitänyt laittaa nimi ylös ja sitten kun riittävä määrä suorituksia tulee täyteen, niin on ansainnut yhden arvan. Jarmo kuvailee suorituskertojen kertymistä seuraavasti: *”En muista saako yhen arvan jollai, oliko se kymmenen suoritusta, esimerkiks jos kymmenen kertaa käyt tuolla valastulla ladulla hiihtämässä vai olikos se viistoista, ja seitsemän arpaa ku niitä saa kaikkijaan yks henkilö. Sillä tavalla.”.**

Havitelluimpana palkintona oli koko perheen lomamatka ulkomaille, jonka lisäksi arvottiin muutamia viikon lomamatkoja Suomen lomakohteisiin. Haastatteluista ei selviä, milloin palkintomatkat toiminta on alkanut, mutta suuntaa-antavasti Pirjo kertoo palkintomatkojen

ajankohdasta *"Niitä oli pitkään. Ne kesti ihan peräti tuonne 90-lukuun saakka."* Palkintomatkoista kirjoitettiin juttuja myös henkilökunnan lehteen ja eräs juttu löytyy vuoden 1970 (Enso-Gutzeit Oy 1970, no 4) lehdestä. Juttu käsitteli palkintomatkalaisten matkaa perheineen Lyypekkiin ja ohessa on myös kuva pankkakoskelaisista palkintomatkalaisista. Jutun lopputeksti kuvaa palkintomatkan merkitystä kuntoilun kannustimena: *"...kaikki (matkalaiset) vakuuttivat, että ensi talvena pannaan taas kuntourheilu käyntiin ja silloin sitä vasta kerätään kilometrejä kuntokorttiin."*

Muut lomamatkat suuntautuivat Pirjon ja Jarmon mukaan esimerkiksi Kuusamoon tai Vuokattiin. Suomeen suuntautuvat lomamatkat kohdistuivat ilmeisestikin ainoastaan voittoarvan saaneelle työntekijälle, toisin kuin ulkomaille suuntautuva perhematka. Tästä huolimatta Suomenkin palkintomatkat olivat hyvin houkuttelevia, kuten Pirjo selvittää *"... ilmane viikko ja täys yöspito sielä ja töistä sai olla viikon pois täyellä palkalla."* Samoin tavoin Jarmo muistelee mennyttä sekä kuvailee nykytilannetta: *"Aikoinaan oliko se peräti viikon se loma Vuokatissa tai tuola. Nykyjään taitaavat jonku viikonloppupaketin arpoo sinne Vuokatti ja sitte pitää ite järjestellä nämä työhömmat."*

Kuntoliikunnalla on pitkät perinteet niin Pankakosken kuin muidenkin entisen Enso-Gutzeitin tehtaiden työläisillä. Henkilökuntalehtiä selatessani silmiinpistävää oli, että työpaikkavoimisteluun ja kuntoliikuntaan liittyviä juttuja löytyi jo 1960-luvulla ilmestyneistä lehdistä. Esimerkiksi vuoden 1965 (Enso-Gutzeit Oy 1965, no 3) lehdestä löytyy taukovoimistelu neuvoja kuvitettuna koneellistumisen myötä istumistyötä tekeville työntekijöille. Myös Mauno kiinnitti huomiota tehtaalla tapahtuneeseen koneellistumiseen liittyvään muutokseen 1960-luvulla ja liikkumisen muutokseen: *"Sitte tietysti se oli, että työt rupes automatisoitumaan. Ei ollukkaa ennee ruumillisii, ei ollu tämä ruummiinkulttuuri. Se on yks tekijä, joka, käsityö rupes tehtaalta loppumaan."*

Vuoden 1968 (Enso-Gutzeit Oy 1968, no 2) lehdessä kuntoliikuntaa käsittelevä juttu alkaa aikaa kuvaavasti *"Kuntokilpailukausi 1968-69 osoitti jälleen selvästi sen, että fyysisen kunnon kohentamiseen ja ylläpitämiseen suhtaudutaan autopitoisesta ajastamme huolimatta tai ehkä juuri sen takia entistä vakavammin."* Mauno lausahtaa haastattelun lomassa asiaa ihmetellessäni *"Katoppas tuosta."* ja näyttää lehtileikettä vuodelta 1964, joka on otsikoitu *"Enson kuntoviikko kokosi Pankakoskella runsain joukoin kävelijöitä"*. Pirjo kommentoikin tämän jälkeen kuvaavasti *"... ei siihen aikaan välttämättä tää kuntoilu ja kävely ollu vielä nii hiphop-sana ku tänä päivänä on. ... Ja niin ku sinä sanoit, ni aikaansa edellä. Ku tänä päivänähä firmat panostaa tämmösiä kuntoilijoihin, ku Gutzetissa oli jo silloin kuuskytäluvulla."*

Ei ole aikoinaan tainnut olla turha huoli siitä, että ihmiset autoistumisen ja elintason noustessa kangistuvat liikkumisen vähenemisen myötä. Samansuuntaisesti Maunokin totesi pohtiessaan urheilun hiipumista Pankakoskella: *”Kyllä se sitä sammoo on, sitä ihmisten vaurastumista, sitä elintason nousua. Sitten tämä televisiokausi oikeestaan ja televisioihien tulo, kuuskätäluvun alkupuolella ... Urheilutoimintaki loppu sitte. Pankakoski oli semmone, jotta täällä painihi ku oli, ja tuommone ku pesäpallo, ni kaks joukkuetta oli, ihan korkeetasosii pesäpallojoukkueita, ni kokonaan kuoli. Painiharrastus kuoli kokonaan. ... jotenni ihmiset laiskistumaa rupesi, muuta elämänsisältöä, että tuo urheilu jäi.”*

Edellä on kuvattu television ja autoistumisen vaikutusta liikuntaan 1960-luvulla ja nykypäivää lähestyttäessä Maunon mainitsemat *muut elämänsisällöt* ovat lisääntyneet 1980-luvulla muun muassa videoiden muodossa ja viimeistään 1990-luvulta lähtien tietokonepelien vallatessa vapaa-ajan osuuksia. Muun muassa Jarmo ihmettelee sitä, että vaikka yhteiskuntakin on vähitellen taas huomannut, että lapsia on parempi liikuttaa kuin tietokoneen ääressä istuttaa ja aihetta on muun muassa palokunnankin terveystuennoina käsitelty, niin siitä huolimatta *”joku puhu hirmu ylpeenä, että minun poika se ossoo jo tietokonetta käyttää.”* Jarmo itse ei oikein ymmärtänyt aihetta ylpeilyyn ja totesi *”..., että meistä oppii jokainen tietokonetta käyttämää, mut se että, jos liikkumaa ei opi, nii siinä käypi yleensä huonosti.”* Jarmo muistelee myös omakohtaisen kokemuksen kautta, kuinka tietokoneet valtasivat aikoinaan Pankakoskella hänenkin lapsensa vapaa-ajan urheiluharrastuksen syrjäyttäen *”Minunni penskat tahi tämä keskimäinen justinsa, vaikka pelovaaki kiekkaa, silläki, mielluummi pelovaa tietokoneella, tai pelas pentuna peliä, ku pelas livenä peliä.”* Aika näyttää, herääkö perinteinen urheiluinnotus jälleen Pankakoskella vai jatkuuko Pankakoskellakin yleinen ilmiö, jossa Jarmoa mukailleen liikkuminen on korvautunut *lapsenlikkojen virkaa* toimittavilla virtuaalisilla tietokonepeleillä.

6.2.3 Luonnonantimet kiven heiton päässä tehtaalta

Vaikkakin Pankakoski sijaitsee reilun viiden kilometrin päässä Lieksan keskustasta ja kylä on tehtaalla ympärille kasvanut, toisin kuin suuri osa Lieksan maaseutukylistä, haastateltavat mieltävät Pankakosken enemmän maaseuduksi kuin kaupungiksi. Ilmapiiri on maaseutumainen verrattain tiiviistä rakentamisesta ja keskustan läheisyydestä huolimatta. Maaseutumaisuuteen vaikuttaa suurelta osin ympäröivän luonnon läheisyys. Kysyin nykyisinkin tehtaassa työskenteleviltä Jarmolta ja Jannelta, mitä mieltä he ovat tehtaalla ja ympäröivän luonnon läheisyydestä. Molemmat arvelevat,

että ennen ympäristönäkökohdat ovat saattaneet olla hieman enemmän rempallaan menneinä vuosina, mutta arvioivat, että nykyisin ympäristönäkökulma on huomioitu asianmukaisesti.

Menneistä vuosista Janne arvelee, että *”ehkä joskus sillon aikasemmin. Just jotai kaheksakymmentäluvulla, onhan siitä ollu, että se Lieksan jokee jollahi tavalla linkkaa.”*. Jarmo arvioi mennyttä hieman täsmällisemmin ja kertoo, että *”ehkä ennen on ollu tälle, että mitä enemmän on saatu puuta tuhottuu, ni sen kovempi palkka ollu. Ja, jos tehas ei oo ottanu hioketta, se on aukassu ylikuomun kautta jokeen, ylimääräsen hiokkeen. Elikkä ne on aina ajanu täysiiä ja se on menny, ku koneet ei oo ottanu, nii jokeen, mutta eihän se oo ollu ku puuhioke.”*. Eli tämän pahempaa tuhoa tehdas ei ole haastateltavien mukaan luonnolle aiheuttanut ja yhdeksi syyksi tehtaan vähäisille ympäristöhaitoille Jarmo mainitsee sen, että tehtaassa ei ole keitetty eikä keitetä sellua.

Jarmon ja Jannen mukaan tehtaan ympäristökuormitus pitäisi olla aiempaa vähäisempää veden- ja jätteenpuhdistusmenetelmien myötä. Jannen mielestä *”tuskin sitä kukaa huomookaa millää tavalla.”*. Jarmo nostaa esille kehittyneiden puhdistusmenetelmien ohella yhteiskunnan edellyttämän ympäristökuormitusseurannan: *”... ja sitte ympäristöluvut ja pitää tarkkailla tätä, joka vuorokausi otetaa näytteet koneelle ja raportit lähtee ympäristöviranomaisille, että eihän täällä eletä ku siat pellossa.”*. Pohdin haastatteluiden yhteydessä tehtaan vaikutusta erityisesti Ruunaan koskiin, mutta tämän pohdiskelun yhteydessä Jarmo huomautti, että Ruunaan kosket tosiaan sijaitsevat tehtaan yläpuolella. Täten tehtaan vesistökuormitukset eivät ole menneinäkään vuosina voineet virrata Ruunaan kalastatus- ja virkistysalueelle.

Luonnon läheisyys on näkynyt ennen kaikkea kalastusharrastuksen – tai ennen sitä saattoi kutsua jonkinlaiseksi elinkeinoksikin – muodossa. Muun muassa Mauno painottaa, että *”siis kalastushan on niin tärkeä ollu. Kaikki pankakoskelaisetha kalasti ennen vanhaan. Pankajärvi oli kalanen paikka.”*. Olavi puolestaan muistelee menneiden vuosien vähäisin varustein toteutettuja kalareissuja hyvillä mielin seuraavasti: *”Enne, niin ku lauaintaina, niitä oli paljon, niin ku meidänni kotoo, aina sinne joku porukka lähti siimanlaskuun ja yökalassa oltiin. Voi, meillä oli mukavia reissuja. Ei ollu teltoja eikä mitää, eikä kesämökkiä. Jos vettä sato, nii vene laitettiin kallellee ja tulet tehtiin ja siellä sitä olla kökötettiin.”*. Selitys siimalla pyynnin perinteeseen selittyy osin Maunon mukaan sillä, että sodan jälkeen kalastukseen tarvittavia verkkoja ei ollut, joten oli tyytyminen pelkkään siimaan.

On kalastus niinkin tärkeätä aikoinaan Maunon kertoman perusteella ollut, että sotarintamallakin miesten mielissä ovat kotirintaman kalareissut pyörineet. Hän kertoo esimerkin ystävänsä isästä,

joka rintamalta kirjoittaessaan oli Maunon sanojen mukaan aina kirjoittanut kirjeen loppuun: *”Muistakee kerätä kastematoja.” ... nii pääsee kallaan.*”. Eipä liene ihme, että Janne muistelee, että aikoinaan Pankakoskella järjestettiin urheilukilpailujen lisäksi myös pilkkikisoja. Pääosin kalastus oli sallittua, mutta lohien nousun aikaan koskessa kalastaminen oli kiellettyä. Mauno kertoo, että aikoinaan lohien pyynti on houkutellut kielloista huolimatta: *”nousun aikaan koskessa oli kielletty, mutta siinä käytiä salakalalla aina ku alko illat pimetä, semmosta harrastettii.”*

Pankakoskea ympäröivä luonto on suonut puitteet kalastuksen ohella myös metsästykselle. Mauno kertoo, että aikoinaan oravanmetsästäys oli Pankakoskella suosiossa oravannahasta saatavan hyvän hinnan vuoksi. Mauno toteaaakin, että *”Se oli hyvin tärkeätä, viiskytluvulla se oravanmetsästäys. Kyllä.”* ja muistelee itse käyneensä ukkinsa mukana oravia metsästävässä. Minua kieltämättä näin kaupungissa kasvaneena ja 1980-luvulla syntyneenä hieman ihmetytti tämä oravanmetsästyksen esille nouseminen. Olin elänyt luulossa, että oravannahka-aika olisi sijoittunut paljon kauemmaksi – ehkä aikaan ennen setelirahoja. Mauno kylläkin mainitsi myös hieman tutumpia eläimiä, joita metsästettiin. Esimerkiksi lintumetsällä käyminen on edelleenkin yleinen harrastus. Jarmo puolestaan ei ollut valmis vähentämään metsästäystä parisuhteenkaan vuoksi, vaikkakin myöntää, että vanhemmiten metsästäys ei ehkä ole ollut aivan niin merkittävä osa elämää kuin nuorempana: *”Miehä metästi elämästäni kymmenen vuotijaasta nelikymppiseksi. Ku mentii emännän kanssa yhteen, minulla oli semmonen ehto, että minä en jarruta harrastuksiani. Mutta ku ikää tulloo, ni rupee kiinnostus vähenemää.”*

Tehtaalaiset ovat sen verran kalastusta ja metsästäystä arvossa pitäneet, että toimintaa varten on perustettu Pankakosken Tehtaan Kala- ja Metsämiehet ry, jonka Jannekin muisti mainita. Yhdistys on perustettu jo vuonna 1952 ja se toimii edelleen (Saarelainen 19.9.2007). Mauno kertoo, että saattoivat työntekijät jopa pyytää lomaakin töistä, että pääsivät esimerkiksi oravametsälle. Jarmo taas summaa, että metsästäys on häneltä loppunut lähes kokonaan, mutta kalastus on pysynyt elämässä edelleen sen verran tärkeänä, että osa vapaa-ajasta on yhä pyhitetty kalastukselle – poissa kaupungin melskeestä *”mutta sitte kalastus, nyttenni tämän kahen viikon vapaan otin töistä, että korvessa oon koko ajan.”* Pohdin samalla itse ääneen, kuinka yleistä luonnossa liikkuminen on ja missä määrin kaupunkilaiset viihtyvät luonnossa suhteessa maaseudun ihmisiin. Tästä Jarmo totesi, että *”Varmaa aikasa tekköö, mutta kyllä minä oon huomannu, että kaupunkilaisii niin ku minun kansa on käyny kalalla ja metälläki, nii ne tykkeevät siitä.”*

Kuten Jarmokin edellä totesi, saattaa kalastuksen ja metsästyksen merkitys ja siihen laitettava aika muuntua elämän varrella. Samoin tavoin Olavi ja Liisa kertoivat kalastusharrastuksen muuntumisesta iän myötä. Liisa aloittaa kertomalla, että *”Paljoha meiäki käytti kalassa, mutta myö ollaa jo vanhoja. Ei myö nyt ennee jakseta.”*. Olavi kertoo: *”Nii, sillon ku myöki mentii naimisii, nii sitähä käytti samalla keinon.”* ja Liisa täsmentää *”Siimaa laskemassa ja verkkoja piettii.”*. Nuorista taas Liisa ja Olavi arvelevat, että nuoret käyvät kyllä vielä koskikalalla, mutteivät ihan samalla tavalla kuin itse aikoinaan kävivät.

Janne nuorimpana osoittaa, että vielä sitä Pankakoskella verrattain nuoretkin ovat luonnossa oppineet liikkumaan: *”Kyllä niin ku harrastukset on ollu mullaki ja kavereillahi just kalastus ja metsästys. Ollaan me oltu luonnon kanssa tekemisissä ihan penskasta lähtien.”*. Lapsena sitä ovat Jarmonkin pojat oppineet luonnossa liikkumaan kalastuksen ja metsästyksen ohessa. Hän tosin tuo esille etteivät kaikki pankakoskelaisetkaan samalla tavalla kalastusharrastukseen suhtaudu, vaikka siihen puitteet ja perinteet olisivat: *”Vanhin poika on hullu kalalle. Se vois vaikka aina olla kalalla. Sitte tämä keskimäinen sannoo, hän pitää idioottina semmosta ihmistä, joka päivän kahtoo avantoon. Nuorinta sitte, häntä sitä kiinnostaa kalastus. Se on vähän luonteesta kiinni vai onko se geeneistä.”*.

7 ERISTYNEISYYDESTÄ OSAKSI MUITA

7.1 Omalta kylältä ulkomaailmaan – ja päinvastoin

7.1.1 Omavarainen yhdyskunta

Aikoinaan Pankakoskea saattoi pitää hyvinkin omavaraisena. Omavaraisuuden syntymiseen vaikuttivat sekä pakottavat syyt että vapaaehtoiset toimenpiteet. Mauno tuo esille, että tehtaan ja Pankakosken syntyaikoina 1900-luvun alussa Pankakoski oli melko eristäytynyt huonojen kulkuyhteyksien vuoksi. Eristyneisyys osaltaan pakotti pankakoskelaiset omavaraisuuteen ja Mauno toteaaakin, että *”Koskelaiset tuli toimeen ilman toisia.”*. Alun perin omavaraisuus tarkoitti pienten ruokakuntien kuten perheiden omavaraisuutta. Pirjo muistelee lapsuutensa ruuanhankintaa: *”Ruokaa oli kotona, lehmistä sai kaikki: maidon, voin.”*. Lehmä oli aikoinaan kovin tärkeä Pankakoskella, vaikka varsinaisia maatiloja oli Pankakoskella harvakseltaan. Lehmän ohella myös sian hankinta oli suotavaa, kuten Mauno kertoo: *”... vaikka ei ollu heinämaatakaa tuossa*

Hangaspurolla, ni lehmä olla ja sika aina pyrittiin ottamaan, jotta kesäksi sika, jotta talveksi sai lihhoo ja sellasta se elämä ollu.”.

Myöhemmin – yhdyskunnan kasvaessa tehtaan ympärillä – omavaraisuus merkitsi Pankakoskella sijaitsevia kauppia ja palveluita, kuten koulua ja pankkia. Jannea lukuun ottamatta haastateltavat muistavat ajan, jolloin Pankakoskella oli useita kauppia ja muita liikkeitä. Kauppien ja liikkeiden lukumäärä tosin vaihtelee haastateltavien vastauksissa, mutta kuten Liisa toteaa ”*täällä oli kaikki.*”. Kauppien määrä vaihtelee seitsemästä kaupasta kymmeneen kauppaan, hieman laskutavasta riippuen. Liisa ja Olavi laskeskelevat keskenään, että Pankakoskella oli ”... *kukkakaupat, ... Öystilän kauppa, ... työväentalon luona oli ... kaks kauppoo, kauppayhtiön kauppa ja sitte oli yleisen liikkeen kauppa ... Sitte kangaskauppa oli siellä pikkunen, tämä Asuste-Nuutisen ... Sitte siinä vieressä oli Pääkkösen kauppa.*”.

Mauno puolestaan aloittaa laskemisen Hangaspurosta ja päätyy kylän läpi käytyään loppupäätelmään, että kauppia oli kaikkialla: ”... *yksi, kaksi, kolme, neljä, viisi, kuusi, kuusi kauppa minun mielestä Hangaspurolla parraimillaan ja sitten tehtaalla. Siinä on seitsemän, kaheksan. Sitten siinä välillä on yheksän, sitä sanottii porvari-kaupaksi, SOKlainen kauppa oli, se oli vastakkain siinä. Ja sitten Pankalammillaki oli kauppa, jotta oikeestaan joka paikassa.*”. Periaatteessa kaikki elämän välttämättömyydet saattoi ostaa pankakoskelaisista kaupoista ja ehtopuolenkin tarpeisiin riitti Maunon muistelmien mukaan yksi liike – *Virtasen arkku ja seppel.*

Tehtaan kauppana puhutusta Perttusen kaupasta Mauno kertoo oivan tarinan, kun kauppias itse oli toiminut työläisten varojen vartijana: ”*mummo pelkäsi sitä Perttusta. Että siihen ei pidä mennä asiakkaaks, siihe Perttusen kauppaan, ku sieltä ei pääse pois, jotta se puoliväkkee pitää asiakkaat ... Sehän on ollu, jos joku ei oo ollu taloutta osannu hoitaa, nii Perttunen on ollu sitte, että ”Et sinä sitä voi ostoo kaupasta, ku sinul ei oo varaa”. Jos joku on meinannu ostaa, nii ”Ei sinun kannata semmosta ostaa, ku sinul on nytki velkoo kauppaan, että sun pitää ruveta tarkemmin elämään.” Se on vähän vielä koulunna, se on semmonen ollu se Perttunen.*”.

Olavi taas muistelee Liisan avustamana television tuloa Pankakoskelle: ”*Pääkkösen kauppa. Siitä käyti televisioo kahtomassa. Ensmäinen ku televisio tuli, se oli siellä kaupan ikkunassa, ja sitä käyti myökin kahtomassa. Eihän siitä näky ny muuta ku lumisaetta. Aina joku ihmisen hahmo näky.*”. Tähän Liisa lisää, että ”*Nii, eihän se sillon vielä Koli varmasti näky. Se vaan, jotta televisio on nyt tulossa.*” ja Olavi korostaa uutta teknologiaa ”*Oli hyvin ihmeellinen, että siellä*

ihmiset liikkuu.”, mutta Liisa vielä muistuttaa ”*Mutta huono kuva se oli.*”. Ei tarvinnut kauas lähteä ihmettelemään uutuustuotteita tai mennä ostelemaan arkipäivän tarvikkeita, kuten Pirjo kuvailee: ”*Tämä oli niin omavarainen ite. Eihän Lieksassa välttämättä tarvinnu lähteä kun oli pankit ja kaupat. Lieksaa ei joka päivä tarvinnu ja joka viikko välttämättä lähteä.*”.

Kauppojen ja erikoisliikkeiden lisäksi Pankakoskella on aikoinaan ollut Pirjon, Liisan ja Olavin mukaan kahdesta kolmeen pankkia, joiden lisäksi Liisa ja Olavi listaavat kaksi baaria, postin ja apteekin. Näin ollen tärkeimmät palvelutkin on saanut omalta kylältä. Mauno selvittää, että kauppojen olemassaolo on selittynyt pankakoskelaisten uskollisuudella ja omien kauppojen riittävällä valikoimalla erityistarvikkeita lukuun ottamatta ” *... ja pankoskelaiset oli uskollisii, ei ne, eikä kulkuneuvojakaan paljo ollu, ni kylän kaupoista sitä ostettii. Ei tullu mieleenkää. Lieksassa jottai vaatetavaroo ja oli Pankakoskella kyllä varmaa jonkun verran vaatteitaki. Minä muistan hämärästi sitä, kyllä ne jonkun verran, mutta Lieksasta tietysti semmosii harvinaisempii, mutta ruokatavara kaikki Pankakosken kaupoista.*”.

Aikoinaan koulukin löytyi Pankakoskelta. Kaikki haastateltavat kuuluvat siihen ikäluokkaan, että ensimmäiset vuodet koulua on voinut käydä Pankakoskella: vanhemmat kansakoulun ja Janne ala-asteeseen kuuluvat luokat. Keskikoulu, oppikoulu, yläaste – haastateltavasta riippuen – piti mennä suorittamaan Lieksaan. Jarmo muistelee, että ”*...keskikouluha on ollu jo Lieksassa. On pitäny joskus pyrkiä.*”. Vanhemmille sukupolville oppi- tai keskikoulutusoisten vuosiluokkien suorittaminen ei ollut välttämätöntä, joten koko oppivelvollisuuden pystyi suorittamaan Pankakoskella. Pirjo selvittää, millainen Pankakosken koulu hänen kouluaikoinaan: ”*Täällä Pankakoskellahan oli suuri, iso koulu ja paljon oli lapsia just siihen aikaan siellä. Minä en oo käyny ku normaalin kansakoulun ja se oli täällä Pankakoskella.*”.

Pankakoskella käydessäni vuoden 2007 kesällä liiketilat näyttivät kovin hiljaisilta. Syy löytyi muun muassa Pirjoa haastateltaessani: ”*... sitten on kaikki tietysti lopetettu nää pankit ja kaupat ... Nyt on yks tuo Siwa.*”. Vähiin ovat kaupat ja palvelut Pankakoskella käyneet. Liisa ja Olavi kertovat, että Pankakoskelta kaupat ovat loppuneet käytännössä kokonaan. Osa Pankakosken kaupoista siirtyi Lieksan keskustaan vieden myös työpaikkoja mukanaan. Pyysin haastateltavia arvioimaan, milloin kaupat ja palvelut häivyttännyt murros on alkanut. Tarkan ajankohdan arvioiminen on hankalaa, jonka syy löytyy Liisan kommentoinnista: ”*No, vähitellen ne vaan hävis.*”. Liisa muistuttelee mieliinsä, että tyttärensä oli vielä ylioppilasvuonna töissä pankakoskelaisessa kaupassa, joten 1970-luvulla kauppaja on vielä Pankakoskella ollut. Loppuarvioksi liikkeiden loppumiselle muodostuu

”... siellä seihtemenkymmenen, ennen kaheksookymmentä, jossai sielä paikkeilla.”. Pirjon arvio ajoittuu hieman lähemmäksi nykyaikaa, jonnekin 1990-luvulle.

Liikkeiden vähittäistä loppumistakaan ei ole pidetty kovin hyvänä asiana Pankakoskelle, mutta kaksi vuotta sitten lakkautettu alakoulu vaikuttaa olleen erityisen kova kolaus kylälle. Kysyin haastateltavilta, millainen vaikutus koulun lopettamisella oli, johon muun muassa Janne vastasi: *”No, paha. Taitaa se olla toinen talvi. Totta kai se on paha, että se on lopettanu.”*. Samoin tavoin Pirjo toteaa: *”Koulu lopetettiin. Ei oo purettu, mutta lopetettiin. Sehän on hirmu paha asia kylälle.”*. Paljon on pankakoskelainen omavaraisuus muuttunut huippuajastaan. Janne toteaaakin nykypäivän omavaraisuudesta *”... ei oo kouluu, ei päiväkotia, kauppa.”*

7.1.2 Ulkomaailma lähenee

Pankakosken omavaraisuuden tarpeellisuutta viime vuosisadan alussa selittää edellä mainittujen piirteiden lisäksi elämäntapa, johon nykyinen kauppoissa kiertelyn malli ei oikein sovi. Mauno muistelee isovanhempiensa liikkumistarpeita ja liikkumiskeinoja Pankakosken ympäristössä: *”...sieltä mummo ei päässy minnekkää, ku aputaloutta piti hoitaa. ... Tontilla ei ollu heinämaata ja lehmii piettii, nii mummo, pitkin mehtii piti olla heinii ehtimässä.”*. Vaikka mummolle olisi heinien etsimisen ja taloudenhoidon lisäksi aikaa ollutkin Lieksan kauppalaan kulkemiselle ei mies olisi siitä pitänyt eikä matkakaan tainnut houkutella: *”Ei ukki hyväksynnä ollenkaa, jotta sitä lähetää huppailemaa jonnekki Lieksaa. Se ite kävi Lieksassa ostoksilla, kävelemällä rataa pitki. Ei se lähteny autoloilla.”*. Pirjo muistelee omasta lapsuudestaan, kuinka harvinaista Lieksaan kulkeminen oli eikä sinne lähdetty kovin helposti ilman syytä: *”Se oli hyvin harvinaista lapsena esimerkiks ku Lieksassa käyti. Kerran kuussa voi äitiki käyä Lieksassa jottaan kangasta. Hän ompeli ja sillä tavalla sitte, jos joskus ite pääsi mukaan, mutta se oli hyvin harvinaista.”*. Mutta eipähän Lieksaan ollut lapsena oikein tarvettakaan liikkua, kun koulusta ja kavereista lähtien kaikki tarvittava oli Pankakoskella Pirjo toteaa.

Ei sitä Lieksaan ole kuitenkaan ikuisesti tarvinnut pitkin radanvarsia kulkea. Vanhimmatkin haastateltavat muistavat ajan, jolloin Lieksaan pääsi linja-autolla. Liisan mukaan jo 1950-luvulla linja-autoja kulki useampi päivässä Lieksan kauppalaan. Tosin aina linja-autoliikenne ei ole sujunut täysin mutkattomasti. Vuodelta 1945 löytyi nimismiehen todistus, jonka perusteella Pankakoskelle liikennöinti on vaikuttanut kovin mutkaiselta: *”Pyyntöstä todistan, että Lieksan Auto O.Y.-niminen osakeyhtiö ei ole kyennyt humautuksista huolimatta kunnollisesti eikä edes välttävästikään*

hoitamaan liikennöimäänsä linjaa Lieksa-Pankakoski aikataulun mukaisesti, vaan liikenne on saattanut olla kokonaan jopa viikkokausia yhteen menoon seisauksissa.”.

Liisa ja Olavi muistavat myös, kuinka täysiä linja-autot aikoinaan olivat, 1950 ja -60-lukujen taitteessa, aikana ennen henkilöautoja. Etenkin jouluruuhka tuntui Pankakosken busseissa. Olavi aloittaa kertaamalla: *”Sehän oli hirveen, siihen aikaan, että meilläki lapset oli ja yleensä silloin ku naimisiin mentii, niin jouluostoksille lähettiin, niin linja-autot oli. Ei niitä yksityisiä autoja ollu.”.* Liisa muistelee, että *”ne linja-autot oli tupaten täynnä.”* ja Olavi kuvailee: *”Aikanaan oli mentävä sinne jonoon, että pääsi linja-auton sisään.”.* Joulunaika yhdistettynä tehtaan palkkapäivään sai Pankakosken linja-autot pullistelemaan, kuten Liisa kertoo: *”... joulutilin saivat jokainen, joulurahan ... sen jälkeen sinne ostoksille meni. Kauhee tungos linja-autoloissa oli.”.* Vähitellen tieolot paranivat ja jouluruuhka on ilmeisesti ollut poikkeuksellista. Liikkumisyhteydet Lieksan keskustaan alkoivat vilkastuvan linja-autoliikenteen myötä parantua ja liikkuminen pois Pankakoskelta kävi mutkattommaksi kuin ennen.

Seuraava askel Pankakosken ja Lieksan kauppalan välisen liikennöinnin paranemisessa oli yksityisautoilun yleistyminen ja sitä edeltäneen moottoripyöräilyn. Aivan hetkessä henkilöautot eivät Pankakoskelle yltäneet, eivät ainakaan jokaisen talon pihaan, kuten nykypäivänä. Mauno kertomasta voi kuvitella, millainen oli hetki, kun ensimmäinen henkilöauto kurvasi Pankakoskelle: *”Se oli merkkitapaus..., ku ensmäne auto tuli Pankakoskelle. Ja sitä ootettiin, ku suunnillee tiettiin, millonka se tulloo. Ja jotku siinä vahissa, ovat sinne tielle kahtonneet. Ja sielt on joku nainen sitte huutanna, että ”Nyt tulloo lokomobiili Lieksasta”. ... Ni joku oli sitte, että ”Ei se mikkää lokomobiili ole, ku se on automobiili.”.*

Mauno kertoi myös, että hetkestä on olemassa kuva Enso-Gutzeitin valokuva-arkistossa ja tästä kuvasta näkyy *”Ku siinä Hangaspurolla kulkee, nii siinä avoauto kulkee ja siinä on pitkävartiset hansikkaat ajajalla ja suojalasit ja koppahattu. Ja mustat nallit päässä on kaks jottai johtohenkilö, siinä takana istuu. Ja kansoo on paljon siinä Hangaspurolla, nii aian varressa kahtomassa. Nii ihmismäärä suuri, en tiiä paljonko on, mutta koko kylä on varmasti siinä kahtomassa suurta ihmettä.”.* Ei ole vaikea kuvitella, että ensimmäiset henkilöautot liittyivät jollain tavalla tehtaaseen, vaikka ei tehtaallakaan aina ole henkilöautoja Olavin mukaan näkynyt: *”Eihän silloin ollu nuoruudessa. Eihän niit ollu autoja. Tehtaalla oli kuorma-auto, ku minä muistan, ei henkilöautoo nähnykkää.”.* Olavi muistaa, että alkuaikoina tehtaanjohtaja oli ainoa, jolla oli henkilöauto käytössä ja hänelläkin oli erikseen kuski henkilöautolla liikkueessa.

Pankakoskelle yksityisautoilu levisi 1960-luvun puolivälin paikkeilla, jolloin henkilöautoja alkoi Maunon mukaan ilmestyä myös työläisille. Ennen kuin henkilöautot yleistyivät Pankakoskella ulkopaikkakuntalaisten autot herättivät pienehköä kateutta: *”Sanottaa tuota, ... Lieksan kosken voimalaitos alettii rakentaa viiskytkäheksa. Autoja ei vielä ollu, koska ihmeteltii, ku kirvesmiesporukalla, laudotusporukalla oli ..., että on herroja, ku jumanteri on auto.”*. Mauno tosin muistaa, että kauaa pankakoskelaisten ei tarvinnut odotella omia henkilöautoja. Hän muistelee ensimmäisen autonsa ostoajkoja ja yksityisautoilun tuomaa muutosta: *”Tuo kuuskymmentäluvun puoliväli oli semmonen, jotta sillon alko räjähdysmäisesti autoja ostaa. Myöki ostettii kuuskymmentäkuus auto ja se oli sitä aikkoo, että mentii ostaa niitä pikku Fiiatteja ja Anglioita, Moskvis Skandinaavioita ja tämmösiä. Ja sillon se varmasti tämä liikkuminenki, ruvettii liikkumaa ku autoja ostettii.”*

Yksityisautoilun lisäämistä voi pitää suurimpana syynä siihen, että edellä käsitelty omavaraisuus hiipui Pankakoskelta. Haastattelujen perusteella on vaikea päätellä, millä tavalla liikkumiseen ja Pankakosken eristyneisyyteen on suhtauduttu. Osa vastauksista viittaa siihen, että Pankakoskelta ei tarvinnut lähteä muuanne, koska Pankakoskelta sai tarvittavat elintarvikkeet ja välttämättömät tavarat. Pankakoskelaiset pysyivät myös ennen omien kauppojensa uskollisina asiakkaina. Näiden vastausten perusteella ymmärtäisin, että Pankakoskella asioiminen on ollut pikemminkin vapaaehtoinen valinta kuin huonojen kulkuyhteyksien luoma pakko. Toisaalta esimerkiksi Olavi ja Mauno tuovat esille yksityisautoilun liikkumista helpottavan piirteen, joka osaltaan joudutti kauppojen ja palveluiden siirtymistä Lieksaan. Mauno huomauttaakin, että on Pankakoskelta ennenkin liikuttu, mutta yksityisautoilun myötä *”Kylä rupes toisaalta näivettymää, kaupat ja semmoset, jotta ihmiset autolla hurautti tonne Lieksaa ja sieltä pyrkivät, ku paremmat liikkeet, ostamaan.”*. Jarmo ja Janne huomioivat kauppojen ja palveluiden ohella myös Pankakosken ulkopuolella tapahtuvan harrastamisen lisääntymisen, joka osaltaan kasvatti liikennettä Pankakosken ja Lieksan keskustan välillä.

Ehdotonta syy-seuraus-suhdetta kauppojen vähenemisen ja yksityisautoilun välillä on vaikea tehdä. Jos kauppojen tarjonta on merkittävästi parantunut ennen yksityisautoilua, on tarve lisääntyvälle liikkumiselle Pankakoskelta esimerkiksi Lieksan keskustaan ollut tervetullutta. Toisaalta, yksityisautoilu alkoi ennen pankakoskelaisten liikkeiden vähenemistä, mikä puoltaisi olettamusta, että pankakoskelaiset liikkeet lopettivat tai siirtyivät Lieksan keskustaan, koska pankakoskelaiset yksityisautoilun myötä käyttivät pankakoskelaisesta tarjonnasta huolimatta enenevässä määrin Lieksan keskustan kauppvoja ja palveluita.

Liikkumisen helpottumisen ja nopeutumisen myötä myös matkustaminen on vähitellen lisääntynyt. Maailma on avartunut Pankakosken ympärillä. Aivan umpiossa eivät pankakoskelaiset ole Maunon mukaan eläneet enenkään: *”Tietysti pankakoskelaisetki ovat matkustelleet, tämä minuuki vanhempi ikäluokka ... kyllähän ne hyvin paljon matkustelivat.”*. Matkustamisen käsite on kylläkin hyvin laava käsite, enkä pyytänyt erityisemmin määrittelemään, mitä haastateltavat matkustelulla tarkoittivat. Jarmo arvioi matkustamisen muuntumista siten, että *”Kyllähä nykyihmiset käy paljon enemmän matkoilla, ... Ennen, jos joku kävi Helsingissä, nii sehä oli puheenaihetta.”*. Myös Janne arvelee matkustamisen lisääntyneen verrattuna vanhempiin ikäluokkiin: *”Kyllähän sitä on matkustettu. On nähty muutahi maailmaa. Varmasti eri tavalla ku nämä vanhemmat.”*.

Matkustamisen lisääntyminen voi olla joko matkustamisen lukumääräistä kasvua tai sitten sillä voidaan tarkoittaa matkustamiskohteen ja -tavan muuntumista. Haastateltavien hieman toisistaan poikkeavat näkemykset voivat johtua juuri tavasta hahmottaa matkustamisen lisääntymistä. Mauno edellä totesi, että vanhemmatkin sukupolvet ovat matkustaneet, mutta jäljempänä hän selventää, että *”Kansainvälistyminen sen verran, jotta turistimatkoilla ruvettiin käymään, teki sen, jotta muuta maailmaa.”*. Näin ollen pankakoskelaisten matkustaminen olisi lisääntynyt samoin tavoin kuin muuallakin Suomessa: ensin matkat ovat olleet kotimaassa tehtyjä yksityismatkoja melko lähelle kotiseutua, minkä jälkeen matkustamisen piiri on kasvanut muun muassa Etelä-Suomeen suuntautuvan kaupunkimatkailun myötä yhä edelleen valmiiksi järjestettyjen ryhmämatkojen muodossa ulkomaille.

Tehdas on osaltaan ollut edesauttamassa matkustuspiirin leviämistä järjestämällä työntekijöilleen erityisin perustein myönnettyjä matkoja pääasiassa Suomeen, mutta osin myös ulkomaille. Tehdas on muun muassa järjestänyt kuntovuosien palkintomatkoja reippaille työntekijöilleen. Kuntoilusta ansaittuja palkintomatkoja esittelen tarkemmin urheilua ja liikuntaa käsittelevässä luvussa. Varmimmin tehtaalta sai matkan työskentelemällä riittävän pitkään yhtiössä. Pirjo kertoo tehtaan kannustinmatkoista, *”... että kun on kaksyötä vuotta palvelu ja kolmekytä vuotta palvelu, niin saa viikon. Millon ne on tuolla kylpylässä, jossai Saariselällä tai tuommosessa. Ilmanen viikko maksettaa. ... ei tarvi kuntoilla mitenkää. (Riittää) ku on ollu kaksykymmentä vuotta tai kolkytä vuotta.”*.

Tehtaan kuntoliikuntamatkoja ja joitain yksittäisiä ulkomaanmatkoja lukuun ottamatta lähinaapuri Venäjä (silloinen Neuvostoliitto) on aikoinaan avannut maailmaa pankakoskelaisille. Mauno murjaisee, että *”Venäjä ensmäne eltoraato, missä ruvettii käymää ja käyää turistimatkoilla.”*.

Jarmo puolestaan kuvailee nuoruusvuosiensa matkaa rajan taakse: *”Oli semmosta kansanhuvii. Ku kaheksantoista täytti, nii lähettii tuonne, Uutta Vuotta vastaanottamaa Leningraatii, ku se oli vielä sitä votkaturismii. Tämä kävi tämä Matka-Tikka, ilomantsilainen. Se ajo täältä Kosken kautta, asu metsuria, se oli aika ratkiriemukasta porukkaa. ... Minä kävin silloin, heti kun täytin kaheksantoista, vuonna seitkytökaheksan. Varmasti se on alkanu seitkytäviis. Siihe aikaa, ku sie veit farkut sinne Leningraatiin, nii sitähä oli kuningas koko neljä päivee, minkä sielä oltii.”*

7.1.3 Kohtaamiset ulkomaailman muukalaisten kanssa

Lähtökohtaoletuksenani oli, että matkustamisen ja muun liikennöinnin lisääntyminen olisi edesauttanut maailmankuvan muuntumista pankakoskelaiskeskeisestä ja –myönteisestä näkemyksestä hieman neutraalimmaksi, mutta oletukseni ei saanut yhtä voimakasta vastakaikua kuin olisin olettanut. Tämä tosin saattoi johtua siitä, että kysymyksenasetteluni ei ollut riittävän selkeä. Janne oli ainoa, jota johdattelin melko suorasti ja hän myötäili olettamustani, jonka mukaan matkustaminen avartaa näkemyksiä – ehkä ulkopuolisiinkin nähden myönteisesti. Jarmo taas toi esille matkustamisen ja kulttuurien kohtaamisen kääntöpuolen: *”Minulla rasistisuus lisääntyy, ku kävin Tallinnassa. Helsingissä on kaveri, joka on Koskelta kotosi. Meidän kimppuun kävi silloin Somali-joukkio. Kaveri meni vähän yli kaksikymppisenä Helsinkiin, (eikä) ikinä sattunu semmosta. Kymmenkunta Somalia kävi kimppuun. Sai ne yhen kaljalaatikon meiltä vietyy. Silloin vaa sano mulle, että hänestä taisi tulla rasisti kerralla. Kyllä ne muuten tuommoset tapahtumat vaikuttaa. Rupee kaikkia kahtoo vähän sillee, samalla ihonvärillä varustettuja.”*

Mauno puolestaan pohti Neuvostoliittoon kohdistuvien matkojen merkitystä pankakoskelaiselle sosialismille ja työväenliikkeelle: *”Kyllä se ainaki varmasti muutti monen työläisen, pankakoskelaisen, ku Venäjällä ruvettii turistina käymää. Ni siinä, sanottaa, että se kupla puhkesi. Ku vertas suomalaiseen, ku sitte on ero ku yöllä ja päivällä. Sielä on sellasta, ku myö ollaa joskus viiskytäluvulla oltu. ... Se varmasti vaikutti monen tällä keinon mielipiteeseen. Jotta tämä reaalisosialismi, jos sen hyväksynä ennen oli, ni turistina sielä käymine aiheutti sen, ettei sitä hyväksyny.”* Mielikuvat rajantakaisesta sosialismista olivat ilmeisestikin olleet melko toisenlaiset, kun Maunon kertoman mukaan moni oli joutunut pettymyksekseen toteamaan, että *”Tämmöstäkö se sosialismi onki.”*

Edellä esitetyt Jarmon ja Maunon tarinat kertovat matkailun ja kulttuurien kohtaamisten nurjasta puolesta, mutta löytää Jarmo matkailusta myönteisiäkin piirteitä. Jotkin pankakoskelaiset ovat muun

muassa löytäneet oman kylän sijasta rakkautensa rajan takaa. Aluksi Jarmo tosin kuvaa rakastumista hieman karkeammin, mutta lopputulos on lempeä *”On täällä jotku käyny niitä venäläisiä eukkoja. Muutamalla taitaa olla. Käypi ne varmaa tossa, mikä tämä on, Sortavala, Petroskoi, siinä ne käypi. Itse asiassa minun naapurissa asuu venäläine vaimo. Kaverit kävi sielä reissussa ja rakastumista kai sitä sieläki tapahtuu.”*. Minä vähän ääneen ihmettelin venäläisten vaimojen löytämistä ja syitä sille, jonka jälkeen Jarmo selvensi, että *”tietysti ku tyttöjä ei oo hirveesti ja sielä taas on tyttöjä hirveesti.”*. Jannelta kysyin, miten nuorempi polvi suhtautuu venäläisiin vaimoihin ja hän piti suhtautumista lähinnä neutraalina.

Lievätkö ennakkoasenteeni hieman sisäänpäin kääntyneistä ja ulkopaikkakuntalaisia vieroksuvista pankakoskelaisista varisi haastatteluja tehdessäni. Asenteeseeni vaikutti stereotyyppinen käsitys tehdaspaikkakuntalaisten yhteenkuuluvuudesta ja jonkinasteisesta ylemmydentunteesta. Ennakkokäsitykseni taustalla vaikuttivat myös tarinat Pankakoskella vuonna 1956 tapahtuneesta mustalaisten häädöstä. Kuulin häädöstä ensimmäisen kerran vieraillessani Pankakosken kylähistoria –ryhmän tapaamisessa marraskuussa 2007. Yksityiskohtat häädöstä vaihtelevat kertojan mukaan samoin kuin kertojan oma suhtautuminen häätöön. Mustalaisten häädön taustalla on kylähistoriapiiriläisten ja asiaa kommentoineiden haastateltavien mukaan ollut mustalaisten pelkoa ja häiriötä aiheuttanut toiminta.

Vaikka kaikki Pankakoskella asuvat ja oleilevat mustalaiset joutuivat häädön kohteeksi, ilmeisesti vain pieni osa Pankakoskella liikkuvista mustalaisista on ollut niin sanottuja häirikkö mustalaisia, kuten muun muassa Jarmo toteaa: *”Niistä on vaan pieni osa ollu niistä mustilaisista niitä, jotka on räiskänny tuossa, missä penskojen koulumatkat on ollu. On pelottanu lapsia.”*. Lasten pelon lisäksi kylähistoriapiiriläiset toivat esille puukkotappelut, joissa mustalaiset olivat olleet osallisina sekä mustalaisten harjoittaman viinanmyynnin aikana, jolloin viinaa ei muualta saanut. Kylähistoriaryhmäläisten kertoman mukaan häätö oli alun perin pitänyt toteuttaa *”nätisti yhdessä”*. Häädön suunnitteluvaiheessa – juuri ennen tapahtumahetkeä – ajatus häädöstä ja sen toteuttamista oli toiminut jollain tavalla pankakoskelaiset yhdistävänä tekijänä. Tai yleisilmapiiri oli sen mukainen, vaikkeivät kaikki olisikaan samaa mieltä olleet, osa kylähistoriaryhmäläisistä huomauttaa.

Varsinainen häätö ei toteutunut suunnitelmien mukaan vaan erään kylähistoriaryhmäläisen sanoin *”Homma riistäyty käsistä eikä muualta Suomesta, edes Lieksasta, tullut myötätuntoa.”*. Osa ryhmäläisistä viittasi häädön johtaneen pankakoskelaiden häpeään, osa suhtautui neutraalimmin.

Ryhmäläiset sivusivat puheissaan myös siihen, että aiheesta olisi häpeilyn vuoksi aikanaan vaiettu. Myös Jarmo arvelee, että mustalaisten häätö on aiheuttanut ristiriitaisia tunteita, minkä vuoksi aiheesta ei ole kovin hanakasti jälkipolville kerrottu, vaikka hän itse on hädöstä kuullut isoisältään: *”Ukilta kuulin. Osa oli niistä mustilaisajoista hirmu hiljoo. Ei ne virkannu lapsille niistä mitää. Jotenki on tulle semmone kuva, että osaa ihan niin ku hävetti, että ne ajettiin pois. Että sielähä oli kunnan mustilaisiaki. Menikö, karkasko mopo käsistä. Karkasko sinä yönä tosissaan mopo käsistä. Toisilla on vähä uho piällä ja toiset ajatteloo vähän pitemmälle sitä asiaa.”*

Vaikka hädöstä on kulunut yli 50 vuotta, sitä on käsitelty viime aikoina muuallakin kuin kylähistoriaryhmän tapaamisissa tai tutkielmassani. Aiheesta on tehty muun muassa dokumentti *Puhdistus*, jota Reino Rätty (12.4.2008) arvostelee Lieksan Lehdessä puolueelliseksi ja puutteelliseksi. Hän kirjoittaa *”Jos dokumentin tekijät olisivat halunneet tehdä laadukkaan ja opettavaisen dokumentin, kyläläisten ja kaaleiden (tummien) edustajat olisivat kokoontuneet yhteen, samoin kuin viranomaistenkin edustajat.”* Rädyn kommentissa piilee ongelman ydin, joka on tehnyt aiheesta vaikean käsiteltävän: yhtä monta on tarinaa näkökulmineen kuin on kertojia.

Jarmon kommentissa puolestaan tulee esille toinen tapahtuman todellista kulkua ja mielipiteitä muuntava piirre: kuulopuheet. Kysyin mustalaisten hädöstä Jarmolta ja Jannelta, jotka eivät olleet hädön aikana edes syntyneet. Heidän mielikuvansa pohjautuvat joko vanhempien tai isovanhempien kertomuksiin. Jarmo kuvaileekin kuulemaansa: *”Minä oon siitä sillee kuullu, ukilta ja äidiltä kuullu. Mustilaiset häirinny lasten koulussa käyntii ynnä muuta. En mie tietysti totuutta tiä. Ja jossai vaiheessa koskelaiset on saanu siitä semmosen elämyksen, että nämä lähtööt.”* Jannekin kertoo kuulleensa mustalaisten hädöstä jo lapsena, mutta hänen mukaansa aihetta on käsitelty melko vähän, vaikkakaan ei siitä hänen mielestä ole vaiettukaan. Mustalaisten hädön asiantuntijaksi Janne ei itseään kutsuisi: *”Tiän sen alueen, missä ne on asunu ja näin poispäin. Ja vähän, että mitenkä se on tapahtunu se häätö, mutta en sen kummemmin.”*

Kumpikaan nuoremman polven edustajista ei anna kovin kielteisiä arvioita mustalaisten hädöstä. Yleiskuva mustalaistenhäätöpuheista on ollut Jannen mukaan myönteistä. Hänen mukaansa hädöstä on puhuttu *”Hyvänä asiana. Sillee hyvänä asiana.”* Jannen omaa suhtautumista voisi kuvailla lähinnä myötämielisen neutraaliksi. Jarmolla on jonkin verran omakohtaista kokemusta mustalaisista, mikä on vanhempien sukupolvien häätötarinoiden lisäksi vaikuttanut mielipiteeseen mustalaisista: *”Kyllähän sitä on, pieni negatiivinen asenne. Minähi muuten muistan, penskana niitä kulki, niitä mustilaisnaisia vielä sen jälkeen, vaikka ne oli ajettu tiältä poikkee, ni ne syleksi – ne*

kiäntyy ja syleksi.”. On Jarmolla tosin kokemuksia toiseenkin suuntaan – tai ainakin kokemus, joka vähentänee yhden pankakoskelaisen kielteistä suhtautumista mustalaisiin: *”Mut sitten täs on semmonen mukava piirre, että minun vanhin poika, ni sen nykyinen emäntä on mustilainen. Minä en tienny sitä, ennen ku mentii ristiäisiin, heiän lapsen ristiäisiin. Sitä mie vähän kahtelin.”*

7.1.4 Muuttoaalto 1960-luvulla

Ensimmäinen useampaa perhettä koskettanut muuttoaalto pyyhkäisi Pankakosken yli 1950- ja 1960-lukujen taitteessa – hieman ennen muuta Suomea arvioivat kylähistoriaryhmäläiset. He kertovat, että tällöin pankakoskelaisia lähti niinkin kauas kuin Australiaan. Mauno muistelee Australiaan lähdöstä: *”Se oli kyllä varmaan tuossa aivan siinä kuuskytäluvun alussa. Sillon lähti monta perhettä Austraalijaan. Australia oli ensimmäinen. Se oli tässä kuuskytäluvun alkuvuosina. Australian kuume oli jostai syystä meiänki kylällä, ja monta perhettä lähti.”*. Seuraava ulkomaille tähtäävä muuttoryhmä suuntasi Ruotsiin. Liisa pohtii, että *”Sillon yhteen aikaahan lähti sinne, Ruotsiinhan virtasi.”*. Mauno ajoittaa Ruotsiin lähdön samanaikaiseksi Etelä-Suomen muuttoliikkeen kanssa: *”Helsinkiä ne lähti ja osa Ruotsiin.”*

Merkittävin Pankakosken asujaimiston murroskausi ajoittuu 1960-luvulle. Mauno muistelee, että *”Tämä niin sanottu rakennemuutos, mikä alko metsätöihin koneellistumisesta. Sillo tempasi mukaasa. Maaseutu tyhjenemää. Ni tempasi mukaasa näitäki pankakoskelaisia.”*. Maunon mukaan salon korpikylien pienmökkiläisten täytyikin lähteä metsätöiden loppumisen vuoksi, mutta tehtaalta ei mitään tarvetta olisi ollut: *”Mitää hättee ei ollu. Ne vaan läksi.”*. Mauno arvelee, että suurin syy lähtemiseen oli se, että lähtijät halusivat turvata lastensa tulevaisuuden. Vaikka tehdas vielä tuolloin antoi monelle varman vakituisen työpaikan, uskottiin varmemman tulevaisuuden löytyvän kauempaa kaupungista. *”Ajateltii, ettei oo lapsille tiellä, ku on vaa tuo yks tehas. Ei sinne kaikki sovi. Kyllä mulla semmonen näkemys, että joienki kohalla oli semmonen.”* pohtii Mauno. Huoli kaikkien mahtumisesta tehtaalle on tuolloin ollut ymmärrettävää, kun sodanjälkeiset suuret ikäluokat (joiden edustajia Pankakoskeltakin löytyi runsaasti) alkoivat lähentyä aikuisikää ja työuran aloittamista. Jarmokin muistelee, että sodan jälkeen syntyneitä lapsia oli Pankakoskella aika paljon enemmän kuin nykypäivänä: *”Joo, ne ikäluokat, eikös ne oo nämä sotien jälkeiset suuret ikäluokat. Niitä lapsia on ollu perheissä, seittemän ja kymmenen välissä useimmissa. Nyt jos näissä, kel on kolme, ni on suurperhe ja useimmalla tahtoo olla yksi.”*

Työpaikkojen määrän lisäksi kaupungissa houkutteli parempi palkka, vaikkakin se Maunon mukaan oli vain hieman parempi. Järkisyiden lisäksi lähtöön vaikutti Maunon kertoman perusteella muutaman lähtijän aiheuttama ketjureaktio. Lähellä oli, ettei Mauno itsekään lähtenyt perheineen Pankakoskelta ystävänsä kannustamana: *”Jonnilainen joukkohenki tulee siitä, että tuohi lähti, ni minähi. Monethan sitte, ku sinne piäsi, nii ku minulleki Virtasen Hannu kehu, että tule vaa tänne, että on sulleki työpaikka. Se oli jo puhunu valmiiksi ja sillähä minä, jotta lähetää, vaa ei emäntä lähteny.”*. Maunon ikäluokan aikuistuminen osui sopivasti pankakoskelaiseen maaltamuuttoon, minkä johdosta muutos hänen ikäistensä kohdalla oli melko tuntuva: *”Puuhiomo valmistu kuuskytneljä. Se oli semmosta aikaa että sillon lähti hirveesti Pankakoskelta. Minun ikäluokka lähti, neljäkytä syntyneet, että ei jääny ku muutama poika.”*

Suuri osa lähtijöistä suuntasi kohti Etelä-Suomea, kuten Olavi muistelee *”Kyllä sitä Etelä-Suomeen meni aika paljon.”*. Tuohon aikaan Pankakoskelta Helsingin lähistöön muuttavien oli luontevaa mennä töihin tehtaisiin tai rakennuksille. Uusista työpaikoista Mauno mainitsee muun muassa Suomen Sokerin ja Kaapelitehtaan rakennustyömaat. Mauno laskeskelee rakennustyömaille ja tehtaille Hattuvaarasta lähtijöitä *”Hattuvaaran kylä, sieltä ympäristöstä Porkkalaa paljo muutettii. ... Hattuvaaran ympäristöstä, siellä oli yhellä aikaa tämä Kotkaa mänö. Minunni serkut meni. Tehtaalleha ne meni, mitä meni. ... Se oli varmasti joku kylällä, joka imas. ”Ku meni Kotkaa, ni myö mennää kansa Kotkaa.”*

Haastattelujen perusteella muuttoliikkeet eivät vaikuttaneet lähtökylään yhtä tasaisesti. Pienillä salokylillä vaikutus oli tuntuvampi kuin Pankakosken taajamassa. Liisa muistelee, että Pankakosken taajamasta lähti verrattain paljon työläisiä muun muassa yhtiön asunnoista: *”Sillon ainaski yhtiön asuntoloista lähtivät. Mitä sielä Niskassa niitä oli. Siitäki lähtivät.”*, mutta taajama ei erityisemmin kärsinyt tyhjenevistä asunnoista, kuten Mauno toteaa: *”Ei täällä asunnot jääny tyhjillee. Ne möi talosa, jotta ostaja löyty.”*. Uusien asunnonostajien löytäminen taajamanjälkeisillä kylillä sitä vastoin oli vaikeampaa. Osa jäi kesäpaikoiksi, osa purettiin. Salokyliden hiljeneminen oli tuntuvampaa, kun jo muutamankin perheen yhtäaikaisen vajeen saattoi havaita: *”Pankakoskiha tietysti on viimeene asuttu taajama ennen rajjoo, jotta Hattuvaarat ja semmoset on kyläyhteisöjä, ... pieni kyläyhteisö on ja sitte ympärillä on näitä vaaroja. ... Sielä viis talloutta oli. Se tyhjjeni kokonaan. ... jotta Kotkaa.”*

7.1.5 Muuttoliike nykypäivänä

Mielikuvat nykypäivän asutuksen ja muuttamisen suhteen ovat haastateltavien kertomusten perusteella osin ristiriitaiset. Toisten vastaukset antavat myönteisemmän kuvan asutustilanteesta kuin toisten. Uusia asuntoja, joitakin yksittäisiä taloja lukuun ottamatta, ei ole joka tapauksessa rakennettu aikoihin. Olavi ja Liisa laskeskelevat, että Pankalampi on uusin Pankakoskelle rakennettu yhtenäinen asuinalue, joka sekin on useita kymmeniä vuosia vanha. Heidän omallakaan asuinalueellaan, tehtaan Ojalan puoleisella alueella, ei ole erityisemmin uudisrakennusta harrastettu. *”Tuo Pankalampi on rakennettu myöhempään kokonaan (Olavi). ... Ja tuo kirkon mutkahan on uusi. Mutta nekihän on rakennettu, ne on nyt jo ollu pitkään. Vaan eihän tänne oo uutta, niin ku nykyään ei oo rakennettu, omakotitaloja. (Liisa.) ... Ei tännekkää oo kahteenkymmeneen vuoteen, ei oo rakennettu yhtään (Olavi). Nää on ihan kaikki, tuotapahan, kuuskytviis ja niillä paikkeilla rakennettu jo (Liisa).”*

Mielikuvat siitä, kuinka paljon asuntoja on tyhjillään, ja kuinka nopeasti tyhjilleen jääneet asunnot täyttyvät, vaihtelevat haastateltavien kesken. Esimerkiksi Olavi ja Liisa arvelevat, ettei Pankakoskella ole erityisemmin tyhjilleen jääneitä asuntoja. Olavi kertoo, että Pankakosken asunnoissa on *”Asukkaita. Ei oo tyhjillään.”*, minkä Liisa vahvistaa: *”Niin, ei oo tyhjillään, jotta kyllä täälläki nyttenni on. Ohan täällä vaihtuna asukkaat hirveesti.”*. Olavi muistelee vielä viimeaikaisista talomyynneistä, että *”Oliko niitä viis talloo myyty. Vasta. Nyt ne on kaikki täynnä.”*. Jannen näkemys Pankakosken asuntojen täyttymisestä ei vaikuta yhtä myönteiseltä kuin Olavin ja Liisan. Hän kertoo, että esimerkiksi ennen virkailijoiden asuttaman Miljoonaniemen asunnot ovat enää osin asuttuja: *”Osittain on, mutta täältä, nää on kyllä tyhjillään. Tämä puoli tästä. ... Paljon on tyhjillään sielä. Ja nythän ne on myynnissä ne talot.”*. Mauno on Janneakin pessimistisempi ja hänen mukaansa Pankakosken *”Näköalat on semmosen kuolevan kylän taajama. Jotta moniki ajatteloo sitä, jotta talon ku ostaa, että ei oo palveluja eikä mitää. Ja kuoleva teollisuuspaikka kun on. Nytki on jo autioita taloja täällä, joissa ei asuta. Ennen ne oli vaa tuolla salokylillä autiot talot, mutta nyt täällä tehdasalueellaki alkaa näivettymää ja talot tyhjillee jäähä. ... seitsemän viime vuonna muuttotappio ollu.”*

Tyhjilleen jääneiden Miljoonaniemen tehtaan asuntojen myyminenkin ei ole Jannen tietojen mukaan onnistunut toivotunlaisesti: *”Tehas pyrkii niistä eroon. Ne viime vuonna tuli tavallaan niin ku henkilöstölle myyntiin ja ei niitä oo myyty yhtään ja nyt ne on ihan yleisessä myynnissä.”*. Mauno arvelee, että asuntojen myyminen Pankakoskella ei ole mahdotonta, mutta se edellyttää

huomattavan alhaista hintatasoa: *"Kyllähän täältä jollai keinon kaupaksi männöö, ku vaa o tarpeeksi halpoja. Hintataso pitää olla erilainen ku Lieksassa."* Liisa puolestaan kertoo, että joitakin vanhempia tehtaan aikoinaan rakennuttamia taloja on esimerkiksi Niskassa purettu, mutta joitakin asuntoja uudet yksityiset omistajat ovat kunnostaneet jälleen asuttaviksi: *"Nii, osa on purettu. Seki missä myö viimeks asuttii. Sitte ku tänne tultii, nii seki talo on pois purettu. Se on purettu, mutta hänen (Olavin) kotitalonsa, sen osti joku ja se on kunnostettu omakotitaloksi."* Asuntojen purkaminen vaikuttaa osin siihen, millaisen mielikuvan Pankakosken asutuksesta nykypäivänä saa. Aluksi en tullut lainkaan ajatelleeksi sitä, että asuntojen määrä ja niiden asuttajien määrä voi vähentyä myös asuntojen purkamisen kautta. Oletin, että käytössä olevien asuinrakennuksien määrä vähentyy vain, jos asunnoille ei löydy uusia ostajia ja ne jäävät tyhjilleen.

Jarmo on laskeskellut, että Pankakosken asukkaiden ikäjakauma ja asukasmäärä saattaa muuttua lähivuosina, kun iäkkäämmät pankakoskelaiset väistyvät nuorempien tullessa perheineen heidän tilalleen. *"Tuollaha on nyt paljon taloja, missä asuu kaheksankymmentävuotiaita, joko yksinään taikka vanhoja aviopareja. Ne talot ku muuttuu nuorille perheille. ... Vanhempiporukka, ku väistyy, ni tiällä lapset lisääntyy. Näin minä oon olettanu. Tiällä porukka lisääntyy, täällä Pankakoskella."* Pirjo puolestaan arvelee, että Jarmon kuvailema muutos on jo käynnissä Pankakoskella: *"Sen tähän muuttaa, kun tietysti täällä on näitä vanhempia ihmisiä. Moni on jo luopunu, lähteny pois joko Lieksaan tai sitte tietysti kuollukki. Jää tyhjiksi asuntoja. Asuntoja tyhjiksi jäänyt, nii tännehän on tullu nuoria perheitäki. Paljon ovat ostaneet talojaki, siis jotka eivät ole pankakoskelaisia."* Vanhemman ikäpolven väistymisen ovat huomanneet myös vanhimman sukupolven haastateltavat Liisa ja Olavi. Heidän ympäriltään samanikäiset tai vanhemmat ovat vähitellen hävinneet: *"Myö nyt tässä ollaa melkei näitä vanhimpia. Sie taiat olla vanhin."* (Liisa.) *"Nii, miespuolisista ei taia olla ketää muita. Mie oon vanhin."* (Olavi.) *"Nii, hiä on nyt vanhin. Ei täällä. Kaks rouvoo on, jotka on hänestä vanhimpia."* (Liisa.)

Pankakosken omilla nuorilla aikuisilla vaikuttaa olevan Jannen kertoman mukaan suuntaus pikemminkin Pankakoskelta poispäin: *"No, kyllä kait se pääosin on ollu sieltä kiire pois lähinnä. Ei sielä asu kaveria yhtään sielä. Kaikki on muuttanu pois."* Osa pankakoskelaisista nuorista on alkujaan lähtenyt opiskelupaikan perässä joko Lieksan keskustaan tai muualle Suomeen ja jääneet sille tielleen, Mauno selvittää, että *"ku mennää kouluttautumaa. Ku pankakoskelainenki lähtöö jonneki koulutusta saamaan, nii sieltä saattoo löyteeki tulevaisuuen ja sinne jääpi tai muuta, ettei ennee kotiseu-ulle tulekkaa."* Mauno kertoo myös, että *"... pankakoslaisia tehtaalaisia asuu paljon Pankakosken ulkopuolella. Tässä Pankakoskella pääosin eläkeläisiä asuu, jotta nuoret käypi*

muualta.”. Janne itse on Maunon kuvailema nuori, joka on Pankakosken ulkopuolelle muuttanut tehtaalainen. Hän tosin kokee olevansa ikäluokassaan harvinaisuus jäädessään tehtaalle töihin tai ylipäättään asumaan Lieksaan: ”Muutama harva jäi yleensäkin Lieksaan ja vielä harvempi asu tai jäi tehtaalle töihin. Minunki kaveripiiristä minä ja yks toinen ollaan siellä töissä. Että ei siihen silleen oo halukkuuttakaan jäähä ees siihen tehtaalle.”.

Jarmon optimistinen tulevaisuuden laskelma on kiinni pitkälti tehtaan pysyvyydestä ja sen myötä syntyvästä luottamuksesta tulevaisuuteen. Jarmo pohtii: *”Mutta tästähän se on tehtaasta kiinni. Tämä, jos pyllähtää, nii aika vähän on asukkaita. Totta kai se mielialaan sitte vaikuttaa. Jos aina on luopumassa tehas, eihän porukka uskalla oikeestaan mitää tehä eikä nuoret oo tulossa tänne Koskelle asumaan. Pikkasen nytteki sitä, että en ainaskaa Koskelle lähe asumaan. Ajatteleeko ne niin pitkälle, että jos tää tehas loppuu, nämähä asunnot on arvottomia sillon.”.* Tehtaan pysyvyys ei ole ainoa asia, joka arveluttaa mahdollisia Pankakoskelle suuntaavia asunnonhankkijoita. Janne kertoo muun muassa ystävästään, jolla intoa olisi ollut Pankakoskelle takaisin, mutta palveluiden olemattomuuden vuoksi perheellinen ystävä jätti myönteisen ostopäätöksen tekemättä: *”Kyllä tässä muutama kaverihi kun, oli vuos sitte, kahteli, taloo oli ostamassa. Kyllä sillä halu olis ollu esim. Koskelle jäähä sinällään, mutta sillähi lapsia jo, nii sitte ne otti ja muutti Lieksaan, tuohon keskustaan. Että on koulut ja palvelut lähellä.”.*

7.2 Tehdas pankakoskelaisten elämänkulussa

7.2.1 Sukupolvien tehtaalaisista uusille urille

Maunoa lukuun ottamatta haastateltavat ovat tehneet työuransa tehtaalla. Myös heidän muita sukulaisiaan on ollut töissä tehtaalla ja Maunokin on saanut ensikosketuksensa tehtaaseen isovanhempiensa kautta. Usean sukupolvien ja sukulaisten työskentely samassa tehtaassa antaa viitteitä yhteisön erityispiirteestä. Pankakoskella ei ollut lainkaan erikoista, että esimerkiksi saman suvun sukupolvien tehdastyöläisen ketju on jatkunut katkeamattomana kolmenkin polven läpi. Muun muassa henkilökunnan lehdessä (Enso-Gutzeit Oy 1967, no 2) on esitelty vuonna 1967 Saastamoisen suvun miehiä kolmessa polvessa (isä, poika ja pojanpoika), jotka kaikki ovat vielä lehden julkaisun aikana olleet samanaikaisesti töissä Pankakosken tehtaalla. Juuret tehdastyöskentelylle saattavat ulottua pitkänkin ajan päähän. Esimerkiksi Maunon ensikosketukset tehtaaseen ovat syntyneet hänen isoäitinsä ruukinaikaisista kertomuksista ja jatkuneet ainakin Pirjo-vaimon tehtaalaisuuden kautta.

Haastateltavienkin joukosta löytyy sukuja, joiden edustajia on työskennellyt tehtaassa useammassa sukupolvessa. Jarmo laskeskelee, että melko pitkän ajan on hänen sukunsa tehtaassa työskennellyt: *”Isä ja äiti on ollu. Toinen ukki ja mummohi ollu. Onkoha peräti mummon isä ollu kans. On se aika pitkä.”*. Edellä mainittujen lisäksi haastattelusta kävi ilmi, että myös Jarmon keskimäinen poika on jatkanut suvun perinnettä tehtaalaisena. Olavin suvun tehtaalaisuus on sekä pitkä että laeva: *”Minun isä oli tehtaalla töissä. Sitte veljet oli kaikki, sisko. Railiki oli vähän aikkoo.”*. Ja Liisa jatkaa vielä listaa *”Nii, ja nytten meiän poika on ollu.”*. Jannekin on ainakin toisen miespolven tehtaalainen isänsä jälkeen.

Joskus vanhempien sukupolvien tehtaalaisista saattoi olla hyötyä nuoremman sukupolven tehtaalaisille, mutta toisinaan vanhempien sukulaisten epätoivottava käytös katkaisi sukupolvien tehtaalaisuuden. Suvun painolasti siirtyi uusille sukupolville – niin hyvässä kuin pahassa: *”Mutta kyllä ainaki sillee tapahtu, että lapset ylleesä pääsi, ku vanhemmat oli kunnollisii työntekijöitä. Ku eivät juoneet ja retkunneet. Vaa tietysti, jos vanhemmat oli, jotta ei esimerkillisiä työntekijöitä välttämättä olleet, ni lapsekkaat ei sitte. Oli vaikee päästä. Siis isän ja äidin rasite saatto olla lapsillekki.”*. (Mauno.) Saman suuntaisesti Jarmokin arvelee pohtiessaan, millä perustein aikoinaan töihin otettiin ja millä perustein jätettiin ottamatta: *”Mikä sinne sitte on vaikuttanukkaa, että osa on päässy ja osa on. Onko isien pahat teot, mistäs sen tietää.”*. Ennen koulutuksen merkityksen muuttumista myös aiemman sukupolven asema tehtaassa määritti pitkälti nuoremman sukupolven aseman: *”Kyllä se sitte ainaki muuttu. Ennenhän se oli, että samasta perheestä oltii työläisenä. ... Kyllä se tuota, samasta perheestä, ylleesä se jatku, ku töihin mentii, ku isät oli, ni lapset. Tänä päivänä sitte, ketkä käypi kouluu, nii sitte ne voi olla jo virkailijoina.”*.

Koulutuksen ja kouluttautumisen merkitys on monen muun tekijän ohella muuntunut. Täysin sivistymättömiä työntekijöitä tehdas ei ole kuitenkaan viime vuosisadan alussakaan pitänyt toivottavina. Mauno on muun muassa Pankakosken historiaan perehtyessään löytänyt viitteitä siitä, että tehtaan johtaja on myötävaikuttanut työläiskansan sivistykseen tai vähintään suhtautunut siihen suopeasti: *”Pankakosken tehtaanjohtaja on nimenomaan puhunu ja puuhamies ollu. Koska kartonkitehas kun tulloo, ni pitää osata kirjaimet tuntee. Siis tehtaalla on välttämätöntä luku- ja kirjoitustaito ollu.”*. Luku- ja kirjoitustaito ovat olleet ensi askeleet kouluttautumisen muutosprosessissa.

Usean vuosikymmenen ajan riitti, että kansakoulu oli käytynä. Mauno esimerkiksi on kysynyt Olavilta, kuinka ammattiin perehtyminen hänen ensimmäisinä työvuosina toteutettiin ja pääasiassa

työhönoppinen on hoitunut vanhempien työntekijöiden avustamana: *”Ennen ku nuorena tuonne tehtaalle mentii, ei mitää koulutustarvetta ollu. ... Minä kysyin, jotta mitä koulutusta tarvinnu, vaa ei mitää. Siin on vanhemmat kaverit neuvonu. Työtoverit neuvo, sillä keinon, työpaikalla tapahtu.”*. Vielä Olavin ja Liisan pojan aikoihin tilanne oli sama ja heidän poikansa houkuteltiin tehdastyöläiseksi suoraan koulunpenkiltä Liisa kertoo: *”Hän pääsi kansakoulusta. Piäsi ja haki, jotta ammattikouluun ja hän että lähtöö. Mutta minulle tuli se henkilöstöpäällikkö, se Pato-oja kysymään, että onko meidän Raimo missään töissä, että ois töitä. Ja minä, että kyllähän se on, mutta voin minä sanoo. Sen sanoin, että sinuu töihin kysyttiin, nii ei lähteny ammattikouluun ja se on siitä lähtiin ollu. Viiskytäkaks vuotta täyttää nyt, jotta sieltä kansakoulusta hänki on ollu. Koulutus jäi sitten.”*

Ammattikoulutusta vaille tulleet työläiset opastettiin työhön vanhempien työläisten avun lisäksi tehtaan järjestämällä tai ammattikoulun ja tehtaan yhteisesti järjestämällä koulutuksella. Esimerkiksi vuonna 1962 (Enso-Gutzeit Oy 1962, no 2) on esitelty tehtaan ja ammattikoulun yhteistä koulutustoimintaa: *”Jo kahtena edellisenä vuonna Pankakosken tehtailla yhteistoiminnassa Pohjois-Karjalan keskusammattikoulun kanssa järjestetty ammatillista koulutusta. Vuonna 1960 oli ... kartonkimiesten jatkokoulutuskurssi ja viime vuonna ”Teoreettista perustietoa ammattimiehille” niminen kurssi”*. Vuonna 1965 (Enso-Gutzeit Oy 1965, no 6) koulutusta järjestettiin tehtaan puolesta ammattikoulun oppimäärän verran: *”Kaukopään ammattikoulun alaisena aloitti 4.10.65 toimintansa Pankakosken ammattikoulun paperi- ja selluloosateollisuuden peruskurssi. ... Se vastaa Kuntainliiton vastaavan oppisuunnan oppimäärää, kertoi ins. Rytkönen.”*

Tarpeen vaatiessa työläisiä lähetettiin myös muualle Suomeen uusia työtehtäviään oppimaan. Pirjo muistelee, kuinka hän muiden naisten ohella teki aluevaltauksen trukkikuskin töihin: *”Sitte sieltä kysyttiin, että hyö on kaavaillu naisille semmosta trukkiihommaa, että oonko kiinnostuna. Minä aattelin ensin, että tuntu hirvittävän, kun oli tosiaan, että siellä miehet oli trukkikuskeja. Ja se oli semmonen homma, ettei sitä kukaa muu ossoo tehä ku ne miehet. ... Eiku vaa, pitää yrittää ja me oltii sielä harjottelemassa ja opettelemassa ja peräti käytii Vantaalla kurssillaki. Trukkikurssilla ja siitähän se lähti se uus homma ja voi miten se oli kivaa. Ja oikein hyvin meni kaikilla meillä naisilla ja joka vuorossa oli yks nainen.”*

Vähitellen koulutuksen merkitys esimerkiksi työhönottotilanteessa on kasvanut. Mauno on ulkopuolisenakin havainnut muutoksen, vaikkakin empii, onko koulutus täysin ehdoton vielä tänäkään päivänä: *”(Ennen) Ei mitää koulutusta. On muuttunu. Ei pääse ennee. Pitäähä se käyä*

koulu, koulutuspaperi, alan linja käy. Vaikeeta on päästä tehtaalle ihan syrjästä, jos ei oo minkäänlaista koulutusta. Jonkin verran voipi vielä päästä.”. Jarmo on seurannut jonkin verran tehtaan sisällä työhönottoa ja on havainnut, että käytännöt voivat olla vielä työhönottajasta riippuvaisia, mutta suuntaus on koulutusta puoltava: ”No jotku, riippuu siitä vähä kuka sielä on töihin ottamassa. Jotku on julistanu, että pitää olla alan koulutus, mikä on minusta ihan oikein. Viärihän se on, jos joku käypi kouluja, muttei oteta töihin. Että otetaa muualla käyny töihin.”.

Jannen kertoman mukaan koulutuksen merkitys on muuttunut jossain hänen isänsä ja hänen oman työllistymisen välillä. Koulutus tai sen uupuminen on korvannut työhönottotilanteessa entisaikojen vanhemmat hyvinä tai huonoina työntekijöinä: *”Se oli sitä aikkoo, ku isähi meni sinne, että sinnehä pääsi suunnillee töihin, ku vaa kävi kysymässä. Eihän sielä mitää koulutuksia kysytty. ... Sitte (kun itse menin), nykyjähän on koulutuksellaki merkitys. Että kesätöistä lähtiin sielä on alalle opiskelevia ja tämmösiä. Kyllä se siihen on menny, että ei se työpaikka kule siinä perhepiirissä, tai sukulaisten lapsia. Ei sillä nykyjään oo merkitystä.”.*

Janne on myös havainnut, että koulutuksen merkityksen ja kouluttautumismahdollisuuksien lisääntyminen on merkinnyt sitä, ettei tehtaalle välttämättä edes haluta enää töihin samoin kuin ennen. Esimerkiksi Jarmon mukaan ennen oletuksena oli, että kaikki halusivat tehtaalle töihin: *”Kaikkiha tänne on varmasti nuorena yrittäny töihin ja sitte ne ketkä ei oo piässy, jollai tavalla on ollu katkeria siitä, että varsinkaa, jos ei oo muuallekkaa piässy.”.* Janne taas on huomannut, että hänen sukupolvensa kohdalla on todennäköisempää, että nuoret valitsevat ennemmin koulutuksen kuin tehtaan työpaikan, kuten edelle Olavin ja Liisan poika: *”Nuorempi sukupolvi, koulutusmahdollisuudet on ollu erilaiset. On ollu enempi varaa, mistä valita. Ja sit on kuitenkin haluttu kouluttautuu korkeemmalle, ei sitte oo työläisen asemaan jääty. Ja totta kai nykyjään sitte tekköö jo tuo, että yleensäki metsäteollisuus paljon vähentää ja tehtaita lopetettaa eikä tätäkää pidetä sitte varmana työpaikkana.”.*

7.2.2 Epävarmuudesta huolimatta eteenpäin

Pankakosken tehdas on kokenut elinkaarensa aikana luonnollisesti sekä nousu että laskukausia. Sitä on kuitenkin työläisten näkökulmasta leimannut erityinen piirre: epävarmuudesta huolimatta tehdas ja työpaikat pysyvät. Muun muassa Liisa kuvailee mennyttä ja vertaa nykypäivän epävarmuuteen: *”Oli, oli aikonaan epävarmaa siitä. ... Oli ennenki aina niitä uhkia, jotta se loppuu, vaan ainahan se.”.* Pirjokin muistaa, kuinka hänen tehdastyöskentelyn alkuaikoina puhuttiin lopettamisuhasta:

”Minä sen muistan että silloin kun minäkin menin, ni aina oli pelkoja siitä lopettamisesta ollu. Ja huonosti menemisestä.”. Jarmon mukaan pitkin tehtaan historian laskusuhdanteita on korostettu siinä määrin, että niistä on tullut arkipäivää eikä lopettamisuhkaan ole aina vakavuudella suhtauduttu. Ennen oli tapana myös tuudittautua suuren konsernin luomaan turvallisuudentunteeseen: ”No, Enson aikaan, kun melkein joka kuussa meille sanottiin, että menee hirmu huonosti, ja tämä loppuu. Jo silloin, ne vaan näytteli aina niitä lukuja. Kun oppi Enson aikaan, että joka tapauksessa tämä pyörii, se oli niin kun että ne vitsinä sen kertoo: ”Ei kannata. Ei kannata.”. Joka tapauksessa ajettiin. Myöhä oltii, Stora-Enso, niin iso konserni, oltii kun itä paska sielä. Elikkä se oli ihan sama heille tehtiikö myö tulosta vai eikö. Ne tasasi sen jollain muulla.”.

Jannen aatokset ovat samansuuntaiset kuin Jarmolla. Jannen mukaan nykytilanne vaikuttaa jossain määrin epätoivoisemmalla kuin konsernin aikainen tilanne. Nykyisin kun ei enää konserni takaa huonosti menneitä vuosia vaan tulosta on tehtävä tosissaan: *”Nii, kyllähän silloin Enson aikaan tosiaan. Eihän sillä varmaa mitää älyttömiä voittoja tuo tehas tuottanutkaan, mutta eihän se ollu silloin välttämättömyys. Kujan se pyöri omilla suurin piirtein tehas. Mutta nythän se on, kun pitää tuottaa valtavia voittoja, sikäli tuloo se ongelma. Että mitenkä, kun ei se oo ikinä tuottanu oikee hyvästi, ja nyt pistetään sitte tuottamaa. Sillä perusteella menee vielä huonommin.”. Vaikka viesti epävarmuudesta on sama kuin ennen, Janne arvelee, että ennen pystyi uskomaan työpaikan pysyvyyteen, mutta nykyinen ilmapiiri ei huomista tunne: *”Sitte pietty varmana työpaikkana. Ei tänä päivänä voi kyllä varmasta puhuu. Lähinnä se on tuo tiedonanto semmosta nykyjään, että kerrataa, miten huonosti mennöö. Sen takii pitää vähentää porukkaa.”.**

Vaikka mielikuvien mukaan ennen 2000-lukua uhkailut sulkemisesta ovat olleet lähinnä liioittelua, on sulkemisuhka ollut aiemminkin todellinen. Tehdas oli 1960-luvun lopulla samankaltaisessa tilanteessa kuin 2000-luvun alussa. Enso-Gutzeit Oy:n teettämästä ja Jaakko Pöyry & Co:n tekemästä Pankakosken tehtaiden saneeraussuunnitelmasta (1969) ilmenee, että lopettamista on pohdittu vaihtoehdoksi tehtaan jatkamiselle: *”Pankakosken suhteen on kaksi päälinjaa. Se ajetaan loppuun mahdollisimman pienillä investoinneilla tai sitä kehitetään niin, että se vastaisuudessakin tuottaa ja on tuotevalikoimaa täydentävä jäsen Enson perheessä.”. Jatkamisen edellytyksenä oli pääosin kartonkikone 2 (KK 2) kohdistuvat investoinnit ja henkilöstön vähentäminen kilpailukykyyn lisäämiseksi: *”... KK II:n modernisoinnista siten, että mahdollisimman paljon käytetään hyväksi nykyisiä laitteita. Systeemit saneerataan kuitenkin niin, että työvoiman tarve vähenee tuntuvasti nykyisestäään ja tuotteiden laatu ja niinmuodoin kilpailukyky paranee.”. Edellisen perusteella**

tuotannon tehostaminen henkilöstön kustannuksella ei vaikuta lainkaan uudelta 2000-luvun ilmiöltä vaan samoja fraaseja on käytetty jo kolme vuosikymmentä aiemmin.

Viimeisimmän vuosituhannen alkuun verrattuna 1960- ja 1970-lukujen taitteessa vallinnut tilanne vaikutti osin samankaltaiselta, mutta erona oli luottamus konserniin, minkä haastateltavat toivat esille. Silloinen johtaja Jaakko Simola (Jaakko Pöyry & Co 1969) vetoaa saneeraussuunnitelmaan liitettyssä kirjeessä Pankakosken tehtaan merkitykseen konsernin osana: ”... *toimitusjohtajamme on useaan otteeseen, viimeksi pääministerin täällä käydessä, vakuuttanut, että Pankakoskea kehitetään eikä tulla toimintaa täällä lopettamaan. ... Ei myöskään tule unohtaa sitä, että Pankakoski on menneinä vuosina hankkinut monet miljoonat käytettäviksi yhtiön muiden yksiköiden hyväksi. Ei myöskään saa jättää huomiotta, että useamman vuoden ajan on Pankakoskella pitäydytty sellaisista investoinneista, jotka vaikeuttaisivat nyt esitettyä ratkaisua ja ne on jäädytetty toteutettaviksi kokonaisratkaisun yhteydessä.*”.

Lopulta päätös tehtaan jatkosta varmistui ja lopullisen saneeraussuunnitelman mukaan investoinnit kattoivat pääosin kartonkikoneiden 1 (KK 1) ja 2 (KK 2) korvaamisen yhdellä uusitulla koneella sekä kartonkikone 3 (KK 3) osittaisen uusimisen (Enso-Gutzeit Oy 1981, no 1). Työpaikkojen vähentäminen oli saneerauksen yhteydessä tarpeen, mutta sillä ei ollut vaikutusta tehtaalla olevaan työvoimaan, kuten haastatteluista ja henkilökunnan lehdestä (Enso-Gutzeit Oy 1978, no 4) ilmenee: ”*Työvoiman vähennys 30 henkeä tapahtuu tehtailla luonnollisen työstäpoistumisen kautta.*”. Tosin Vaalaman (1987, 90) tekstin mukaan uudistukset vähensivät työvoimaa lopulta 170 henkeä, mutta siinäkin painotetaan, että työläisten toimeentulo oli turvattu.

Pirjo muistelee investointien jälkeistä muutosta seuraavasti: ”*Niin, sitä kolmesta investointiin. Sinne tehtiin se uus kuivaussysteemi. Iso saneeraushan oli seki. Mutta sillon 70-luvulla tehtiin tämä kun hävitettiin ne vanhat liisterikoneet, nii tehtiin se uus se laminoitinkone. Ja nehän oli suuria. ja KK 2, yks kone purettiin ja tämä kakkonen uusittiin. Oli ykkönen, kakkonen ja kolmonen vanhoja koneita, mutta nyt sielä ei oo ku kakkonen ja kolmonen. Se ykköskone on kokonaan purettu pois ja sitte on remontoitu näitä kahta.*”. Saneerauksen laajuudesta jotakin viestittää jo sekin että koko prosessi alkoi osin jo ennen ensimmäistä vuoden 1969 saneeraussuunnitelmaa ja toteutettavan suunnitelman viimeinen vaihe oli valmis vasta reilun kymmenen vuoden päästä vuonna 1981.

7.2.3 Tuotantomateriaalin kummajainen yhdysside kyläläisiin

Tehtaalle menevän jätepaperin keräys on yhdistänyt pankakoskelaiset tehtaaseen usean vuosikymmenen ajan. Jätepaperin keräyksen alkamisen ajankohtaa en tarkoin kykene määrittelemään, mutta ainakin vuoden 1954 henkilökunnan lehteen (Enso-Gutzeit Oy 1954, no 4) aiheesta on kirjoitettu. Jätepaperin runsas käyttö on yksi Pankakosken tehtaiden erityispiirteestä ilmenee vuoden 1967 (Enso-Gutzeit Oy 1967, no 4) lehtijutusta: *”Yhtiössämme on Pankakosken tehtaat erikoistuneet jätepaperin käyttöön. ... Työnjoht. Kiiskinen kertoi, että jätepaperin käyttö vastaa noin 50 % koko Pankakosken tehtaitten raaka-aine tarpeesta, joten aikamoisesta jätepaperin kuluttajasta on kysymys.”*. Vielä runsaampaa jätepaperin käyttö on ollut vuonna 1985 (Enso-Gutzeit Oy 1985, no 9): *”Pankakosken tehtaat käyttää tätä nykyä raaka-aineenaan keräyspaperia maassamme määrällisesti eniten. 80 % sen vuotuisesta raaka-ainetarpeesta saadaan erilaisista keräyspapereista.”*

Jarmo on työskennellyt jätepaperiosastolla jätepaperin korkean käyttöasteen päivistä jätepaperin käytön loppupuolelle saakka: *”Sitte siirryin sinne jätepaperipuolelle. Siellähän minä olin pitkään. Piti niitä ennätyksiä. Ne oli kaheksakytä luvun, kaheksakytäviis ja oisko ollu siitä kaheksastakymmenestäviistä sinne yheksäkytäluvun lopulle. Sillo sitä jätepaperii ajettii. ... Tuli semmossii hommii, ettei se jätepaperi kannattanu.”*. Työskentelyn lisäksi Jarmo on ollut jätepaperin kanssa tekemisissä jo lapsena: *”Sama sillon, ku niitä lehtivaunuja sillon pentuna, tuolla ratapihalla oli. Ni myöhän käytti sieltä lukulehet hakemassa. R-Kioskiltahan sitä tuli poistettuu monta tuhatta kiloo lehtee.”*. Myös Janne muistaa tutustuneensa tehtaan jätekeräyslehtien sisältöön: *”Penskana käytti aina ratapihan ali jätepaperivaunuissa lukemassa lehtiä.”*

Ilmaisten lehtienlukukokemuksien lisäksi muun muassa paikalliset urheiluseurat ja koululuokat saattoivat hyötyä tehtaan jätepaperikeräyksestä toimittamalla lehtiä tehtaalle. Muun muassa Mauno muistaa, että urheiluseura Valpas rahoitti toimintaansa järjestämällä jätepaperinkeräystä: *”Kyllä se yhdellä aikkoo oli hyvinni tärkeä. ... Kyllä sitä kerättii. ... Valppaan autolla kiertivät ja kärrit, kerättii, ei oo monta vuotta. Valpas hankki seurallee rahhoo sillä keinon.”*. Myös Janne muistaa, että urheiluseurat hyötyivät jätekeräyksestä, minkä lisäksi myös koululuokat pystyivät suurentamaan esimerkiksi luokkaretkikassaa jätepaperilla: *”Olihan sitä jätepaperinkeräystä. Urheiluseurat sitä piti ja tais meillä olla koululuokanki kanssa. Luokkaretkikassaanhan sitä lähinnä.”*

7.2.4 Juhlanhetket

Tehtaan järjestämät juhlat ovat jääneet haastattelijoiden mieleen. Olavin varhaisimmat muistot ulottuvat hänen varhaislapsuutensa aikaiseen juhlaan, jota on hän muistelee hymyssä suin: *”Minä muistan semmosen, oliko kolmekymmentäseitsemän, minä olin kuuen vanha, nii silloin oli joku vuosijuhla. ... Niin ku Myllymäki on tuossa urheilukentän vieressä, nii siinä antovat jokaiselle, kahvit tarjosivat. Sen kupin sai muistoksi siitä ja siinä kupissa oli yheksänsataakolkytseitsemän. Vaan meiltäki ne on hävinneet. Minne lie. Ne olisi ollu mukavat muistot siltä ajalta.”*. Pirjollekin tehtaan järjestämät juhlat ovat jääneet myönteisinä yhteisinä hetkinä muistoihin: *”Nii oli ja hirveen mukavia oli aina. Hyviä juhlia järjestettiin. Just ne tuotantoennätysjuhlat, niitä odotettiin. Ne oli sitte kummiski kivoja, hauskoja, yhteisiä tapahtumia.”*.

Enso-Gutzeitin Oy:n henkilökunnan lehdistä saa joitain viitteitä, millaisia juhlia tehdas on järjesti. Pirjon mainitsemista tuotantoennätysjuhlista löytyy juttu esimerkiksi vuoden 1971 lehdestä (Enso-Gutzeit Oy 1971, no 2). Teksti kuvastaa hyvin, kuinka runsas joukko oli tuolloin vähintäänkin välillisesti kytköksissä tehtaaseen: *”Tuotantojuhlia vietettiin Pankakosken kansakoululla kahdessa erässä yhteensä n. 750 hengen voimalla. (+ 250 koululaista). Tilaisuutta juhlisti Kuopion kaupunginteatterin esittämä ”Kuopion takana.”*. Vaikka muutoin tehtaan rooli vaikuttaa kaventuneen arkiseksi työpaikaksi, niin juhlien järjestämisen perinne on jatkunut edelleen. Mittakaava on tosin pienentynyt, mutta juhlien aiheet ovat pysyneet pääpiirtein samoina Jarmo kertoo: *”Järjestäähä se, ku pyöreitä vuosia. Järjestihä se tämä Stora-Enso. Tämä uus omistaja järjesti viime keväänä, mikäpähä viinijuhla se oli ... Kuulin, että, nyt oli omistaja käyny täällä, että tuotantoennätys, vuorokausiennätys, ni oli sanonu, että pidettää grillijuhlat.”*.

Olavi ja Jarmo kertovat, että koko tehtaan henkilökuntaa koskevien tuotantoennätys- ja vuosijuhlien lisäksi tehtaan palokunta järjesti palokuntalaisilleen juhlia. Aihetta juhlaan palokunnalla on ollut erityisesti silloin kun palokunnan työ on onnistunut. Aina juhlan ei ole tarvinnut olla näyttävä ja muodollinen vaan sauna ja vatsantäyte seurassa ovat riittäneet Jarmo kuvailee: *”Ja sitte palokunnalle on pidetty. Muutama pahempi palo sammutettu. On savusaunalla, tämä mikä oli tässä tätä ennen johtaja (Ari Kotilainen), tämä piti tuolla kerholla. Juotiin, syötiin, saunotti. Oltiiko me peräti kolmasti sen johtajan aikaan, savusaunassa.”*.

Jarmon mukaan varsinaiset palokunnan juhlat on järjestetty viimeksi palokunnan täyttäessä pyöreitä vuosia: *”Meillä oli juhlat, 90 vuotta ku se (palokunta) täytti.”*. Yhä toiminnassa oleva tehtaan

Pankakosken Vapaaehtoinen Palokunta perustettiin vuonna 1915 (Saarelainen 19.9.2007), joten 90-vuotisjuhlilla on järjestetty hiljattain vuonna 2005. Palokunnan perustamisvuonna sai alkunsa vuonna myös Pankakosken Tehtaiden Soittokunta, jolla oli kuuluva rooli muun muassa tehtaan ja palokunnan juhlissa. Torvisoittokunta oli tauolla vuodet 1919-1944, minkä jälkeen se tahditti juhluvieraita muun muassa tehtaan 80- ja yhtiön (Enso-Gutzeit Oy) 100-vuotis-juhlissa (Enso-Gutzeit Oy 1975, no 7). Toisin kuin palokunta torvisoittokunta saavutti tiensä pään (ainakin toistaiseksi) 1990-luvulla (Saarelainen 19.9.2007).

7.2.5 Tehtaan roolin muutos

Asuntojen rakentamisen ja erilaisten yhdistystoimintojen lisäksi tehdas on ollut aiemmin enemmän läsnä yhteisön arjessa. Muun muassa Jarmo arvostelee tehtaan roolin ja sen johtajien muutosta inhimillisestä yhteisön ylläpitäjistä näennäisen tehokkuuden äänitorveksi: *”Eli sitä yhteiskuntavastuuta oli sillä enemmän. Niillä johtajilla. Ne tais nuille syrjimmille ja köyhimmille, näille kaiken köyhimmille käydä jakamassa näitä joulupaketteja. Kyllä se semmonen tunne oli, että tehas piti yllä tätä koko paikkakuntaa. Ku työelämässä ruvetaa puhumaa tehokkuudesta, kaikki ihmiset hävivää. Talo karistaa kaikki semmoset, mitkä ei tuota mitää, vaikka nehä periaatteessa tuottaa, jos piettää porukoista huolta. ... Näissä seminaariloissa ja näissä tämmösissä on puhuttu: ”ympäröivän yhteisön huomioiminen” ynnä muuta. Sitähä ei nykyjää oookkaan. Ennenhän sitä oli. Tehas piti huolta siitä omasta porukasta.”*

Tehokkuuden tavoittelun lisäksi yksilöiden elintason nousu on vaikuttanut tehtaan roolin muuttumiseen yhteisön arjessa. Esimerkiksi Mauno kuvailee, kuinka tehdas järjesti ennen pesutilat kylän asukkaille, jotka kyläläisten vaurastumisen myötä jäivät tarpeettomiksi: *”No, sitte tehtaalla oli saunat ja oli pyykkituvat. Ja saunojahi oli monta, Rasivaaralla oli ja sitte oli täällä, Niskan alueella oli yks sauna, taisi kaksi olla sielä saunoja. Ja pyykkituvat, mankelit, kaikki oli sielä. ... Kyllä niitä oli etuja semmosia, paljo oli. Mut siinä oli yks. Pyykkituvatki kävi tarpeettomiks, ku rakennettii. Semmonen rakennusbuumi oli, seitkytäluvun alkuvuosina oli oikeen rakennusbuumi. Tuo Kirkkokaun alue rakennettii, Pankalammille rakennettii uusia taloja, nykyaikasii, joissa oli pyykkituvat, pesuhuoneet, itessä. Pyykkikoneet alettii ostoo, tehtaan pyykkitupa kävi tarpeettomaks. Mankeli, pitkää oli. ... Sitte kuiteki kahtovat, ku se nii vajaakäytöllä oli, ku monet ite, ni kuitenkin lakkauttaa. Tavallaa se ihmisten vaurastuminen johti siihen, että ne kävi tarpeettomiksi.”* Näin ollen tehtaan kaukaisen ja kalskean roolin takana on toisaalta tehtaan

tehokkuusajattelu, mutta toisaalta kyläläisten lisääntynyt riippumattomuus tehtaan liiketoiminnan ulkoisista toimista.

7.2.6 Laman näkyminen 1990-luvulla

Laman aiheuttama epävarmuus 1990-luvun alkupuolella vaikutti tehtaalla haastateltavien kertoman mukaan kahdella tavalla. Janne muistelee, että ensinnäkin Neuvostoliiton kaupan tyrehtyminen aiheutti tehtaan jatkolle ongelmia: *”No, sille huomasi, että tehtaalla oli silloin hirveitä ongelmia. Sille, että lehessä kirjoiteltii, lähinnä Neuvostoliiton kauppa. Se oli hirveen tärkeä asiakas silloin ennen. Ja sitten ku se loppu, ni sille piti löytää jotai uutta asiakasta tai tuoterakennetta tai tämmöstä. Semmosia mielikuvia on siitä ajasta. Nehän kävi eduskuntaa myöten lähetystä sielä. Se oli silloin yheksäkytäluvun alkupuolella.”* Pirjo puolestaan kertoo, että tuotantorakenne oli pitkällisen uudistusprosessin tarpeessa muidenkin kuin neuvostoliittolaisten asiakkaiden vähenemisen vuoksi: *”Kyllä se (lama) vaikutti. Hirveesti ehtivät näitä uusia, kun seki jäi pois se hylsäkartonki. ... Piti tällasia korvaavia tuotteita, kun ne vanhat, mitä ajettiin, ne laadut, nii monet jäi pois. Niille ei ollukkaa ennee ostajia. ... Oli vähän hakemista ja kone seisokkii, ku etitti uusia laatuja ja uutta, mikä menis kaupaksi. ... Sehän on pitkä prosessi semmonen kokeilu, ennen ku alkaa sujuu. Varmasti siinä oli vaikeita juttuja.”*

Jannen ja Pirjon kertomuksia lukuun ottamatta laman vaikutukset vaikuttavat haastattelujen perusteella jääneen melko vähäisiksi Pankakoskella. Muun muassa Jarmo ei oikein kommentoinut kyseistä lamaa millään tavalla eivätkä Olavi ja Liisakaan muista laman kovasti Pankakoskea ryöpytelleen. Epävarmoista olosuhteista huolimatta tehdas jatkoi toimintaansa eikä työläisten irtisanomisiin ollut tarvetta Olavi ja Liisa kertaavat: *”Ni, en minäkää muista sitä, jotta se oisi. Tietysti vakituiset työpaikat oli. ... En minä tiedä, en minä ossoo sanoo.”* (Liisa.) *”Ei varmasti hyvin paljon oo vaikuttanu tähän. Kuitenni on tuo tehas pyöriny ja sehän se on pitäny työläisetti.”* (Olavi.) *”Ni, ei ainakaa silloin ollu irtisanomisii.”* (Liisa.) Janne on hieman pessimistisempi, vaikkakin huomioi Liisan ja Olavin tavoin, ettei suorille irtisanomisille ollut tarvetta: *”Ei sielä irtisanomisii oo ollu oikeestaa ollenkaa. ... Mut vaikka siihen tuli tavallaan uus investointi, ei se kuitenkaa lisänny työpaikkoja. Ne niin ku sisäisillä siirtoloilla.”*

Vaikka työläiset välttyivät suorilta irtisanomisilta, vanhempia työntekijöitä kehoitettiin luopumaan ennen aikaisesti työstään ja siirtymään Jannen sanoin *eläkeputkeen*. Pirjokin muistaa, että laman aikoihin irtisanomiset vältettiin todennäköisesti ennenaikaisen eläkkeelle jäämisen avulla. Sekä

Janne että Pirjo laskeskelevat, että eläköitymisen kehoitus kosketti 57- ja 58-vuotiaita. Pirjon mukaan osa jäi aiemmin eläkkeelle mielellään, mutta osa ei ollut kehoitukseen tyytyväinen: *”Ei varsinaisesti, ei ollu (irtisanomisia). Mutta sillon kyllä ensmäisiä, no tavallaan olihan siinä, kehoitettiin näitä vanhempia siihen semmoseen eläkeputkeen. Että kyllä, sillonhan se alko ja siitä lähtiin on määrätyn ajoin sitten, mistä tunnettiin määrätyn ajoin vähentöö, nii sitte kehoitettiin hakeutumaa sinne (eläkkeelle) vaa. Sielä (tehtaalla) kun moni oli kumminki niin kauan ... niistä sen ikäsistä ihmisistä ja kolmivuorotyössä, nii useempiki lähti sitte mielellään. Joskaan ei ihan kaikki. Että muistan joitaki henkilöitä, jotka hirveesti vastusteli sitä että pitää lähtee. Se ei ollu ihan pakko, mut se oli kummiski suotavaa.”*

7.2.7 Tehdas viimeisimpien vuosien aikana

2000-luvun loppupuolen työskentelyn ja tehtaan ilmapiirin kuvailuissa kuuluu kiihtynyt työtahti liian pienellä henkilöstömäärällä. Liisa on vielä jonkin verran tehtaan nykypäivästä perillä, vaikkakin on ollut jo pitkään eläkkeellä ja poissa fyysisesti tehtaalta: *”Jotta myöhän ei nyt tieta sitä nykystä ilmapiiriä. Meiän poika on sielä töissä nyt kyllä tällä hetkellä. ... Vaa kyllähä tuolla, ainaki meiän pojan puheiden mukaan tuollaki kiristyny se työtahti. Ei oo henkilökuntoo. Jouttuut tekemään hirveen paljon vajaalla ja lissee kuulemma poikkee vaan pannoot.”*. Janne vahvistaa Liisan kuulopuheet viimeisimpien vuosien tehotyötahdista: *”Mutta tietysti nyt, kun tuli tämä sijoittajaryhmä, ni se nyt on näkyny ainakin väen vähenemisenä ensinnähi ja totta kai sitä myöten tiukentuneena työtahtina.”*. Kertoman perusteella vaikuttaisi siltä, että työtä tehtaalla voisi riittää useammallekin, mutta pyrkimyksenä on teettää työt entistä pienemmällä henkilöstömäärällä.

Pirjo puolestaan huomauttaa, että huomattavat henkilöstövähennykset ovat osa luonnollista kehittymistä, vaikkakin henkilöstön vähentäminen vaikuttaa ikävältä. Jos kehitys ei olisi kulkenut eteenpäin henkilöstön väheneminen olisi ollut edessä joka tapauksessa: *”Joskus ennen Pankakoskella (tehtaalla) on ollu yli 700 henkee. Se on nii suuri ihmismäärä ollu. Nyhän sielä ei oo ennee ku jotai 200. ... Siitä seitsemästäsaasta onhan se kauheesti menny, mutta tietysti pitäähän se aatella että kehityshän kulkee eteenpäin. Jotta koneita on uusittu. Ettei tarvii ennee semmosta porukkaa ja uusia systeemejä on tullu nii paljon. Pakkauslinjat on uuet, ennen käsin. Sillon tietysti, jos kehitys ei tehtaassa eteenpäin mene, nii sittenkinhän ne paikat vähenee.”*

Pääasiassa vain ylimmän virkailijakunnan osalta henkilöstö on jonkin verran vaihtunut. Pysyvistä henkilöstöstä ei Jannen kuvailun mukaan ole kyse, vaan kyseessä ovat joskin epämääräisiksi

määriteltävät vierailevat ulkomaalaiset konsultit: *”Ja sitte iha, ku palkataan uusia henkilöitä, tullu tehtaan johtajista lähtiin ulkomaisia henkilöitä. Sitte kaikennäkösiä konsultteja ja muita avustajia, mitkä pääosin on ollu just australialaisia. Olikoha sielä joku uusseelantilainen. Että on tuommosta porukkaa ruvennu liikkumaa sielä. Ei sielä minusta ennen tuommosia, niin ku just ulkopuolelta tulleita konsultteja taikka avustajiks niitä nimittää.”*. Ulkomaalaisten konsulttien ammattitaitoa tai tarvetta Janne ei epäile, mutta arvelee vieraan kielen aiheuttavan ylimääräistä epäluuloa ulkopuolelta tulleita kohtaan: *”Voipi semmosta pientä epäluulooki olla niitä kohtaan, koska ihan iso tekijä on kielimuuri. Nii eihän niitten kanssa ossoo. Käyphän ne kyselemässä ja näin pois päin, mutta mitä niille ossoot sanoo, et mittää. Varsinki vanhemmat työntekijät, eihän ne tosiaan pysty mitää kommunikoimaa niitten kanssa.”*.

Viimeisintä merkittävää tehtaalla koettua muutosta – vuoden 2006 myyntiä – kohtaan haastateltavilla on ristiriitaiset tuntemukset. Toisaalta se aiheutti lisää epävarmuutta, mutta toisaalta luottamus entiseen konserniin oli mennyt. Janne kuvailee pääpiirteittäin tilanteen, jonka Pankakosken tehdas kohtasi, ja joka jatkuu edelleen. Onni oli, ettei tehdas sulkenut kokonaan ja Stora-Enso Oyj:n sulkemisuhasta päästiin, mutta epävarmuus on yhä olemassa: *”Niin, se on jännä nähä yleensä lopettavako vielä kokonaan isoja tehtaita. En mie kyllä usko, että se vielä ohi on, muutos kuitenkin. Siis sehän on varma, että Enso olis lopettanu sen (Pankakosken tehtaas) siinä vaiheessa kun se lopetti näitä muitahi tehtaita. Että kyllähän se (myynti Smurfitille) lisää aikaa toi tälle, mutta mitenkä pitkän lisääjän toi, nii se on eri asia.”*. Jarmokin arvelee empien, että nykyinen omistaja on parempi kuin Stora-Enso Oyj:n jättimäinen konserni, jonka osana verrattain pienellä Pankakosken tehtaalla ei olisi ollut tulevaisuutta: *”Kyllä kai se nyt oli parempi. Nehä ois lopettanu toiminnan. Eikös se nyt oo, että vain suuri kaunista. Että pitää olla iso tehas.”*.

Pirjo on haastateltavista ehkä kaikkein optimistisin myyntipäätöksen myötä syntyneen jatkoajan suhteen, vaikka hänenkin puheestaan on aistittavissa epävarmuus huomisesta: *”Pitää vaan toivoo, että tämä uus pitää, että menestys tehas. Se on suuri menetys, jos tehas loppuu. Pitää toivoo vaan pitkee ikkee sille. Jos ei ois ostanu, ni se seisosi nytte. Gutsetti ois lopettanu, että hirmu hyvä vaan, ku osti.”*. Jarmo oli myyntiprosessin aikana hyvinkin pessimistinen tulevaisuuden suhteen, mutta uuden omistajan vakuuttelut tehtaan jatkosta ja mahdollisista investoinneista ovat edes auttaneet Jarmon suhtautumista myönteisempään suuntaan: *”Minä olin tässä välillä erittäin pessimistinen ja hyvin lähellä, että lähen Uimaharjuun ja muutan Joensuuhun kokonaan. Mutta kyllähän se nyt kun on kuunnellu tätä uutta omistajaa. Tänne on tulossa muutamii, uusia jatkojalostuskoneita, ja*

yleensä, jos semmosia tehään, nii ei meitä oo tarkoitus heti laittaa kiinni. Jos saavat tämän kannattamaa, ja jos vielä laittavat tuohon toisen kartonkikoneen perään vähän rahhoon.”.

Liisakin on poikansa kautta kuullut, että tehdas on investoimassa. Hän tosin toteaa, että investoinnitkaan eivät ole lopullinen tae tehtaan jatkuvuudesta, vaan lopettamisuhka on olemassa investoinneista huolimatta: *”Ja niinpähän se meiän poika sano, että sinne kyllä investoivat nyttien. Mutta jos se ei kannattavaksi tehtaaksi tule, niin sitte se lopettaa.”.* Hienoisesta optimistisuudestaan huolimatta Jarmokin arvelee Liisan ja Liisan pojan tavoin, että epävarmuus on alati olemassa, etenkin kun kyseessä on yksityisen omistajan varallisuus. Toisaalta nykyinen tilanne voi myös sисуunnuttaa ja toimia jonkinlaisena kannustimena työnteossa ja työpaikan säilyttämisessä. Tavalla tai toisella jatkuvasta epävarmuudesta ja pessimismin tilasta olisi päästävä eroon, jotta elämä Pankakoskella voisi jatkua mielekkäänä Jarmo huomauttaa: *”Mutta tämä viimeine muutos, nyt kai kaikilla on semmone näyttämisen halu. Jokainenha meistä nyt tajuaa, ku yksityisen rahat meissä kiinni, että jos se ei lähe kannattamaa, nii nehä lyöpi sen pimeeks. Se on varmaa. ... Nyt kai ois tarkoitus piä nostoo pinnalle. Kyllä kai se on nousemaan päin. Totta kai se mielialaan vaikuttaa. Jos aina on luopumassa tehas, eihän porukka uskalla oikeestaa mitää tehä eikä nuoret oo tulossa tänne Koskelle asumaan.”.*

Mauno suhtautuu haastateltavista kaikkein kielteisimmin vuonna 2006 tapahtuneeseen myyntiin eikä oikein usko tehtaan tulevaisuuteen: *”En mitenkää, minä en nää sitä mitenkää. Minä en usko tämmösii Smurfitiloihin. Tänä päivänä eihän kukaa voi luottoo, jos on esimerkiksi tämmönen Dermot Smurfit, tämmönen sijoittaja, joka tämän tehtaan nyt on ostanu, onko sillä intressii pyörittää sitä vai ei. Tulevaisuus on, jos on. Se voi olla olemattaki. Nyt on minusta semmonen Pankakosken (tehtaan) kohalta, jos sanoo sillä keinon, jotta saapi toivoo parasta, mutta pitää pelätä myös pahinta.”.* Haastateltavien näkemykset siitä, mikä vaikutus *pahimman* toteutumisella on, vaihtelevat. Kukaan ei tosin ole sitä mieltä, ettei tehtaan lopettamisella olisi lainkaan merkitystä tai etteikö tehtaan jatkoaika olisi ollut myönteinen tulos 2000-luvun puolivälin prosessille.

Enso-Gutzeit Oy:n (1972, no 5) henkilökunnan lehtien juhlanumerossa on katkelma, joka kuvaa tehtaan merkitystä vuosien varrella sitä ympäröivään yhteisöön: *”Sen ainakin toteamme, että tuhansien ihmisten kohtalo on liittynyt Pankakoskeen (tehtaan) ja sen moniin vaiheisiin ja milloin tehtaalla on ollut onnenpäivänsä, on se heijastunut myös sen piirissä eläviin ihmisiin.”.* Katkelmaan väliin voisi lisätä vielä *”... onnenpäivänsä tai epäonnenpäivänsä, on se...”.* Haastateltavista Pirjo kokee tehtaan mahdollisen loppumisen voimakkaimmin. Vaikutus ei kohdistu

hänen mukaansa vain Pankakosken kylään vaan koko Lieksan alueeseen: *”Sillon se ois ollu kuolinisku tälle Pankakoskelle ja koko Lieksalle. Se olis ihan kauheeta ollu. ... Minä surin jo. Että luojan kiitos se uus omistaja. Toivottavasti se nyt pyörittää, ettei lopettas. Sehän on niin suuri työllistäjä koko Lieksalle että tämä hiljenis entisestään.”*. Myös Jarmo kokee tehtaan vaikutuksen ulottuvan vähintäänkin välillisesti Pankakosken ulkopuolelle: *”Pankakosken tehas, jos pyllähtää, nii tällä on iso välillinen vaikutus. Mitä sitte käypi tuolla Lieksan kylällä? Onko sielä sitte niitä työpaikkoja?”*.

Aluksi Jannen kommentointi tehtaan merkityksestä ympäröivään yhdyskuntaan vaikuttaa muita haastateltavia neutraalimmalta. Toki kylä hänenkin mukaan vaimenisi entisestään, mutta Jannen mielestä tehtaalla ei ole samanlaista merkitystä kuin ennen, mikä johtuu muun muassa tehtaan jo vähentyneestä henkilöstömäärästä: *”Eihän se sillee riippuvainen. Totta kai se hiljentysi jonnin verran se kylä, mutta toisaalta, ku harva pankakoskelainen kummiskaa käy töissä tehtaassa. Kyllähän se, mutta ei se kylän loppuu kummiskaa merkihtis. ... Ennen on ollukki kylä hyvinki riippuvainen tehtaasta, mutta ei ennee sillee.”*. Vaikka tehtaan merkitys on Jannen mielikuvissa vähentynyt entiseen verrattuna, niin lopulta hän päätyy samankaltaiseen päätelmään kuin vanhemmat sukupolvet edellä: *”Hyvähän se oli, et se säily. Ohan sillä kuiteki iso merkitys Pankakoskelle ja siis koko Lieksallekki. Vaikkaki se väki on vähentyny paljonki, siitä huolimatta.”*.

8 YHTEENVETO

8.1 Traditionaalisen ja modernin yhteisöllisen identiteettikäsitteen yhdistäminen

Tutkimuksellisten lähteiden perusteella paikallisyhteisöjen merkitys niin yhteisöllisyyden kuin identiteetin rakentajina on pääosin haalistunut viime vuosisadan jälkipuoliskolla. Valtavirtauksen mukaan Pankakosken kaltaisilla integroimattomilla metsäsektoriyhdyksillä ei ole edellytyksiä entisenkaltaiseen yhteisöllisyyteen ja yhteenkuuluvuuteen. Kulta-aikojen yhteisöllisyys vaikuttaa hävinneen vähitellen alkaen kunnallistamis- ja valtiollistamistoimenpiteistä jatkuen aina 1990-luvun laman myötä globalisaation vaikutuksiin unohtamatta myöskään 1950-luvun loppupuolella alkanutta muuttoa maalta kaupunkiin. Myös identiteettitutkimuksessa paikallisyhteisö on jäänyt myöhäismodernin näkemyksen myötä muiden identiteetin rakennuspalikoiden alle. Ensisilmäykseltä vaikutti siltä, että vain joukko etnografeja pitää yllä maantieteellisen yhteisön ja alkuperän elinvoimaisuutta. Traditionaalisen pysyvyyden luoma turvallisuuden illuusio on rikkoutunut tiedostetun ja tiedostamattoman alati muuttuvan identiteetin vallatessa alaa. Yksilöt –

niin itsenäisinä henkilöinä kuin ryhmän jäsenenä – eivät hyväksy valmiiksi muokattua yhteistä identiteettiä vaan pyrkivät itse muovaamaan jatkuvasti yksilöllistä identiteettiään. Asetelma on pyritty rakentamaan siten, että myöhäismodernissa yhteiskunnassa paikallisyhteisöön liittyvät identiteetit eivät mahdu muiden identiteettien (iän, ammatin tms. ominaisuuksien) rinnalle.

Toisaalta osa tutkijoista hyväksyy mallin, jossa paikallisuus ja historiallinen pysyvyys voisivat toimia rinnan globaalin ja muuttuvan tulevaisuuden kanssa. Esimerkiksi Castells huomioi kollektiivisen identiteetin yhteydessä historian ja paikallisen ulottuvuuden läsnäolon identiteetin muodostamisessa, vaikka hän on lähtökohtaisesti konstruktivistisesti orientoitunut. Leimu (1996, 57) puolestaan toteaa yksiselitteisesti, että identiteetin rakentamiseen vaikuttavat tasaveroisesti niin paikalliset ja alueelliset tekijät kuin muutkin (modernimmat) tekijät. Edellinen lause kuvaa hyvin traditionaalisen ja myöhäismodernin näkemyksen luonne-eroa. Traditionaaliseen liittyvät käsitykset ovat vaivattomasti ilmaistavissa (esimerkiksi paikallinen ja alueellinen). Myöhäismodernin kuvailu puolestaan tuottaa traditionaaliseen verrattuna melkoisia ongelmia. Vaikuttaa siltä, että myöhäismoderni identiteetti voi sisältää käytännössä kaikki muut ominaisuudet lukuun ottamatta perinteisiin, historiaan, instituutioihin ja paikallisiin yhteisöihin liittyviä ominaisuuksia.

Tutkielmani lähtökohtana oli traditionaalisen ja myöhäismodernin näkökulman yhteensovittaminen. Vaikka viitteitä oli myös siitä, että paikallisyhteisön merkitys olisi haalentunut kulta-aikojen aikojen jälkeen Pankakoskellakin, pidin kiinni ajatuksesta, että lähipiirin yhdyskunnan merkitys ei ole vielä kokonaan kadonnut. Jos paikallisyhteisön merkitys olisi täysin hävinnyt, ei tutkielmani tekeminen olisi ollut lainkaan mielekästä. Tutkielmani olisi voinut toimia korkeintaan historiallisena kertomuksena. Olettamukseni mukaan myöhäismodernin tilan turvattomuus, irrallisuus ja hallitsemattomuus ovat johtaneet siihen, että perinteet ja paikallisuus nousevat takaisin merkityksellisiksi. Tutkielman suunnitelmavaiheessa kääntyminen takaisin paikallisyhteisöön ja yhteenkuuluvuuden tunteeseen oli vasta tuntumaa ja ajoitin pohdin johtuiko se vain omista toivomuksistani ja nostalgisista haikailuistani.

Viimeisen vuoden aikana Suomessa käyty keskustelu on vahvistanut tuntumaa paikallisyhteisöjen merkityksellisyydestä. Paluuta yhteisöllisyyteen ja paikallisyhteisöjen muodostamaan tukiverkkoon on pidetty yhtenä ratkaisuna tämän päivän yksilöiden vahingollisen ja hallitsemattoman käyttäytymisen aiheuttamiin ongelmiin. Muun muassa Liikamaa (29.9.2008) on käsitellyt asiaa sanomalehtiartikkelissaan Karjalaisessa, missä hän esitteli eri tahojen näkemyksiä yhteisöllisyydestä. Esimerkiksi pääministeri Matti Vanhasen oletetaan tarkoittavan

”...yhteisöllisyydellä nyt jo menetettyjen kyläyhteisöjen ihannoitua yhteisöllisyyttä, johon kuului toisista ihmisistä välittäminen ja huolehtiminen.”. Tällainen myönteinen mielikuva yhteisöllisyydestä ei ole ainutkertainen, mutta todellisuudessa Liikamaan haastatteleman Joensuun yliopiston professorin Leena Kosken mukaan vastaavanlaista yhteisöllisyyttä ei ole koskaan eikä missään ollut olemassa, joten sellaisenaan paluu menneeseen yhteisöllisyyteen ei ole edes mahdollista. Tutkielmani haastatteluistakin ilmeni, että menneiden vuosien yhteisöllisyyttä pidettiin voimakkaampana kuin nykyistä, mutta yhteisöllisyyteen liittyvät tekijät eivät olleet suinkaan pelkkää välittämistä ja huolehtimista. Jossain määrin kaipuu paikallisuuteen ja yhteisöllisyyteen oli aistittavissa erityisesti neljän vanhimman haastateltavien tarinoista, mutta sellaisenaan paluuta menneeseen ei kukaan suoranaisesti sanonut haluavansa. Tämän myötä tutkielmassani ovat läsnä myöhäismodernin käsityksen mukaiset yhteisöllisyyden ja kollektiivisen identiteetin muutosprosessit, mutta ilmiön muuntuminen voi tapahtua samanaikaisesti sekä eteenpäin että taaksepäin.

8.2 Muutos läsnä läpi tarinan

Lähes poikkeuksetta teemat lähtevät liikkeelle tilanteesta, joka vähitellen muuntuu toisenlaiseksi. Esimerkiksi ennen elettiin niukasti ja tiukasti myöhemmin leveästi. Tai ennen urheiltiin ja kyläiltiin, nyt pysytään sisällä television ääressä. Ennen osallistuttiin ja tavattiin muita pankakoskelaisia. Kaikki tarvittava palveluineen ja kauppoineen löytyi Pankakoskelta. Ulkopuolelle ei ollut välttämätöntä tarvetta eikä aina edes halua. Myöskään tehtaan vaikutuksen hiipumista ei voi sivuuttaa. Tehtaan varoin ja taloin kasvoi kylä kosken kupeeseen, mutta nyt viimeiset tehtaan asunnot ovat tehtaalle vain ylimääräinen menoerä, jolle ei löydy vastaanottajaa. Tehtaan henkilöstömääräkin on pudonnut neljän vuosikymmenen aikana lähes puolella tuhannella. Pikaisella silmäyksellä muutos kieltämättä näyttää johtaneen kuihtuneen kylän masennustilaan, jossa viimeiset kylälle jääneet ovat vetäytyneet omiin oloihinsa – suurin osa menneiden aikojen pankakoskelaisista on joko kuollut tai muuttanut pois.

Ensivaikutelmat ja –olettamukset eivät ole aina ehdottoman paikkansapitäviä, vaikkakin usein hyvin suuntaa näyttäviä. Ensinnäkään Pankakosken tehdas ei ole tiukasti sama kuin Pankakosken yhdyskunta. Totta, kumpaakaan ei olisi olemassa ilman toista, mutta niiden kulku ei käy varauksetta samaan tahtiin, tarkemmin samaan suuntaan. Huomasin tämän olettamuksen paikkansapitämättömyyden yhdistettyäni tehtaan elinkaaren vaiheet yhdyskunnan vaiheisiin. Suunnitelmavaiheessa sidoin pankakoskelaiset ja heidän yhteenkuuluvuutensa tiukemmin tehtaan

elinkaareen. Oletin, että yhteenkuuluvuus olisi kasvanut samaan tahtiin kuin tehtaan menestys ja vastaavasti heikentynyt tehtaan laskukauden alkaessa. Toki mielikuvat tehtaan nousukaudesta ovat edelleen valoisampia, kun taas heikot vuodet ovat harmaamman ja alakuloisemman oloisia.

Oletustani tehtaan ja yhdyskunnan erottamattomuudesta heikensi 1960-lopulta alkanut tehtaan toiminnan epävarmuus. Pelko tehtaan sulkemisesta ei suinkaan vähentänyt yhteenkuuluvuutta ja yhdyskunnassa vallinnutta yhteishenkeä vaan osin jopa vahvisti sitä. Myöskään vuosituhannen vaihteen jälkeinen aika ei ole kulkenut samaa tahtia tehtaan ja yhteisön osalta. Tämän vuosikymmenen puolenvälin paikkeilla vaarana oli koko tehtaan sulkeminen ja edelleen tehtaan tilanne vaikuttaa epäselvältä. Teorian mukaan tehtaan loppu olisi merkinnyt loppua myös yhteisölle ja nykyisen epävarmuuden pitäisi vähentää yhteisöllisyyden rippeitä edelleen. Osa haastateltavien vastauksista tosin tuki heikentynyttä yhteisöllisyyttä ja pessimistisyyttä yhdyskunnan elinvoimaisuutta kohtaan, mutta toisaalta – samanaikaisesti – 2000-luvun alusta saakka pankakoskelaisten yhteinen toiminta on lisääntynyt kyläyhdistyksen ja lehden myötä. Katse on kääntymässä pois tehdaskeskeisestä yhteisöllisyydestä pankakoskelaisten itse tuottamaan yhteisöllisyyteen.

8.3 Kolikon kääntopuolet

Myönteisten yhteisöllisyyteen liittyvien mielikuvien, jotka liittyvät toisistaan huolehtimiseen ja arjen jakamiseen yhdyskunnan muiden jäsenten kanssa, taustalla eivät välttämättä ole vaikuttaneet yhdyskunnan jäsenten henkilökohtaiset valinnat ja halu toisten auttamiseen. Tiivis asuminen on osaltaan pakottanut jatkuvaan kanssakäymiseen muiden kuin oman perheen jäsenten kanssa. Auttaminen on voinut sujua luontevammin, kun avuntarve on voitu havaita helpommin kuin nykypäivänä eletessä omissa kodeissa ja työskenneltäessä erillisissä työpaikoissa. Tarinoiden mukaan neljäkin eri perhettä asutti taloa, joka nykyisin on vain yhdellä perheellä. Kun siihen vielä lisää sen, että saman katon alla eläneiden perheiden vanhemmista monet kulkivat samaa tietä kodin ja työn välillä, niin yhteisesti vietettyä aikaa ei oikein voinut edes välttää. Entiseen verrattuna voisi väittää, että nykyisin yhteisöllisyys auttamisen ja arjen jakamisen näkökulmasta on enemmän valinta kuin olosuhteista myötä syntynyt luontainen tapa toimia. Kumpikaan tilanne ei vaikuta sellaisenaan paremmalta kuin toinen. Ennen yhteisöllisyys oli luontevampaa ja voimakkaampaa, mutta se syntyi osin köyhyydestä ja pakosta. Nykyisin taas elintilaa on enemmän ja yhteisöllisyys on vapaavalintaisempaa, mutta arki eristäytyneempää ja irrallisempaa omasta yhdyskunnasta. Erään haastateltavan mukaan idealistisesti toisistaan huolehtivia ja välittäviä pankakoskelaisia on

todellisuudessa ollut vain muutamia. Puheet ovat olleet toiset kuin teot ja jossain vaiheessa puheet ovat muuttuneet mielikuvissa todelliseksi kuvaksi.

Pankakoskelainen yhdyskunta ja sisäisen yhteisöllisyys eivät myöskään ilmene eikä ole ilmenneet kaikille samanlaisena. Tutkielmasta puuttuvat käytännössä kaikki ne näkökulmat, jotka eivät liity millään tavoin tehtaaseen tai työläisiin. Alun perin kuvittelin tekeväni tutkielman pankakoskelaisuudesta kaiken kattavana, mutta lopulta se tiivistyi työläispainotteiseen näkökulmaan. Aatteiden kautta pankakoskelaisuuden ja yhteisöllisyyden monimuotoisuutta on mahdollista selventää tarkemmin. Esimerkiksi työväenaatteen vaiheilla on ollut kahtalainen vaikutus yhteisöllisyyteen: erottava ja yhdistävä. Työväenaatteen voimaistuessa yhteisöllisyys toki vahvistui työväenaatteen omaksuneiden pankakoskelaiden keskuudessa, mutta toisaalta se erotti pankakoskelaiset työläiset ja virkailijakunnan toisistaan. Vastaavasti työväenaatteen heikentyessä työläisten keskinäisen yhteenkuuluvuus ja jaettu identiteetti mureni, mutta samalla se tasoitti kuilua ja erottelua työläisten ja virkailijoiden välillä. Kuilun tasoittuminen ei ollut suoraan seuraus työväenaatteen heikentymisestä, mutta yhdistettynä tasa-arvoistavan koulutuksen lisääntymiseen ja muutoinkin vanhoja luokkaeroja tasaavaan aatesuuntaan, työväenaatteen sisäinen jako edesauttoi pankakoskelaisuuden muuntumista kahtiajakautuneesta identiteetistä toisaalta yhä erottautuneemmaksi, toisaalta yhteneväisemmäksi identiteetiksi.

Samankaltaisia ristiriitaisia piirteitä on ollut myös muissa haastateltavien kertomissa pankakoskelaisuutta selventävissä tarinoissa. Edellä kirjoitin, että tiivis asuminen edesauttoi yhteenkuuluvuutta ja yhteisöllisiä piirteitä myönteisessä mielessä. On kuitenkin muistettava, että samaan aikaan, kun osa tehtaan väestöstä asui tiivistä omilla alueillaan, toisaalla asuttiin väljästi. Pankakoskelaiset olivat nykyiseen verrattuna selkeästi jakautuneita eri asuinalueiden mukaan. Tutkimuskysymyksenä olisikin voinut olla, kuinka Pankakosken kylän eri osista muodostui vähitellen pankakoskelaisuus ilman erittelyä esimerkiksi niskalaiseen, miljoonaniemeläiseen tai hangaspurolaiseen pankakoskelaisuuteen. Asuinmuodon ja -paikan lisäksi muun muassa urheilu on sekä jakanut että yhdistänyt pankakoskelaisia. Urheiluun panostaminen oli sekä työläisten että virkailijakunnan yhteinen harrastus, mutta käytännössä molemmilla osapuolilla oli omat paikat, ajat ja järjestöt. Yhteisiksi koetut tehtaan hiihdotkin oli osin jaettu työläisten ja virkailijakunnan hiihtoihin.

Ennen jako työläisten ja virkailijoiden urheilujärjestöihin oli selvä ja molempiin riitti harrastajia. Nykyisin urheilijoita riittää hädin tuskin yhteen pankakoskelaiseen urheilujärjestöön. Tästä

näkökulmasta katsoen pankakoskelaisten väheneminen ei ole välttämättä ollut yhteisöllisyyden ja yhteisen tekemisen kannalta huono suuntaus, vaikka yleisimmin haastatteluiden perusteella yhteisöllisyys ja pankakoskelaisuus heikentyi samassa tahdissa kun pankakoskelaisten määrä väheni. Jäsenmäärän – niin urheiluseurojen kuin pankakoskelaisten – vähentymisen myötä oli syytä pohtia, kannattaako pitää kiinni vanhoista jaoista pankakoskelaisten kesken vai kenties yhdistyä. Käytännössä vastaus ei liene ole ollut samalla tavalla valinnainen kuin edellä muotoilin. Se on myös voinut olla toisaalta yksi osin pakottava syy yhdentymiseen tai myönteisesti raja-aitoja kaatava sysäys yhtenäisempään pankakoskelaisuuteen.

8.4 Elinpiiriin laajeneminen, elintason nousu ja suurimuutto: näivettyminen alkaa

Pankakoskella asuvien määrä väheni reippaasti ensimmäisen kerran maaltamuuton seurauksena 1960-luvulla – suurten ikäluokkien aikuisuuden kynnyksellä. Hieman aikaisemmin – 1950-luvun lopulta alkaen – pankakoskelaisia oli kylläkin muuttanut jo jonkin verran ulkomaille, mutta varsinainen Etelä-Suomen kaupunkeihin suuntautuva muuttoketju aiheutti notkahduksen Pankakosken asukaslukuun. Maaseudulta kaupunkeihin suuntautuva muuttoliike oli useimmiten pakon sanelemaa maanviljelyn ja metsätöiden vähentymisen myötä, mutta Pankakoskella töiden merkittävä väheneminen tai niiden loppuminen ei ollut samalla tavoin pakottava syy lähtöön kuin muualla. Tehtaalla riitti töitä nykyisille työntekijöille ja vielä jonkin verran uusillekin. Pankakoskella sysäys muuttamiseen vaikuttaa olleen seurausta ketjureaktiosta, missä aiemmin lähteneet vetivät jääneitä perässään kaupunkiin. Kaupunkien uutuus viehätti ja entistä paremmat tulevaisuuden kuvat houkuttelivat, vaikkei kohtuullinen elämä Pankakoskellakaan ollut mahdotonta. Tosin kaikille suurten ikäluokkien aikuistuville pankakoskelaisille tehtaalta ei töitä olisi riittänyt, joten osin kotiseudulta muuttaminen oli myös Pankakoskella pakottavaa.

Muuttoliike sellaisenaan ei vielä näivettänyt pankakoskelaisuutta, vaikkakin haastattelujen perusteella yhdyskunnan hiipumisen merkit olivat 1960-luvun lopulla havaittavissa. Poismuuttaneet, tehtaan epävarmat vuodet ja omavaraisuuden väheneminen vaikuttivat yhdessä siihen, että Pankakoski yhdyskuntana ei enää kasvanut. Samaan aikaan tosin elintaso muutoin kasvoi ja tilalle tuli myönteisiksi koettuja uudistuksia, jotka korvasivat yhdyskunnan kiinteyden. Muun muassa pankakoskelaisen omavaraisuuden heikentyminen toisaalta heikensi yhdyskuntasidosta, mutta toisaalta oli seuraus kulkuyhteyksien ja –välineiden kehityksestä. Omavaraisuuteen kuuluvat kaupat sekä palvelut päiväkoteineen ja kouluineen ovat edustaneet haastateltaville pankakoskelaisuuden elinvoimaisuutta. Sävy, jolla kauppojen vähenemisestä

kerrottiin, viittasi siihen, että pankakoskelaisuuden hiipuminen olisi samaan suuntaan verrannollista kauppojen vähenemisen kanssa. Koulun lakkauttamisen osalta viesti oli selkeämpi – lakkauttamisen myötä yhdyskunta haurastui entisestään. Koulun lakkauttamiseen pankakoskelaisilla itsellään ei ollut kovin merkittävästi mahdollisuuksia vaikuttaa, mutta kauppojen osalta tilanne oli hieman toinen. Kun kulkumahdollisuudet esimerkiksi Lieksan keskustaan ja kauemmaksikin paranivat, sinne kulkeminen lisääntyi. Samalla kulutus siirtyi enenevässä määrin pois Pankakoskelta. Näin ollen pankakoskelaiset osaltaan itse myötävaikuttivat siihen, että yhdyskunnan ylläpitävän pohjan yksi palanen jäi yhden kaupan varaan.

8.5 Tehtaan merkitys muutoksen mukana

Tehtaan vaikutus pankakoskelaisten jokapäiväiseen arkeen on vähentynyt, mutta se on edelleen merkittävä osa yhdyskuntaa. Alun perin yhdyskunta oli riippuvainen tehtaasta myös työpaikan ulkopuolisten tekijöiden, kuten asuntojen, liikuntapaikkojen ja pesutupien myötä. Työntekijöiden elintason kasvaessa ja sosiaaliturvan sekä palvelujen siirtyessä lakisääteisesti julkiselle sektorille tehtaan näkyvä osallisuus työläisten arjessa jäi vähitellen tarpeettomaksi. Myöhemmin tosin viimeisetkin tehokkaan työnteon ulkopuoliset rippeet häivytettiin kustannustehokkuuteen nojaten. Tehtaan osallisuus yhdyskunnassa ei ollut ainoastaan palveluiden ja tilojen järjestämistä vaan se vaikutti myös pankakoskelaisuuden muotoutumiseen ja siihen sopiviin käytösnormeihin. Tehtaan järjestämät juhlat ja tapahtumat olivat omiaan lisäämään yhteenkuuluvuutta, mutta esimerkiksi pihakilpailut lisäsivät kateutta ja korostivat pankakoskelaisten jakautuneisuutta. Haastatteluista ei voinut kovin selvästi päätellä, kuinka suunnitellulta tehtaalta suuntautunut pankakoskelaisuuden muokkaaminen vaikutti, mutta esimerkiksi työläisen paikan osoittamisesta työajan ulkopuolellakin ei ollut mitään haittaakaan.

Tehtaalta yhdyskuntaan ulottuvaa ohjausta toteuttivat pääasiassa ylin virkailijakunta ja johtaja. Entisaikojen johtaja edusti yhdyskunnan hierarkian ylintä henkilöä. Haastatteluiden perusteella patruunamaisista johtajista sai hieman herran pelkoa aiheuttavan, mutta arvostetun mielikuvan. Nykyiset johtajat puolestaan eivät tunnu samalla tavoin työläisistä erottuvilta herroilta, vaikkakaan eivät jää ilman arvostustakaan. Entisajan virkailijat ja alemmat johtajat puolestaan ovat laskeutuneet hierarkiassa työläisen tasolle. Tosin myöskään entisaikoina kaikkien virkailijoiden todellinen arvostus ei ollut yhtä korkealla kuin sen uskottiin tai näytettiin olevan. Kaikesta epäarvoisuudesta ja jäykästä luokkajaosta huolimatta entisaikojen johtajia pidettiin yhteiskuntavastuullisempina kuin

nykyisiä johtajia. Suoraa syytöstä nykyisiä johtajia kohtaan ei esitetty, mutta tehtaan ja sen johtajien toivotaan selkeämmin osoittavan huoltaan tehdasta ympäröivästä yhdyskunnasta.

Yhteiskuntavastuuseen ja lähiympäristön muokkaamiseen liittyy rajanveto-ongelma, mikä voi rajoittaa tehtaan osallisuutta. Haastatteluistakin kävi ilmi, että yhdyskunnassa oli aika, jolloin kaikki yksityisasiatkin tuntuivat kuuluvan koko yhdyskunnalle. Nykypäivänä pankakoskelaisten yksityiselämään ei samoin tavoin puututa kuin ennen, mutta toisaalta juuri se työajan ulkopuoliseenkin elämään puuttuminen on koettu yhteiskuntavastuuksi. Tehtaalta odotetaan toisaalta entisaikojen yhteiskuntavastuuta, mutta toisaalta sellaisenaan entiseen palaaminen edellyttäisi osin palautumista tehtaan valvovan silmän alle. Palvelujen kannalta esimerkiksi paluu yhteisien pesutupien ja –tilojen käyttäminen voisi sopia hyvin nykyiseen kestävään kehitykseen ja ympäristönsuojeluun tähtäävään ajattelumalliin, mutta paluu menneeseen ja julkisiin palveluihin ei käy yhdessä yössä, mikäli siihen edes halua enää on.

8.6 Kuka pankakoskelaisuuden muodostaa, kuka sen vastaanottaa

Ratkaisu väitteeseeni, että kollektiivinen identiteetti on yksilön identiteettiin nähden alisteinen, jäi osin vielä auki. Alisteisuudella tarkoitan sitä, että yksilön identiteetti muokkaa kollektiivisen identiteetin yksilöille sopivaan muotoon. Kyse ei kuitenkaan olekaan siitä, kumpi identiteettimuoto hallitsee vaan siitä, kuinka kukin yksilö pystyy sovittamaan kollektiiviseen identiteettiin liittyvät normit yksityiseen identiteettiinsä. Näitä normitettuja kollektiivisen identiteetin palasia ovat olleet muodostamassa vahvat persoonat johtajista työläisiin. Kaikki pankakoskelaiset eivät ole olleet muodostamassa ja vaikuttamassa yhtä voimakkaasti pankakoskelaisuuden syntyyn, vaikka tällaisen kuvan tutkielman alkutaipaleilla muodostin. Edelleen muodostamani kuvio kylläkin pätee siltä osin, että pankakoskelaisuus on syntynyt useamman pankakoskelaisen vuorovaikutuksessa. Pankakoskelaisuus ei ole näin ollen muodostunut vain jonkin yksittäisen luokkakerrostuman tai sukupolven sisällä, mistä se olisi siirtynyt sellaisenaan muille pankakoskelaisille. Pankakoskelaisuuteen perehtymistä vaikeutti osin se harhainen lähtökohta, että olisi olemassa joitakin kaikkiin pankakoskelaisiin sopivia piirteitä. Tilanne olisi voinut olla toinen, jos olisin haastatellut Pankakosken ulkopuolisia henkilöitä esimerkiksi muualta Lieksasta. Tähän suuntaan viittasivat vastaukset, joissa pohdittiin ulkopuolisten näkemyksiä pankakoskelaisista. Niiden perusteella pankakoskelaisuus vaikutti vähemmän monitahoisemmalla – joskin stereotyypisemmältä – kuin pankakoskelaisuus yhdyskunnan sisällä.

Eri sukupolvien vaikutus toisiinsa poikkeaa myös osin esittämästäni alkuperäisestä kuviosta siten, että eri-ikäisten vaikutus toisiinsa ei vaikuta saavan samanlaista muotoa. Vanhemman ikäpolven vaikutukset ovat lähtökohdiltaan merkittävämmät nuorempaan sukupolveen kuin päinvastoin. Nuorempi polvi on kuullut muun muassa tarinoita vanhempien polvien pankakoskelaisista ja yhdyskunnan tapahtumista, joiden pohjalta he ovat pankakoskelaisuutta ryhtyneet muodostamaan. Sukupolvien välillä on myös havaittavissa ero, joka noudattaa teoretisointia nuoremman polven yksilöitymisestä ja vanhemman polven selkeämmästä tarpeesta olla osa lähipiirin yhdyskuntaa. Vanhemman sukupolven vaikutus nuorempaan sukupolveen voisi olla vieläkin suurempi, mikäli yksilökeskeisyys ei olisi yhtä voimakasta kuin se nykyisin on. Nuorin vastaaja arvelikin, että hänen ikäluokkansa ei enää haikaile menneeseen eikä pidä yhdyskunnan sisäistä kiinteyttä ja yhtenäisyyttä yhtä merkittävänä kuin vanhemmat sukupolvet. Tosin yhdyskunnan elinvoimaisuus ja luottavaisuus tulevaisuuden suhteen ovat edelleen pitkälti riippuvaisia samoista tekijöistä niin nuoremmalla kuin vanhemmallakin polvella. Lähipalvelut kouluineen ja kauppoineen, ympäristöstään vastuullinen paikkakunnalla pysyvä tehdas ja pankakoskelaiden yhteisen tekemisen uudelleenviriäminen ovat asioita, joiden koetaan vahvistavan yhdyskuntaa. Viimeisimmän näkökohdan toteuttamisen pankakoskelaiset ovat jo aloittaneet. Tehdaskin sai jatkoaikaa monien muiden alan tehtaiden lopettaessa toimintansa.

Lähteet

Tutkimukselliset lähteet

Allardt, Erik 1976. Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Werner Söderström. Osakeyhtiön laakapaino. Porvoo.

Ahponen, Pirkkoliisa, Järvelä, Marja 1983. Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen - Tehdastyöläisen elämäntavan muutos. WSOY:n graafiset laitokset. Juva.

Blumer, Herbert 1986. Symbolic Interactionism – Perspective And Method. University of California Press. California.

Castells, Manuel 1997. The Power of Identity. Volume II. The Information Age: Economy, Society and Culture. Blacwell Publisher Ltd. Oxford. 2. painos (1998).

Counce, Stephen 1994. Oral History And the Local Historian. Longman Group UK Limited. Essex.

Denzin, Norman K. 1989. Interpretive Biography. Qualitative Research Methods Series 17. A Sage University Paper.

Eskelinen, Heikki, Vatanen, Eero 1988. Metsäteollisuuden näkymät Pohjois-Karjalassa. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja. No 85. Joensuu.

Gerard, Delanty 2003. Community. Routledge. London.

Giddens, Anthony 1991. Modernity And Self-Identity – Self And Society in the Late Modern Age. Polity Press. Cambridge.

Haavio-Mannila, Elina 2000. Onko analyysitekniikalla väliä? Kertomus seksuaalielämäkertojen intuitiivisesta ja tilastollisesta luokittelusta. Teoksessa Maaria Linko, Tuija Saresma, Erkki Vainikkala (toim.): Otteita kulttuurista – Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 65. Jyväskylän yliopisto. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi. (362-375.)

Hall, Stuart 1999. Kulttuurisen identiteetin kysymyksiä. Teoksessa Mikko Lehtonen, Juha Herkman (toim.): Identiteetti. Tammer-Paino Oy. Tampere. (19-76.)

Hareven, Tamara K. 1982. Family Time & Industrial Time – The Relationship Between the Family And Work in a New England Industrial Community. Interdisciplinary Perspectives on Modern History. Cambridge University Press. New York.

Hoikkala, Tommi 2000. Äärimmäisyyksien aika ja tuhon estetiikka. Teoksessa Maaria Linko, Tuija Saresma, Erkki Vainikkala (toim.): Otteita kulttuurista – Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 65. Jyväskylän yliopisto. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi. (379-390.)

Hollway, Wendy, Jefferson, Tony 2000. Biography, Anxiety And the Experience of Locality. Teoksessa Prue Chamberlayne, Joanna Bornat, Tom Wengraf (toim.): The Turn to Biographical

Methods in Social Science – Comparative Issues And Examples. Routledge. London & New York. (167-180.)

Huopainen, Raili 1979. Sorsakosken tehdasyhteisö – Hienotehtaan työväen työ- ja elinoloista. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Kansantiede. Monisteita 16. Turku.

Ilmonen, Kaj 2000. Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.): Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Sophi 42. Jyväskylän yliopisto. Kopijyvä Oy. Jyväskylä. (9-38.)

Kainulainen, Jari 2003. Kaiken keskellä, vai kaikesta sivussa? Sukupolvien elämänlaatu ja identiteetti syrjäisessä maaseutukunnassa 2000-luvun alussa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet no 104. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalitalouden laitos. Kuopio.

Kauppila, Juha 1996. Koulutus elämänsä rakentajana. Teoksessa Ari Antikainen, Hannu Huotelin (toim.): Oppiminen ja elämänsä historia. Kansanvalistusseura ja aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä (45-108.)

Kenyon, Gary M., Randall, William L. 2001. Narrative Gerontology: An Overview. Teoksessa Narrative Gerontology – Theory, Research And Practice. Springer Publishing Company Inc. New York. (3-18.)

Kortelainen, Jarmo 1992. Elinkaarimalli tehdasyhdyskunnan kehityksen kuvaajana. Teoksessa Pertti Rannikko, Jarmo Kortelainen (toim.): Yhdyskunnat ja restrukturaatio – Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja. No 104. Joensuu. (41-56.)

Kortelainen, Jarmo 1992. Metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmä. Teoksessa Pertti Rannikko, Jarmo Kortelainen (toim.): Yhdyskunnat ja restrukturaatio – Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja. No 104. Joensuu. (25-40.)

Koskinen, Tarmo 1987. Tehdasyhteisö – Tutkimus tehtaasta ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. Vaasan korkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia No 123. Sosiologia 8. Vaasa.

Kotkavirta, Jussi 2000. Luottamus instituutioihin ja yksilöllinen hyvinvointi. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.): Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Sophi 42. Jyväskylän yliopisto. Kopijyvä Oy. Jyväskylä. (55-68.)

Kovala, Urpo 2000. Konteksti – ongelma vai ratkaisu? Teoksessa Maaria Linko, Tuija Saresma, Erkki Vainikkala (toim.): Otteita kulttuurista – Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 65. Jyväskylän yliopisto. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi. (80-91.)

Leimu, Pekka 1996. Identity, Ethnicity And Integration. Teoksessa Jarmo Kervinen, Anu Korhonen, Keijo Virtanen (toim.): Identities in Transition – Perspectives on Cultural Interaction And Integration. Turun yliopisto. Turku. (49-66.)

Leskelä-Kärki, Maarit 2001. Kerrottu elämä – Naishistorioitsija ja toisen ihmisen historian kirjoittamisen ongelma. Teoksessa Jorma Kalela, Ilari Lindroos (toim.): Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 177. Kirjakas/Tallprint. Helsinki. (98-120.)

Lucas, Rex A. 1971. Minetown, Milltown, Railtown: Life in Canadian Communities of Single Industry. University of Toronto Press. Toronto.

Maier, Charles S. 2007. "Being There": Place, Territory And Identity. Teoksessa Seyla Benhabib, Ian Shapiro, Danilo Petranovic (toim.): Identities, Affiliations And Allegiances. Cambridge University Press. (67-84.)

Mannheim, Karl 1936 (1929). Ideology And Utopia – An Introduction to the Sociology of Knowledge. Louis Wirth, Edward Shils (English). A Harvest/HBJ Book. New York.

Mannheim, Karl 1972 (1952). The Problem of Generations. Teoksessa Paul Kecskemeti (toim.): Essays on the Sociology of Knowledge. Routledge & Keagan Paul Ltd. London. (276-322.)

Mead, George Herbert 1967 (1934). Mind, Self And Society – From the Standpoint of a Social Behaviorist. Teoksessa Charles W. Morris (toim.): Works of George Herbert Mead. Volume 1. The University of Chicago Press. Chicago.

Mercer, Kobena 1990. Welcome to the Jungle: Identity And Diversity in Postmodern Politics. Teoksessa Jonathan Rutherford (toim.): Identity – Community, Culture, Difference. Lawrence & Wishart Limited. London. (43-71.)

Rannikko, Pertti 1987. Metsätalous ja kylä – Suurmetsätalouden vaikutus maaseudun asutusrakenteeseen 1900-luvulla. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja. No 81. Joensuu.

Roos, J. P. 1988. Elämäntavasta elämäkertaan – Elämäntapaa etsimässä 2. Tutkijaliitto. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Rytteri, Teijo 2004. Metsäyhtiön yhteiskunnallinen vastuu. Teoksessa Ari Lehtinen, Pertti Rannikko (toim.): Leipäpuusta arvopaperia – Vastuun ja oikeudenmukaisuuden haasteet metsäpolitiikassa. Karisto Oy. Hämeenlinna. (199-222.)

Rustin, Michael 2000. Reflections of the Biographical Turn in Social Science. Teoksessa Prue Chamberlayne, Joanna Bornat, Tom Wengraf (toim.): The Turn to Biographical Methods in Social Science – Comparative Issues And Examples. Routledge. London & New York. (33-52.)

Räsänen, Matti 1989. Kansankulttuuri kansakunnan identiteetin rakennuspuuna. Teoksessa Teppo Korhonen, Matti Räsänen (toim.): Kansa kuvastimessa – Etnisyys ja identiteetti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 114. Hakapaino Oy. Helsinki. (10-28.)

Schütz, Alfred 2007 (1932). Sosiaalisen maailman merkityksenkäs rakentuminen – Johdatus ymmärtävään sosiologiaan. Veikko Pietilä (suom.) Vastapaino. Tampere.

Seligman, Adam 2000. Luottamus ja yleinen vaihto. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.): Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Sophi 42. Jyväskylän yliopisto. Kopijyvä Oy. Jyväskylä. (39-54.)

Sintonen, Teppo 1999. Etninen identiteetti ja narratiivisuus – Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina. Sophi. Jyväskylän yliopistopaino. Jyväskylä.

Vilkko, Anni 1997. Omaelämäkerta kohtaamispaikkana – Naisen elämän kerronta ja luenta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 663. Tammer-Paino Oy. Tampere.

Virtanen, Matti 2001. Fennomanian perilliset – Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 831. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen julkaisuja. Karisto Oy. Hämeenlinna.

Dokumenttiaineistot

Enso-Gutzeit Oy 1947, no 2-3. Pankakosken tehtaan talvikisat. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1947-1949. Tunnus 1086. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1949, no 5. Pakinaa Pankakoskelta. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1947-1949. Tunnus 1086. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1952, no 5. Pihanhoitokilpailu Pankakosken tehtailla. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1950-1952. Tunnus 1087. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1954, no 4. 25 vuotta omakotitoimintaa Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1953-1954. Tunnus 1088. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1954, no 4. Pankakosken jätepaperipaaleja penkomassa. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1953-1954. Tunnus 1088. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1962, no 2. Ammattikoulutusta Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1959-1963. Tunnus 1091. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1962. Pankakosken tehtaat 1912-1962. 50-vuotisjuhlan ohjelmajulkaisu.

Enso-Gutzeit Oy 1962, no 4. Pankosken voimalaitos harjassa. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1959-1963. Tunnus 1091. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1963, no 5. Harjannostajaiset Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1959-1963. Tunnus 1091. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1965, no 3. Taukovoimistelu = työpaikkavoimistelu. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1964-1966. Tunnus 1092. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1965, no 6. Pankakoskella koulutetaan paperi- ja selluloosamiehiä. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1964-1966. Tunnus 1092. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1967, no 2. Kolme Polvea Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1967-1968. Tunnus 1093. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1967, no 4. Pankakosken uusi jätepaperin käsittelylaitos. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1967-1968. Tunnus 1093. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1968, no 2. Kuntourheilu edelleen. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1967-1968. Tunnus 1093. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1970, no 4. Palkintomatkalaisten maihinnousu Lyypekkiin. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1969-1970. Tunnus 1094. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1971, no 2. Tuotantoennätysjuhla Pankakoskella. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet. 1971-1973. Tunnus 1095. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1972, no 5 (Juhlanumero). Pankakoski 150 vuotta teollisuuspaikkana. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet. 1971-1973. Tunnus 1095. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1975, no 7. Pankakosken Tehtaiden Soittokunta 60-vuotias. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet. 1974-1975. Tunnus 1096. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1978, no 4. Pankakosken tehtaiden mittavat saneeraukset käynnistyneet. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1976-1978. Tunnus 1097. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1981, no 1. Pankakosken saneeraus päätökseen. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1979-1981. Tunnus 1098. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1982, no 1. Patriarkkojen vanha Pankakoski. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet. 1982-1983. Tunnus 1099. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Enso-Gutzeit Oy 1985, no 9. Maan suurin keräyspaperin käyttäjä. Keskushallinto. Henkilökunnan lehdet 1984-1985. Tunnus 1100. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Jaakko Pöyry & Co 1969. KK II:n modernisointi – investointi- ja kannattavuuslaskelmat. Työ No 1-310. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Pankakosken tehtaiden saneeraussuunnitelmat 1969-1973. Tunnus 1632. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli

Jaakko Pöyry & Co 1970. Taivekartonkitehdas – alustava suunnitelma. Työ no 1-347. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Pankakosken tehtaiden saneeraussuunnitelmat 1969-1973. Tunnus 1632. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Karjalainen 14.8.2008. Nimityksiä.

Lieksan kansalaisopisto. Vierailu Pankakosken kylähistoria –ryhmässä. 14.11.2007.

Lieksan kaupunki 2009. Lieksan suurimmat työnantajat. Luettu: 7.1.2009.
<<http://www.lieksa.fi/Resource.phx/sivut/sivut-lieksa/esittely/lieksansuurimmattyonantajat.htm>>

Lieksan seurakunta 2007. <<http://www.lieksanseurakunta.fi/Lieksa.php>> Luettu: 26.11.2007.

Liikamaa, Markku 2008. Olemassaolon oikeus vain huipuilla. Karjalainen 29.9.2008

Määttä, Teuvo. Pankaboard Oy:n edustaja. Keskustelutilaisuus Pankakoski-tutkimusryhmän tutustumiskäynnillä. 14.11.2007.

Nimismiehen todistus 20.2.1945. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken tehtaat. Koulutusta koskevat asiakirjat 1968-1971. 1782. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Palokas, Unto 2002. Voimakas kansanliike – Lieksan sosiaalidemokraatit 100 vuotta. Lieksan sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö r.y. Pieksämäki.

Pankakosken kylähistoria –ryhmä. 14.11.2007.

Pankakosken tehtaat 1950. Henkilöstön lukumäärä 1950. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1914-1956. Tunnus 1587. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Pankakosken Tehtaat 1968. Sosiaalitoiminnan vuosikertomus. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Toimintakertomukset 1968-1975: Sosiaalitoiminta, työterveyshuolto, tuotanto. Tunnus 1802. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Pankakosken tehtaat 1973. Henkilöstön keskivahvuudet 1963-1972. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1969-1979. Tunnus 1903. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Pankakosken tehtaat 1978. Henkilöstön lukumäärä 1978. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1969-1979. Tunnus 1903. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Pankakosken tehtaat 1990. Henkilöstön lukumäärä 1990. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1979-1996. Tunnus 1901. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Pankakosken tehtaat 1996. Henkilöstön lukumäärä 1996. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken Tehtaat. Työläisten lukumäärää koskevat tilastot 1979-1996. Tunnus 1901. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Reino, Rätty 2008. Puhdistus. Lieksan Lehti 12.4.2008.

Rovio, Olli 2002. Pankakosken kylä ja kylälehti Koskelainen. Pankakosken tehtaan historiaa. < <http://koti.mbnet.fi/koskelai/pankanet/tehtaate/yliik/index.htm> > Luettu: 24.11.2007.

Rovio, Olli 2002. Pankakosken kylä ja kylälehti Koskelainen. Pankakosken kylä. < <http://koti.mbnet.fi/koskelai/pankanet/kyla/index.htm> > Luettu: 7.12.2007.

Saarelainen, Asko 19.9.2007. Yhdistystoimintaa Pankakoskella. Lieksan Kansalaisopisto. Pankakosken kylähistoria –ryhmää varten tehty kirjallinen luettelo.

Stora Enso Oyj 2004, no 3. In Memoriam. Konsernihallinto. Henkilöstölehdet 2004-. Tunnus 33. Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli.

Suomen virallinen tilasto 1950. Vuoden 1950 yleinen väestölaskenta. Sarja 6 C. No 102. Osat I-IV.

Suomen virallinen tilasto 1960. Yleinen väestölaskenta 1960. Sarja 6 C. No 103. Osat XI-XIII.

Suomen virallinen tilasto 1970. Väestölaskenta – yleiset demografiset tiedot 1970. Sarja 6 C. No 104. Osa I.

Tilastokeskus 1992. Väestölaskenta 1990 – taajamat. Osa XI.

Tilastokeskus 1997. Väestölaskenta 1995 – taajamat. Osa IV.

Tilastokeskus 2003. Väestölaskenta 2000 – tilastolliset taajamat. Osa II.

Tilastokeskus 2007. Väestölaskenta 2007 – taajamat. Paikkatieto- ja alueluokituspalvelujen edustaja Kari Seppä. Sähköposti 16.1.2009.

Vaalama, Erkki 1987. 75 Enso-Gutzeit Oy – Pankakosken Kartonkitehdas 1912-1987. Enso-Gutzeit Oy. Pankakosken tehdas.

Vesa, Kimmo. Pankaboard Oy:n edustaja. Keskustelutilaisuus Pankakoski-tutkimusryhmän tutustumiskäynnillä. 14.11.2007.

Vesterinen, Jukka 2006. Pankakoski myytiin sijoittajaryhmälle – henkilöstö helpottunut. Paperiliitto 10. Luettu: 12.10.2007.
<http://www.paperiliitto.fi/paperiliitto/suomeksi/paperiliitto_lehti/2006/1006/lehti1006.pdf>

Haastateltavat

Liite 1

<u>nimi</u>	<u>syntymä- vuosi</u>	<u>sukupuoli</u>	<u>synnyin- paikka</u>	<u>nykyinen asuinpaikka</u>	<u>tehtäläisyys</u>
Olavi	1931	mies	Pankakoski	Pankakoski	14v.*-eläke
Liisa	1934	nainen	Merilä	Pankakoski	25v.-eläke
Mauno	1940	mies	Pankakoski	Pankakoski	24v. (alle 1v.)
Pirjo	1943	nainen	Pankakoski	Pankakoski	n. 22v.-eläke
Jarmo	1960	mies	Pankakoski	Pankakoski	n.17v.-jatkuu
Janne	1979	mies	Pankakoski	Keskusta	n.18v.-jatkuu

*vuotias

TEHTAAN PÄÄTAPAHTUMAT

- 1825: Hällström & Stenius, rautatehdas järvimalmin jalostusta varten
- 1876-1800: Useita omistajia
- 1902: Tehtaan muuttaminen puuhiomoksi
- 1904: Aktiebolaget Pankakoski, nimenmuutos
- 1909: Aktiebolaget W. Gutzeit & Co, omistajavaihdon myötä
- **1912: Uusi tehdas, KARTONGINVALMISTUS ALKAA**
- 1949: Huono menekki (Yrjö Kososen pakina)
- 1950: Pankakosken pato murtui, seisahdus tehtaaseen & suuret taloudelliset vahingot
- 1950: Tuotanto lisääntynyt 25 %, henkilöstä n. 650
- 1952: Normaaliraiteinen rautatie
- 1954: Henkilöstö n. 550
- 1957: Tuotantoennätys
- 1960: Tuotantoennätys, juhlat tehtaan väelle (juhlassa Joensuun kaupunginteatterin näytös)
- 1962: Pankakosken sahakosken voimalaitos
- 1963: Hiomon harjannostajaiset
- 1964: Vesivoimalaitoksen toinen kone käyttöön
- 1964: Puuhiomo käyttöön, vilkas kehitystyö jatkuu Pankakoskella
- 1967: Tuotantoennätysjuhlat
- 1960-luku: KK:n vanheneminen aiheutti närää: ”se vaikutti jopa henkilöstön mielialaan.”
- 1960-luvun loppu: ”... tehtaan väki ei antanut periksi”
- 1968: henkilöstö 761
- 1968:”... synkimmät arviot: Pankakosken joko tai – tilanne”
- 1971: Tuotantoennätysjuhlat
- 1971: Laatikkotehdas aloitti laajennetuissa tiloissa
- 1972: Uusittu kartonkikone (ei uusi)
- 1973: ”Tehtaan koneet ovat vanhoja ja kannattavuus huono. Kuitenkin tehtaan menestyksellinen toiminta on erittäin tärkeätä ei ainoastaan yhtiölle vaan koko ympärillä olevalle yhdyskunnalle.”

- 1973: ”... tuotantokomitean ... näkemys ”ettei tehtaamme tulevaisuus sittenkään ole hälyyttävä””
- 1973: Saneerausten päätavoitteet käyntiin hitaasti (esim. KK:n uudistukset) huonon rahoitusilanteen vuoksi -> LEX PANKAKOSKI, valtio hyväksyi korkotuen
- 1974: ”Investoinnit Pankakoskella”: (suunnitelma) mm. KK1 täysimittainen uusiminen, KK3 uusinnan loppuunsaattaminen. Uusinnoista huolimatta pieni yksikkö -> vaatii erikoistumista.
- 1974: Tuotantoennätys
- 1975: Konehalli valmis (saneerausohjelman osa)
- 1975: Pakkaustehdas uuteen halliin
- 1975: KK1 ja KK2 korvataan yhdellä suuremmalla KK:lla (uusi suunnitelma)
- 1977: Taivekartongissa ylikapasiteettia Euroopassa. Pankakoskella saneeraussuunnitelmien tarkastus.
- 1977: ”Pelkäsimme koko tehtaan lakkauttamista”. (Einari Tolonen muistelee)
- 1977: Lex Pankakoski korkotuki lakkasi (oli luvattu vuoteen 1988?), perusteluna Pankakosken osin korjautunut taloudellinen tilanne
- 1978: Pankakosken mittavat saneeraussuunnitelmat käynnistyvät. Kartonkitehtaalta 120 henkilöstöstä pois -> teollisuuskylän laitoksiin henkilöstön lisäys 90 (suunnitelma)
- 1978: Lieksan pakkaustehdas harjassa
- 1979: Uuden KK:n käynnistyminen
- 1981: Saneeraus päätökseen
- 1982: Ennen saneerauksia kannattavuus oli todella heikko
- 1982: ”Tulevaisuus on nyt taattu.”
- 1985: ”Yhteinen metsäyhtiö Pohjois-Karjalaan”, Uimaharjun ja Pankakosken yhdistämissuunnitelma kannattavuuden nimissä.
- 1987: Saneeraus modernisoi tehtaan ripeästi, koulutuksen korostuminen Tosin ”ammattikoulutusta Pankakoskella” 1962, ja 1970: ”koulutussuunnitelma on sekä määrällisesti että kustannuksiltaan huomattavasti suurempi kuin koskaan aikaisemmin.”
- 1987: ”Pankakoskella panostetaan laatuun”, ”Pankakoski elää parasta kautta”
- 1988: ”Pohjois-Karjalan vientipalkinto Pankakoskelle”. Henkilöstö 470
- 1988: ”Pankakosken tuotteilla hyvä kysyntä”
- 1994: ”Investointi turvaa Pankakosken tulevaisuuden”, ”Pankakosken tehtailla toteutetaan kolmen seuraavan vuoden aikana 120 Mmk:n investointi”
- 1996: ”Uusi Connebelt tekniikka käyttöön Pankakoskella”

- 2004: Vuosi ok, Myyntituotanto odotettua parempi, mutta hintataso alhaisempi, Odotuksissa myönteinen kehitys vuodelle 2005 (Ari Kotilainen)
- 2005: n. Pelko tehtaan lakkauttamisesta?
- 2006: Stora-Ensolta Smurfitin sijoitusyhtiölle: Pankaboard

Tehtaan patruunat

Hollström K. J.: 1912-1921, Granfelt Harry: 1922-1935, Hautala Kaarle: 1936-1958, Simola Jaakko: 1958-1977

SEKALAISIA ASIOITA

- 1947: Pankakosken tehtaan talvikisat
- 1948: Kesäkisat, 1949: Kesäolympialaiset
- 1949: ”... jättäisin urheilun puolesta toivomuksen, että se yhä enemmän olisi yhteistoimintaa niin herrojen kuin työläistenkin kesken.” (Yrjö Kosonen)
- 1952: Pihanhoitokilpailu (mm. kyseisenä vuonna)
- 1954: Omakotitoiminta Pankakoskella 25 v. : elintason nousu -> uusia omakotitaloja
- 1954: Jätepaperinkeräys (ja niin monena muuna vuotena)
- 1957: Virkailijajahiidot Pankakoskella
- 1958: Pankakosken kalapäivät
- 1962: Ammattikoulutusta Pankakoskella
- 1964: Sairausvakuutuslaki (muutos), Sairaanhoidajan työn muutos tehdasyhdyskunnassa
- 1965: Työeläkelaki (muutos)
- 1965: Terveysasema
- 1967: ”Kolme polvea Pankakoskella”
- 1968: Sosiaalinen toiminta tehtaassa: puulaakurheilu (esim. jalkapallo, pesäpallo), urheilukenttä urheilu- ja liikuntakasvatusta varten, Suhdetoiminta: soittokunta, eläkeläisten retkeily/juhlatoiminta, pihanhoitokilpailut, Juhlat: juhannuskokko ja yhteinen uuden vuoden vastaanotto, Tehtaan puolesta seppelä hautajaisissa.
- 1968: Tehdas osallistui lastentarhan kustannuksiin 1/3 verran (muina vuosina?)
- 1970: Palkintomatka Lyypekkiin (pankakoskelaisia mukana) (jo 1960-luvulla matkajuttuja)
- 1972: ”Kunnallistalous – voimakasta kehitystä”
- 1973: ”Vanhan kartonkimiehen ajatuksia”: pentuna töihin ja eläkkeellä pois

- 1974: Pankakosken eläkeläiset r.y.
 - 1975: Tehtaiden soittokunta 60 v.
 - 1976: Panka-Paukku, alkoholiton helmikuu, ohjelmaa tempauksen ympärillä (mm. humppatanssit, kaukalopallo-ottelu)
 - 1978: Merkkejä aluepolitiikan tärkeydestä kilpailun kansainvälistyessä (kohti globalisaatiota)
 - 1970-80->: yhteiskunta, kilpailu, markkinavoimat
 - 1982: ”Patriarkkojen vanha Pankakoski” ”Työntekijän asema parantunut, mutta nyt tehdas pyörii paljon vähemmällä väellä, työ on käynyt yksitoikkoisemmaksi, tuotantovauhti on kova ja inhimillinen kanssakäyminen on vähentynyt”(Oiva Heikura muistelee)
 - 1987: ”Ennen elämä oli romanttisempaa, nyt se on niin teknistä ja kiireistä” ”Urheilu varsinkin OLI paikkakunnalla vilkasta” (Veikko Pulli muistelee)
 - 1990: lama Pankakoskella
 - 1990-luku: kvartaalitalous ja kansainvälistyminen
 - 1975-1985 ja 1996 eteenpäin_ Henkilökunnan lukumäärä? (ainakin yhteensä)
-
- Lieksan kaupunginosa vai erillinen saareke?
 - Palokunta: yhdyslenkki?
 - Avustuskassa, sairauskassa
 - Kodinhoitajan kertomuksia 1946-1960
 - Neuvostoliitto / Venäjä naapurissa
 - Koulu: lakkauttaminen kokonaan -> milloin? miten vaikutti?
 - Liikkuminen jo varhain muualle mm. koulutuksen lisääntymisen myötä: vieraantuminen pankakoskelaisuudesta?
 - Luokkaerot: ylin johto, työnjohtajat, toimihenkilöt, muut? Eri ammatti- / tehtäväkunnat?
 - Oma kirkko: milloin?
 - Mitään eroa Pielisjärven yhdistyessä Lieksan kauppalan kanssa Lieksaksi
 - Mustalaisten häätö
 - ”Vaihto tehtaan kanssa”: viltti ja pankatapetti, muita?
 - Eläkeläisten muistaminen syntymäpäiväilmoitusten merkeissä (ennen 80-lukua)
 - Joulujutut tärkeitä, Pankakoskellakin?
 - Työtapaturmat
 - Kuntoilevat tehtaalaiset, läpi vuosikymmenien?
 - Tehtaan ansiomitalien jako: nostiko arvostusta tms.?

- Mitä on identiteetti?
- Koskelaisuus? Onko sitä? Oliko sitä?
- Tehtaalaiset vs. muut koskelaiset? Muita ryhmittymiä? Missä määrin kollektiivinen identiteetti?
- Identiteetti tehtaalta syötetty? Yhteiskunnasta syötetty? Itse rakennettu? Välimuoto? Jotain muuta
- Me-henki? koskelaiset vs. muut? Erojen tuottaminen esim. muihin lieksalaisiin?
- Koskelaiset alistussuhteessa tehtaaseen?
- Missä määrin koskelaisuus on tietoisesti tuotettua? Esim. nettisivut ja kylälehti koskelainen (vieläkö ilmestyy?) nykypäivänä. Entä ennen?
- Koskelaisuuden uudelleen virittäminen: Kylälehti Koskelainen, Kansalaisopiston kylähistoriapiiri, muuta?
- Tehtaan omistussuhteen muutos: suomalainen, suomen-ruotsalainen, kansainvälinen: liittyy globalisaatioon ja liikkuvuuteen
- Muuttuivatko tapahtumien merkitykset iän, elämäntilanteen tms. muutoksen myötä?